

ISSN 2312-8348

Ғылыми
журнал

Научный
журнал

**С.Бәйішев атындағы
Ақтөбе университетінің
ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК
Актюбинского университета
имени С.Баишева

2016

№ 1 (51)

С.БӘЙІШЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ
ғылыми журналы

ВЕСТНИК
АКТЮБИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. С.БАИШЕВА
научный журнал

Қазақстан Республикасының ақпарат министрлігінде 2004 жылдың 29 қаңтарында тіркелген, куәлік № 4645-Ж
Зарегистрирован в Министерстве информации Республики Казахстан, свидетельство № 4645-Ж от 29.01.2004 г.

Үш айда бір рет шығады Выходит один раз в три месяца

№ 1 (51)
апрель
2016

2000 жылдан бастап шығады

Издается с 2000 года

БАС РЕДАКТОР
ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Ахан Б.А.

БАС РЕДАКТОРДЫҢ
ОРЫНБАСАРЫ
ЗАМ. ГЛАВНОГО
РЕДАКТОРА

Абдикаликов К.А.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ
РЕДКОЛЛЕГИЯ

Агзамова А.Б. (Қазақстан)

Абрахам Алтонаян

(Великобритания)

Асаров А.А. (Қазақстан)

Бияшев Б.Г. (Қазақстан)

Жанпейсова Н.М. (Қазақстан)

Камаруль Хавари (Малайзия)

Корченко А.Г. (Украина)

Ли Дзень Хун (КНР)

Лыгина О.И. (Қазақстан)

Мухитдин Бин Исмаил (Малайзия)

Султангареева Р.А. (Башкортостан)

Тяпухин А.П. (Россия)

Терегулов Ф.Ш. (Башкортостан)

Хасанов А.Х. (Узбекистан)

Адрес редакции:

г.Ақтөбе

ул.бр.Жубановых д.302 «А»

для писем: 030000 г. Ақтөбе,

а/я 64

e-mail: edu_ausb@mail.ru

тел.:8(7132) 974081,82

Жарияланған мақала

авторларының пікірі редакция көзқарасын
білдірмейді.

Мақала мазмұнына авторлар
жауап береді.

Опубликованные материалы
авторов не отражают точку
зрения редакции.

МАЗМҰНЫ

СОДЕРЖАНИЕ

CONTENTS

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫ - ПЕДОГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Абилядаева К.М Сапахова Ж.А..

Формирование алгоритма концептуального анализа художественного текста
при выполнении самостоятельной работы магистрантов

5

Абилядаева К.М Сапахова Ж.А..

Способы репрезентации концептуальной оппозиции добра и зла
в произведениях Ч. Т. Айтматова.

11

Беркалиева А.С.

Тұқы балықтарының кәсіптік маңызы және экологиясы

17

Буктыбаева А.Б. Жубанышева А.У. Титова Б.У.

Ценность сафлора как масляной культуры и технология его водельвания
в Актюбинской области

20

Есенова Г.С.

Қазақ тіліндегі жаттығулардың мамандыққа байланысты құрылымдық
ерекшеліктері

24

Кемешова Г.Б.

Адамзат қоғамындағы атаулар болмысы

30

Кишкенебаев Р.У. Халымбек А.

Реалияларды оқытуда ақпараттық әдіс-тәсілдердің қолдану амалдары мен
тәсілдері

36

Комарова Д.Т. Абдигалиева М.Б.

Ұлттық мұралар арқылы оқушылардың патриоттық тәрбиесін
қалыптастырудың жолдары

42

Қуанышова. Г.І.

Әдебиет айнасында - хан Кене бейнесі

49

Құрмашова Г.К

Міржәкып Дулатұлы шығармаларының лингво-когнитивтік сипаты

54

Омарова Г.А.

Авторы несут ответственность
за выбор и представление
фактов.

Редакционная коллегия
оставляет за собой право корректировки
по ГОСТ 7.5.-98 «Журналы, сборники,
информационные издания. Издательское
оформление публикуемых материалов»,
ГОСТ 7.1-2003 СИБИД
«Библиографическая запись.
Библиографическое описание.
Общие требования и правила составления».

Сдано в набор 07.04.2016
Подписано в печать 10.04.2016
Формат 21х29,7. Печ. л. 8,4
Тираж 100 экз.
Отпечатанов РИЦ
АУ им. С.Байшева

Ақтөбе қаласы тұрғындарының қоршаған орта ластануы әсерінен
туындайтын аллергиялық аурулар

58

Степаненко Н.В.

Суицид. Актуальная проблема современности

63

ТЕХНИКА ҒЫЛЫМДАРЫ - ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

Салмухамбетова Д.Т.

Қазақ сәндік - қолданбалы өнері арқылы колледж оқушыларының танымдық
қабілетін арттыру

70

Саркенжеева Ш.А.

Құрамында сан есім, есімдік, еліктеу, одағай, шылау модаль сөздер
кездесетін фразеологизмдердің грамматикалық және семантикалық
құрылымы

75

ТЕХНИКА ҒЫЛЫМДАРЫ - ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

Наурызова Н.Ш., Тоқсанбаева Б.А., Тоқсанбаева А.О.

Автоматика және телемеханика құрылғыларын оқу процесінде макет
арқылы түсіндіру

81

87

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ - ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Абдығалиева А.О.

Аймақтардың әлеуметтік — экономикалық дамуын мемлекеттік
реттеудің басымды бағыттары

91

Аннакулиева Г.А. Туребаева Ж.С.

Қазіргі жағдайда кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі және оның
артықшылықтары

97

Бухарбаев Ш.М., Аблаева Г.

Қазақстанда бағалы қағаздар нарығын қалыптастыру мен дамытудың негізгі
басымдықтары

103

107

Калмагамбетова С.Р. Оспанов Д.Е.

ҚР-дағы шағын кәсіпкерліктің экономикадағы ролі және даму
тенденциялары

113

Кубанова Д.Б., Нурмаханова А.А.

Қазақстан Республикасында мұнайгаз өндіру және мұнай өндірісінің
қоршаған ортаға әсері

119

Қурманкулова Р.Ж. Ергалиева А.М.

Теоретические основы анализа финансовой стабильности предприятия в
условиях рыночных отношений

122

Медетова М.Т.

Фирманың жарнамалық саясаты

128

Молдагулова Ж.А. Илесова Д.

Интегральный подход к определению конкурентоспособности экономики
Казахстана

Түлеуова К.Ж.

Значение бюджета республики Казахстан

Шукурова Б.М. Дайрабаева А.Д.

Аймақтардағы шағын бизнестің қазіргі жағдайы және оны жетілдіру
жолдары

Шукурова Б.М. Есенгулова Д.А.

Ақтөбе облысында шағын бизнесті қолдаудың біріңғай бағдарламасының
жүзеге асырылуы

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 801.8

*Абильдаева К. М. к.п.н., доцент,
Актюбинский университет им.С.Баишева*

**ФОРМИРОВАНИЕ АЛГОРИТМА
КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛИЗА
ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА ПРИ ВЫПОЛНЕНИИ
САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ МАГИСТРАНТОВ**

Аннотация

В статье говорится о формировании у магистранта исследовательских навыков литературоведческого анализа текста, что позволит специалисту работать не только с текстом литературного произведения, но и оперировать методикой анализа любого письменного текста, овладение современными методами исследования художественного текста.

Ключевые слова: *формирование, художественный текст, лингвистический, стилистический и литературоведческий подходы анализа, художественный мир, художественное произведение, алгоритм выполнения*

Мотивированность учебного задания

Как известно, одним из свойств художественного текста является суггестивность [1] (от лат. suggestio - внушение, намек), в поэзии активное воздействие на воображение, эмоции, подсознание читателя посредством отдаленных тематических, образных, ритмических, звуковых ассоциаций (напр., лирика А. А. Фета), т.е. подразумевается способность текста воздействовать на подсознание получателя. При этом с позиции получателя важны относительная объективность и относительная субъективность в восприятии текста. Без первого компонента невозможно лингвистическое изучение текста, без второго - его понимание именно как художественного. В частности, при изучении курса «Художественный текст и художественный мир» специальности 6М020500 –«Филология» с помощью наиболее ярких образцов текстов осуществляется свободное общение целых народов и всего человечества. Именно в этом заключается важнейшая функция текстов в культурном контексте.

Художественный текст как многомерное идейно-эстетическое устройство рассматривается под разными углами зрения. Одной из самых

сложных проблем изучения художественного текста является интерпретация его смысловой структуры, которая обнаруживает тесную связь с пониманием окружающего мира в разные исторические эпохи.

Понимание текста и проблема канонического смысла художественного текста представляет собой вечный вопрос для филологов. Анализ художественного текста и интерпретация именно и направлены на понимание.

Следует отметить, что в целом текст выступает, по словам М.М Бахтина, как "эстетический объект", который содержит так называемую *художественную*, или *эстетическую*, информацию [2] .

В то же время художественное произведение рассматривается как "эстетическая система, обусловленная единством художественного задания", а компоненты этой системы представляют собой "эстетически направленные факты, производящий определённое художественное воздействие".

В структурном плане художественный текст представляет собой иерархию элементов с *эстетической функцией* (концептуальных, оценочных, эмоционально, экспрессивно синтетических, ритмико-интонационных), с лексическим, синтаксическим, звуковым, метрическим уровнями, тесно связанными между собой.

В настоящее время понятие "художественный текст" используется в нестрогом, неопределённо-расширительном значении.

Художественный текст в контексте *лингвистических классификаций* (Л.Г. Бабенко, И.Е. Васильев, Ю.В. Казарин) [3] можно охарактеризовать как сложный или комплексный текст (параметр структуры), произведение художественного стиля (параметр функционально-стилевой), текст подготовленный (параметр подготовленности), нефиксированный (параметр алгоритмизации), мягкий (параметр экспликации замысла), дескриптивный с элементами деонтического и аксиологического текстов (функционально-прагматический параметр), целостный и связный.

С *психолингвистической точки зрения* в понятии "*художественный текст*" заключён субъективный аспект. В связи с этим данная категория осмысливается некоторыми исследователями, в частности В.П. Беляниным, [4] как личностная авторская интерпретация действительности. Следовательно, *художественное произведение* - это сложное единство компонентов, связанных между собой в гармоническое целое. Его идейное содержание находит своё выражение в образной системе, выступающей как его форма, а формой образов является языковая внешность - поэтическая речь.

Таким образом, целью изучения дисциплины является формирование у магистранта навыков литературоведческого анализа текста, что позволит специалисту работать не только с текстом литературного произведения, но и оперировать методикой анализа любого письменного текста, овладение современными методами исследования художественного текста в отечественной и зарубежной лингвистике.

Предлагается следующий алгоритм, метод выполнения работы, знание магистрантом способов ее выполнения

Формирование алгоритма концептуального анализа художественного текста.

1. Определение категорий и свойств текста.
2. Выявление соотношения концепта и смысловой структуры художественного текста.
3. Проблема научности и наивности (когнитивности) в языковой картине мира.
4. Оценка « образа автора» в художественном тексте.
5. Вопрос о соотношении концепта и компонентов художественного текста, представляющих его идейно-эстетическое содержание (тематика, мотивы).
6. Формирование алгоритма концептуального анализа художественного текста.
7. Наблюдение за соотношением текстовых единиц (заглавие, подзаголовков, пролог, сверхфразовые единицы в основном повествовании, финал и нек. др.), и смыслового устройства целого художественного текста.
8. Выдвижение ведущего концепта как категории, представляющей смысловые узлы текста.

ЗАДАНИЯ:

Художественный текст и проблемы его понимания - реферат с комментариями

Лингвистический, стилистический и литературоведческий подходы в изучении художественного текста - таблица с комментариями

Типы изучения речи художественного произведения: языковое, текстовое, стилистическое, литературоведческое – научное сообщение

Понятие целостности художественного текста как развитие глубинных смыслов текста - эссе

Точка зрения как компонент композиционной структуры текста и метод его анализа - эссе

Оценочная (идеологическая) точка зрения. Авторская точка зрения / точка зрения действующих лиц.

Фразеологическая точка зрения.

Психологическая точка зрения.

Пространственно-временная точка зрения

Композиционная организация повествования: система точек зрения

Определение категорий и свойств текста

Выявление соотношения концепта и смысловой структуры художественного текста.

Проблема научности и наивности (когнитивности) в языковой картине мира - реферат

Оценка « образа автора» в художественном тексте - эссе

Вопрос о соотношении концепта и компонентов художественного текста, представляющих его идейно-эстетическое содержание (тематика, мотивы).

Наблюдение за соотношением текстовых единиц (заглавие, подзаголовки, пролог, сверхфразовые единицы в основном повествовании, финал и др.), и смыслового устройства целого художественного текста.

Составить глоссарий, включив в него основные термины, изученные в курсе

Выдвижение ведущего концепта как категории, представляющей смысловые узлы текста – научный доклад

Составить дополнительный библиографический список к спецкурсу с указанием выходных данных в соответствии со стандартами

Искусство в ряду других знаковых систем -эссе

Основные компоненты художественного текста: содержание и форма. - эссе

Подтекст, импликатура, пресуппозиция -эссе

Словесный изобразительный знак (образ) -эссе

К определению текста, художественного текста (ХТ). -эссе

Проблема художественного пространства-эссе

Семантизация выразительных средств художественного текста как приём лингвоанализа -эссе

Лингвистическое комментирование-эссе

Анализ художественного текста как целостности (анализ стихотворения в прозе И.С. Тургенева «Как хороши, как свежи были розы»)

Подготовить сопоставительный лингвокультурологический анализ словарной статьи избранного для анализа слова по толковым словарям русского языка

Контрольные вопросы:

- Художественный текст и проблемы его понимания.
- Лингвистический, стилистический и литературоведческий подходы в изучении художественного текста.
- Типы изучения речи художественного произведения: языковое, текстовое, стилистическое, литературоведческое

- Герменевтический подход к анализу текста.
- Лингвокультурологический подход. Лингвокультурологический анализ текста, цель и задачи.
- Анализ художественного текста как целостности (анализ стихотворения в прозе И.С. Тургенева «Как хороши, как свежи были розы»)
- Понятие целостности текста как развитие глубинных смыслов текста.
- Развитие смыслов старость/ смерть (2, 4 и 6 абзацы) и молодость/ жизнь (3 и 5 абзацы).
- Композиционная организация повествования: система точек зрения
- (примерный образец анализа рассказа В. Шукшина «Даёшь сердце!»)
- Точка зрения как компонент композиционной структуры текста и метод его анализа.
- Оценочная (идеологическая) точка зрения. Авторская точка зрения / точка зрения действующих лиц.
- Фразеологическая точка зрения.
- Психологическая точка зрения.
- Пространственно-временная точка зрения
- Определение категорий и свойств текста.
- Выявление соотношения концепта и смысловой структуры художественного текста.
- Проблема научности и наивности (когнитивности) в языковой картине мира.
- Оценка « образа автора» в художественном тексте.
- Вопрос о соотношении концепта и компонентов художественного текста, представляющих его идейно-эстетическое содержание (тематика, мотивы).
- Формирование алгоритма концептуального анализа художественного текста.
- Наблюдение за соотношением текстовых единиц (заглавие, подзаголовки, пролог, сверхфразовые единицы в основном повествовании, финал и нек. др.), и смыслового устройства целого художественного текста.
- Выдвижение ведущего концепта как категории, представляющей смысловые узлы текста.
- Таким образом, художественный текст обладает определёнными эстетическими параметрами, позволяющими охарактеризовать его как культурологическую данность. Кроме того, все уровни

организации текстового пространства художественного текста заключают в себе эстетическую информацию. Наиболее полно эстетические параметры художественного текста находят воплощение в его языковом оформлении.

Список источников:

1. Большой энциклопедический словарь (БЭС) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.slovopedia.com> Данные соответствуют на 06.11.15.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://www.teatrlib.ru/Library/Bahtin/>. - Данные соответствуют на 19.11.15.
3. Бабенко, Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://www.livelib.ru/book/1000275213>. - Данные соответствуют на 04.11.15.
4. Белянин, В.П. Основы психолингвистической диагностики (Модели мира в литературе) [Электронный ресурс].- Режим доступа: <http://uchebilka.ru>. -Данные соответствуют на 06.12.15.

*Әбілдаева Кеніш Махановна, п.ғ.к., доцент
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті,*

Түйін

**МАГИСТРАНТТАРДЫҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫС ОРЫНДАУ
БАРЫСЫНДА ӘДЕБИ
ТУЫНДЫСЫНЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ ТАЛДАУ
ҚАЛЫПТАСТЫРУЫ**

Мақалада магистранттардың мәтінді әдебиеттанымдық талдаудағы зерттеу дағдыларын қалыптастыру жөнінде сөз қозғалады. Бұл маманға көркем туынды мәтінімен жұмыс жасап қана қоймай кез келген жазба мәтінді талдау әдістемесін, көркем мәтінді зерттеудің қазіргі әдістерін меңгеруге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: қалыптастыру, әдеби мәтін, лингвистикалық, стилистикалық, әдебиеттану тәсілдеме талдаулары, көркем әлем, көркем әдебиет, әдеби туынды, жасау алгоритмі

*Abildayeva K.M., candidate of Pedagogical sciences, associate professor
Aktobe university named after C.Baisheva,*

Annotation

FORMING THE ALGORITHM OF CONCEPTUAL ANALYSIS OF A LITERARY TEXT IN THE PERFORMANCE OF SELF-STUDY WORK OF UNDERGRADUATES

The article describes the formation of a student's research skills of literary analysis of the text that will allow professionals to work not only with the text of a literary work, but also to operate the method of analysis of any written text, the mastery of modern methods of research the art text.

Key words: *the formation, art text, linguistic, stylistic and literary analysis approach, art world, piece of art, algorithm execution.*

УДК 821.512.122

*Абильдаева К.М. к.п.н., доцент.
Сапахова Ж.А., магистрант 2 курса.
Актюбинский университет им. С.Баишева*

СПОСОБЫ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ ОППОЗИЦИИ ДОБРА И ЗЛА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Ч. Т. АЙТМАТОВА.

АННОТАЦИЯ

В статье на материале произведений Ч.Айтматова рассмотрены диалектика «самобытного» и «универсального», аксиологические основания художественного мира, ключевая функция концептов «добро» и «зло» в социально-художественной антропологии автора «Джамили», «Материнского поля» и др. Чутко реагируя на антиномичность усложнявшегося национального бытия, писатель был далек от манифестации «особости», но ему была чужда и идея вовлеченности в современный мир ценой утраты национального лица. Он искал формулу сопряжения «близких» и «далеких» смыслов, взаимодополняемости глубинной этнокультурной аксиоматики национального бытия и «всеобщности особенного».

Ключевые слова: *идентичность, добро, зло, самоактуализация, философско-художественная парадигма, концептуальная картина мира*

Чингиз Айтматов стал одним из самых популярных писателей XX века. Уже в середине 80-х годов его произведения были изданы на 150 языках мира общим тиражом в 40 млн. экз. [1: 3] Столь повышенный интерес к творчеству писателя объясняется, прежде всего, мощью его литературного таланта и актуальностью проблем, поднимаемых им в своих произведениях.

В творчестве Ч. Айтматова можно легко проследить черту, характерную для всех писателей-билингвов, создающих свои произведения на двух языках – использование фольклорного и этнографического материала в качестве национального элемента. Так, в произведениях Ч. Айтматова мифологическая символика выполняет двойную функцию: идейно-эстетическую и национальную. Ч. Айтматов самым активным образом выступает против духовной инертности, свойственной значительной части его современников. Ч. Айтматов не упускал случая подчеркнуть, что основная тема его творчества – тема совести. На это не раз указывали и критики: «Шел от народа, от его нравственных представлений. С юношеских лет у него сформировались точные и бескомпромиссные представления о добре и зле, о ценности человека, о долге».[2: 8]

Между тем, нравственно-этическая проблематика творчества Ч. Айтматова чрезвычайно близка к русской литературе XIX-XX веков, особенно философии и духовной программе Л.Н. Толстого и Ф.М. Достоевского. При всей несхожести творческой манеры, произведения Ч. Айтматова содержат нравственный посыл человечеству, по своей мощи сопоставимый с аналогичным посылом указанных двух величайших русских писателей.

Творчество Ч.Айтматова многими нитями связано с творчеством и М. Шолохова. Не случайно литературная критика часто сравнивала «Прощай, Гульсары!» с романом «Поднятая целина». Киргизский писатель продолжает шолоховские традиции поиска героем своей нравственной пристани в «разбитом бурей свете», не повторяя уже открытое им.

Чингиз Айтматов, автор произведений «Верблюжий глаз», «Джамиля», «Первый учитель», «Материнское поле», «И дольше века длится день», «Прощай, Гульсары!», «Плаха», в семидесятые годы нашего века написал повесть «Белый пароход». Будучи киргизом по национальности, Ч. Айтматов тем не менее писал на русском языке, в своих произведениях затрагивая общечеловеческие, вечные проблемы.

Для всех произведений Ч. Айтматова, а для повести «Белый пароход» в

частности, характерна тема добра и зла как центральная тема творчества писателя. Проблема добра и зла — это одна из вечных тем в литературе. Она звучит в произведениях Данте и Шекспира, находит отражение в русской классической литературе. Эта тема является "основой многих сказок и легенд. Но если в сказках добро почти всегда торжествует, а зло наказывается, то в действительности не всегда бывает так. Повесть «Белый пароход» интересна тем, что в ней одновременно сосуществуют и современная жизнь и древняя легенда, причем проблема добра и зла разрешается отлично от привычного исхода. Еще одна особенность постановки вопроса добра и зла в этом произведении — в его переплетении с национальными проблемами при разном восприятии моральных и духовных ценностей и законов, в частности характерных для киргизов.

Ч.Айтматов отходил от апологии застывших в своей непререкаемости «истин», сдвигая центр тяжести в сферу подвижной диалектики неизменного – изменяющегося, константного – вариативного. Каждое его произведение было тем или иным по художественному потенциалу ответом на вопрос Кемеля из повести «Верблюжий глаз»: «О Анархай, о великая степь! Что же ты молчишь, о чем думаешь? Что таишь ты в себе от века и что ждет тебя впереди?» [4: 216]. После конфликта с Абакиром, для которого слова «страна Анархай» всего лишь выдают юношескую восторженность, Кемеля охватило «одно желание: уйти, уйти отсюда как можно быстрее, и пусть этот проклятый Анархай любит мое затылок... Почему я, оскорбленный и униженный, должен мерить эти бесконечные седые просторы горькой полыни? И что, спрашивается, надо здесь человеку? Разве мало ему места на земле?». Но преодолевая давление и не разрывая узы родства с землей, герой спасает себя возвращением на круги своя, переживая духовно значимый поворот, столь важный в айтматовской шкале ценностей: «Беспределные анархайские просторы раздвинулись еще шире, стали еще привольнее... Я снова почувствовал в себе силу, я тоже воспрянул духом, снова оживили во мне мечты о стране Анархай ...» [4:219, 229-230].

Повести при всем разнообразии сюжетных линий и жанрово-стилевых решений внутренне связаны модусом несанкционированной открытости жизни и раскрепощенности человека. Отсюда явная смысловая полицентричность художественного пространства, столкновение характеров, само актуализация пробуждающегося человеческого «Я». При всей заведомой правильности идеологических заклинаний в «Первом учителе» [4], провозглашаемых Дюйшеном, происходит их десакрализация перед истиной свободного личностного выбора и нравственного повзросления, перед правдой отношений Дюйшена и Алтабай. В этой же повести пробивается неожиданно освободившийся от

незримых пут голос Алтынай: «Токол — вторая жена. О, как ненавижу я это слово! Встаньте, несчастные, из могил, встаньте, призраки загубленных, поруганных, лишенных человеческого достоинства женщин! Это говорю я, последняя из вас, перешагнувшая через эту судьбу!» [4: 274].

Исчезновение Джамили и Данияра («Джамиля») сравнимо с травматическим шоком или выпадением из гнезда традиционализма, за которым следует легко предсказуемая реакция: « – Дура она! Ушла из такой семьи, растоптала счастье свое! – На что позарилась? Ведь у него добра только шинелишка да дырявые сапоги!» [4: 121].

Юный повествователь тут же откомментировал «нарушение» традиционного ритма жизни: «Пусть на Данияре старая шинель и дырявые сапоги, но я-то ведь знал, что душой он богаче всех нас. Нет, не верилось мне, что Джамия будет несчастна с ним» [4: 121].

Острота нравственного выбора на последнем жизненном рубеже определила тональность получивших широкую известность повестей «Пегий пес, бегущий краем моря» [3] и «Белый пароход» [3], в которых миф изоморфно связан с генетической сверх личностной памятью и завещанной предками интуицией целостности бытия.

В первой повести в ситуации пограничья, «бушующего соприкосновения моря с берегом» сходятся «мрак вечности» и «четверо обреченных», жизнь и смерть, начало и конец, беспомощность мальчика Кириска и трагедия отца, покидающего лодку ради спасения сына. Поначалу Орган «на все имел свой расчет», но планы рухнули: «туман обрушился, как обвал, погребая их в пучину безмерного мрака... плыть было некуда». Оказавшись «перед лицом бесконечности», Орган вспоминает Рыбу-женщину, которая «всегда снилась», им овладевает экзистенциальная, восходящая к мифу тяга к неведомой глубине: «Тебе этого не понять... Я хочу туда...» [3:169, 151, 171].

Актуализация мифа в «Белом пароходе» сообщает происходящему смысловую многозначность. Момун поднял руку на нечто большее, чем убийство оленя, его роковой выстрел – аллегорическое обозначение смерти мифа и воплощенного в нем нравственного закона. Обрывается трепетная связь мифа с мальчиком и мальчика – с жизнью... В романе «И дольше века длится день...» генетическая память приаральского казаха Едигея и философия забвения, воплощенная в мироощущении Сабитжана и чреватая расчеловечиванием человека, полемически противостояли друг другу. Похороны отца для Сабитжана – формальная обязанность, но для Едигея, озабоченного сохранением порядка слов в молитве, – нравственный закон, предписывающий похоронить Казангапа именно на Ана-Бейит. Ч.Айтматов выявил такой уровень миропонимания, когда эти опознавательные знаки различных эпох перестают быть тотально

чуждыми полюсами, антиномиями, тезисом-контр тезисом, обнаруживая взаимозависимость, вне которой уже не дано найти ответ на вопрос «почему дети стали такими?». Полет ракеты – то, что раньше казалось Едигею «посторонним» делом, – коснулся и его: в финале человек, верблюд, собака – родственные души, учуявшие одну на всех угрозу – бегут от космодрома, от «сокрушающего грохота» иного мира. И все-таки в финале дочери не застают Едигея дома: он, оглушенный, но не сломленный, уехал-таки бороться за спасение Ана-Бейит... Лицом к лицу, если заимствовать название айтматовской повести, сходятся конкурирующие смыслы, художественный мир разворачивается как пространство встреч-столкновений альтернативных состояний жизни, в основе которого идейно-ценностный конфликт между охранительным традиционализмом и утилитарным взглядом на вещи, который не утруждает себя оглядкой на заветы предков. Ч.Айтматов подводит читателя к мысли о том, что именно забвение становится подпиткой цинизма Абакира («Верблюжий глаз») [4] и шофера из повести «Прощай, Гульсары!» [4], ставшего персонификацией торжествующего манкуртизма. Столкновение жизненных установок с наибольшей поучительностью представлено в той сцене, когда иноходец Гульсары не мог идти дальше и «остановился совсем. – Иди как можешь, я буду сзади, я не брошу тебя, – сказал Танабай». Из проезжавшей мимо машины вышел водитель и предложил подбросить до совхоза, но вот ответ якобы недостаточно современного Танабая:

« – Спасибо. Я с конем. – Да брось ты его к собакам, столкни вон в овраг. Хочешь, поможем? – Поезжай, — мрачно процедил Танабай». Знаковый диалог продолжился в отъехавшей машине: « – Зачем смеешься над человеком, а если бы тебе так пришлось? – сказал попутчик, сидевший рядом с шофером. – Подумаешь, кляча какая-то! Пережитки прошлого. Сейчас, брат, техника всему голова. А таким старикам и лошадям конец пришел. – Зверюга ты! – сказал парень. – Плевал я на все, – ответил тот» [4: 395,397].

Художественный опыт Ч.Айтматова можно охарактеризовать и как опыт позитивной идентичности, в котором принцип самоуважения и переживание своей «самости» дополнены и поддержаны безошибочным чувством границы, отделявшей национальное как созидательную творческую задачу от националистической узости, «всеобщность особенного» от духовной нищеты «отдельного».

Список литературы:

1. Чингиз Айтматов в современном мире: автор – книга – читатель: Опыт

- социокультурного и книговедческого исследования /ред. [Рустан Рахманалиев](#), [Т. С Суванбердиев](#) – Фрунзе: Кыргызстан 1989.- 357 с.
2. Глинкин ,П. Е. Чингиз Айтматов/П.Е. Глинкин . – Л.: Просвещение, 1968. – 110с.
3. Айтматов ,Ч.Т. Собрание сочинений: В 3 томах. –Т. 1. Т2./ Ч.Т.Айтматов . – М.: Молодая гвардия, 1982. – 496 с.

*Абильдаева К.М., п.ғ.к., доцент;
Сапахова Ж.А., 2 курс магистранті.
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

Ч.Т.АЙТМАТОВТЫҢ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ЖАҚСЫЛЫҚ ПЕН ЖАМАНДЫҚТЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ ҚАРСЫЛЫҒЫН ҚАЙТА ТАНЫСТЫРУ ӘДІСТЕРІ.

ТҮЙІНДЕМЕ

Ч.Айтматовтың шығармаларының материалындағы бапта көркемөнер әлемінің «өзіндік» және «әмбебап», аксиологиялық негіздерінің диалектикасы, автордың «Джамиля», «Материнское поле» әлеуметтік-көркемдік адамтануындағы «жақсылық» пен «жамандық» тұжырымдамаларының негізгі міндеті қарастырылған. Күрделі ұлттық тұрмыстың қарама-қайшылығына көңіл қойып пікір білдіре отырып, жазушы «өзінше» манифестациясынан алыс болды, бірақ оған ұлттық тұлғаны жоғалту бағасымен қазіргі әлемге еліктіру ойы да жат болды. Ол «жақын» және «алыс» мағыналардың түйіндесу, ұлттық тұрмыстың терең этностық-мәдени аксиоматикасының өзара толықтырылуының және «ерекшенің жалпылығының» формуласын іздеді.

Кілт сөздер: ұқсастылық, жақсылық, жамандық, маңыздану, философиялық-көркемдік парадигма, әлемнің тұжырымдамалық бейнесі.

*K. M. Abildayeva, candidate of pedagogical science, assistant professor;
Sapakhova ZH. A., undergraduate of 2 course.
Aktobe University named after S. Baishev*

WAYS OF REPRESENTATION OF THE CONCEPTUAL OPPOSITION IN THE WORKS OF CH. T. AITMATOV.

ANNOTATION

Article on material works of Ch. Aitmatov discussed dialectical “original” and “universal”, axiological bases of the art world, a key function of concepts “good” and “evil” in social and artistic anthropology of author of “Jamilya” and

“Mother’s field”. Responsive to the antinomy antinomy complicate national existence a writer was far from demonstrations “specialness”, but it was alien and the idea of involvement in the modern world at the cost of losing of national face. He sought a formula of pairing “close” and “distant” meanings, complementarity of deep ethno-culturalaxiomatic of national existence and “universality special”.

Keywords: *identity, good, evil, self-actualization, philosophical and artistic paradigm, local, universal, performing.*

УКД:639.2.

*Беркалиева А.С. оқытушы магистр
С. Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

ТҰҚЫ БАЛЫҚТАРЫНЫҢ КӘСІПТІК МАҢЫЗЫ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯСЫ

Түйіндеме

Мақалада тұқы балықтарынзерттеу нәтижесінде кәсіптік маңызы мен экологиясы қарастырылған.

Кілт сөздер:*сазан, табан, мөңке, аққайран,зоопланктон.*

Қазақстанның балық шаруашылығының негізгі бөлігі - тұқы балықтары. Қазақстанның балық шаруашылығындағы тұқы балықтарының орны туралы мәліметтерді талдау, оны қорғау әрқашанда адамзат қоғамы алдындағы негізгі міндет болып қалады[1].

Қазіргі кезде тұқы балықтардың кәсіптік маңызы зор.Тұқылар (Cyprinidae) – тұқытәрізділер отрядының бір тұқымдасы. Тұщы суда және тұщы суқоймаларында тіршілік етеді, араларында өткінші түрлері де кездеседі. Қазақстанның барлық су айдындарында кездеседі. Уылдырығын негізінен су түбіндегі шөпке шашады, араларында тасқа немесе құмға шашатындары да кездеседі. Қоректену типтері,тіршілік жағдайлары алуан түрлі, осыған байланысты тұқытекестердің эколого-морфологиялық әртүрлілігі көп. Олардың арасында суық суда, оттегі жетіспейтін күшті қызатын суқоймаларында тез ағатын суларда мекендеушілер кездеседі. Барлық түрлерінің шабақтары зоопланктонмен қоректенеді, ал ересектері-бентософагтар, зооопланктон және өсімдікқоректілер, жыртқыштар да бар[2].

Қазақстан территориясында 50-ге жуық түрі мекендейді, олардың көпшілігінің кәсіптік маңызы бар. Тұқылар – кәсіптік маңызы бар балықтар сазан,табан,оңғақ,ақмарқа,ақ дөңмандай,ақ амур.

Жыл сайын өзен мен көлдерде балықтар саны азайып барады. Негізгі себебі адамзат табиғатты аяусыз, ретсіз пайдалануда. Өндіріс орындары қалдықтарды суларға тастап, гидробиондар санын азайтты. Мұнай және оның қоспалары мұхиттарға төгіліп суды ластап,тірі ағзаларды жойып жатыр. Балық қорлары және табиғаттың тұрақтылығы жойылуының тағы бір факторы балықтардың уылдырық шашуға өту жағдайының нашарлауы.

Жерсіндірілген балықтар да биоәртүрліліктің жоғалуы мен балық қорларының азаюына ықпал ететін фактор болып есептеледі[3].

Саны азайып бара жатқан тұқы балықтарынҚызыл кітап соңғы басылым Қазақстанда күтім, шортантәрізді ақмарқа, арал қаязы, түркістан қаязы, шу сүйрік аққанаты, көкбас – өте сирек кездесетін балықтар, сондықтан қорғауға 6 түрі алынып, Қазақстанның “Қызыл кітабына” енгізілген[4].

Ең көп тарағаны және өндірістік түрлер - сазан, табан балық, күміс мөңке балық, торта балық, теңге-балық.

Ақтөбе су қоймасының балықтың сегіз түрі кездеседі. Бұл - табан балық, күміс мөңке балық, сазан, торта балық, аққайран, теңге-балық. Сазан, күміс мөңке балық бағалы өндірістік түр болып табылады.Мөңке – тұқы тұқымдасына жататын балық. Мөңкенің екі түрі – алтын мөңке балық – *Carassius carassius* (Linnaeus, 1758) және күміс мөңке балық - *Carassius auratus gibelio* (Bloch, 1782) белгілі. Мөңкенің кәсіптік маңызы бар, тоғанда өсіріледі.

Мөңке балығы облысымызда кең таралған, кәсіптік маңызы зор түрдің бірі. Мөңке бір тоғаннан екінші тоғанға адамның көмегінсіз-ақ орын ауыстыруы мүмкін. Оның мәні – уылдырықтарының өміршеңдігінде, яғни су алқаптарының ластануына төзімді[5].

Қазіргі кездегі облысымыздағы Ақтөбе су қоймасының ластануын ескерсек, мөңке балығының кездесу жиелігі жоғары. Ал, қоймаларда мөңкенің жие кездесуі, облыс көлемінде балық аулау және өсіруді шаруашылығын дамытуда өз орнын алады

Сазды су қоймасында табан балық, күміс мөңке балық, торта балық, аққайран бар. Негізгі өндірістік түрлері - күміс мөңке балық.

Қарғалы су қоймасында сазан, күміс мөңке балық, табан балық бар. Күміс мөңке балық, сазан негізгі өндірістік түр болып табылады.

Жалпы облыс үшін балық шаруашылығы маңызды.Балықтардың түрлерін сақтау және санын арттыру үшін қолдан өсіру,балық шаруашылығы мелиорациясы, балық аулау тәртібі сынды шаралар ұсынылады [6].

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Ермаханов, З.К. Озера Западного Казахстана//Ихтиологические исследования водоемов Казахстана / З.К.Ермаханов // Рыбохозяйственные исследования в Республике Казахстан: история и современное состояние. - Алматы, 2005.- С. 24-25.
2. Мурзашев, Т.К. Состояние промысловых запасов рыб в Иргиз-Тургайских озерах/Т.К.Мурзашев, А.И.Ким, Н.В. Антипова // Жаршы. - 2012.- № 4 (231). - С. 66-70.
3. Телеуғалиев, Т.М. Балық өсіру: Оқулық / Т.М.Телеуғалиев .-Алматы: Қайнар, 1990.- Б.64-65
4. Қайымов, Қ. Балықтар әлемінде / Қ. Қайымов.- Алматы: Қайнар, 1981.- 176 б.
5. Ким, А.И. Оценка состояние запасов основных промысловых видов рыб и определение общих допустимых уловов (ОДУ) на 2012 год//Биологическое обоснование общих допустимых уловов рыбы на 2012 год, на водоемах Актюбинской области, закрепленных за природопользователями. Западно-Казахстанский филиал ТОО «КазНИИРХ». - Уральск, 2011.- 145 с.

*Беркалиева А.С. преподаватель магистр
Актюбинский Университет им.С. Баишева*

ЭКОЛОГИЯ И ВАЖНОСТЬ ПРОМЫСЛА КАРПОВЫХ РЫБ

Резюме

В статье рассматривается экология и важность промысла карповых рыб и их результаты исследование.

Ключевые слова: Сазан, лещ, карась, язь, зоопланктон.

*Berkaliev A.S. senior teacher
Aktobe University by S.Baishev*

THE SIGNIFICANCE OF CYPRINID FISH SEALING AND ECOLOGY

Summary

The article considers the ecology and the significance of cyprinid fish sealing, and also the results of research.

Key words: carp, bream, karas, ide, zooplankton.

УДК 633.85
Б 90

*Буктыбаева А.Б. а.ш.ғ.к ,аға оқытушы.
Жубанышева А.У. а.ш.ғ.к.,
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті
Титова Б.У. егіншілік бөлім менгерушісі
ЖШС «Ақтөбе ауылшаруашылық тәжірибе станциясы»*

ЦЕННОСТЬ САФЛОРА КАК МАСЛИЧНОЙ КУЛЬТУРЫ И ТЕХНОЛОГИЯ ЕГО ВОДЕЛЫВАНИЯ В АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается значение, распространение, а также элементы технологии возделывания масличной культуры сафлора.

Ключевые слова: *масличная культура, спрос, масло засухоустойчивость, регион, предшественник, норма.*

Природно-климатические условия Казахстана позволяют возделывать широкий набор сельскохозяйственных культур ,в том числе масличных. Среди них доминирующее распространение получил подсолнечник, посевные площади которого составляют 69%.Вторая масличная культура это сафлор, посевные площади его занимают 22 %. В настоящее время посевы сафлора по всему миру занимают более 1 млн.га. Он культивируется в Европе, Азии, Африке, Америке, Австралии, Новой Зеландии. В последние годы за рубежом уделяют большое внимание выведению новых сортов сафлора, которые содержат на 10% больше масла,40% белка,10% клетчатки и по урожайности на 10 % выше исходного сорта.

В Казахстане сафлор в основном возделывают на юге Республики. В 1990 году его возделывали на площади 11 тыс га, в 2000г.-106,1 тыс.га, в 2005-120 тыс.га,2010г-135 тыс га. Предусматривается рост его площадей в Южно-

Казахстанской,Алматинской,Кызылординской,Актюбинской,Восточно-Казахстанской,Карагандинской областях.Увеличение спроса на пищевое растительное масло и новое направление развитие рынка альтернативных видов топлива (биодизель) в странах Европейского союза способствует тому, что спрос на масличные культуры будет расти. Масличные

культуры в соответствии с Программой диверсификации сельского хозяйства рассматривается как наиболее перспективная альтернатива зерновым. Основным направлением диверсификации растениеводческой отрасли в Казахстане в последние годы является расширение ассортимента возделываемых масличных культур за счет привлечения малораспространенных, одной из таких является сафлор[1].

Сафлор(*Carthamus tinctorius*) – засухоустойчивая масличная культура, может давать стабильный урожай маслосемян с содержанием масла 33-38%. Ксероморфная структура и форма корневой системы обуславливает засухоустойчивость этой культуры. Сафлор, благодаря своей засухоустойчивости, получил распространение южнее зоны возделывания подсолнечника и дополняет «корзину» масличных культур более засушливых регионов. В условиях Актюбинской области (297 мм годовая сумма осадков) может давать стабильный урожай. Эта культура способна формировать урожай в экстремально засушливые годы при гибели зерновых культур. Ценной биологической особенностью сафлора является его способность произрастать и плодоносить на малопродуктивных засоленных землях, но предпочитает среднесуглинистые почвы, хорошо удерживающие влагу. При возделывании на плодородных почвах урожайность его значительно увеличивается. Лучшими предшественником в условиях ЗКО считается озимая пшеница по удобренному пару. [2]. По данным Полушкина П.В. в Саратовском Заволжье поля, вышедшие из-под пропашного сафлора при соблюдении правильной агротехники становятся чистыми. [3]. Основная зона возделывания сафлора в Казахстане – южный регион республики, где сосредоточена большая часть его посевов. Разработанные технологии и сорта сафлора применимы для южных областей. По данным Красноводопадской СХОС (ЮКО) сорта сафлора их селекции, отличаются толерантностью к жаре и засухе, но тем не менее при температурах, приближающихся к $+40^{\circ}\text{C}$, они уже страдают от перегрева и не способны проявлять свои потенциальные возможности[4]. Посевы, размещенные по пару, были в 1,5-2,0 раза меньше засорены, чем посевы по предшественнику вторая культура, количество сорняков было соответственно 4-8 шт./м² и 8-12 шт./м². Растения сафлора были наиболее развитые и высокорослые с большим количеством крупных продуктивных корзинок с выполненными семенами (масса 1000семян- 45,1г). От нормы

высева зависит площадь питания растения. При загущенных посевах образуются меньше продуктивных корзинок, в которых формируются мелкие семена, укорачивается вегетационный период и в следствии чего снижается урожайность. При изучении различных норм высева при широкорядном посеве отмечено, что наиболее развитые с большей продуктивностью растения сафлора получены при норме 0,4 млн. шт./га. При уменьшении нормы высева (0,3 млн.шт/га) было отмечено увеличение засоренности: по парам - 6-8 шт./м², по второй культуре - 10-12 шт./м², в т.ч. многолетние 2-4 шт./м².

В условиях острой засухи урожайность сафлора по разным нормам высева и предшественникам составила 4,8- 8,8ц/га. Лучшим предшественником является паровое поле, оптимальная норма высева сафлора - 0,4 млн. шт./га. По этой норме высева получен наибольший урожай семян по пару - 8,8 ц/га по второй культуре – 6,8 ц/га. Производство и выращивание сафлора на маслосемена является весьма рентабельным. Произведенные затраты обеспечивают низкую себестоимость маслосемян сафлора. Расчет экономической эффективности возделывания сафлора показал, что возделывание сафлора в условиях Актюбинской области экономически выгодно и при нижнем пределе урожайности 3 ц/га.

Список литературы:

1. Каскарбаев, Ж.А. Масличные культуры и нулевая технология возделывания в Северном Казахстане // Международная научно-практическая конференция: Диверсификация культур и нулевые технологии в засушливых регионах.- Астана, 2013.- С.109-117
2. Чекалин, С.Г. Сафлор в севооборотах в аспекте диверсификации растениеводства /С.Г.Чекалин // Аналитическая справка.- Уральск, 2003.- С. 7
3. Полушкин, П.В. Влияние водного режима и густоты состояния на продуктивность сафлора красивого на светло-каштановых почвах Саратовского Заволжья: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд.с.-х.. наук /П.В.Полушкин. - Саратов: Саратовский аграрный университет, 2007.- 193с.

*Буктыбаева А.Б. а.ш.ғ.к., аға оқытушы,
Жубанышева А.У. а.ш.ғ.к.,
Титова Б.У.
егіншілік бөлім меңгерушісі ЖШС «Ақтөбе ауылшаруашылық тәжірибе
станциясы»*

АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНДА МАЙЛЫ DAҚЫЛ MAҚCAPAHЫҢ ҚҰНДЫЛЫҒЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ӨCІPУ TEXHOЛOГИЯCЫ АННОТАЦИЯ

Түйіндеме

Мақалада мақсара, майлы дақылының, маңызы, таралуы және өсіру технологиясының элементтері қарастырылған.

Кілт сөздер: майлы дақыл, сұраныс, май, ыстыққа төзімділігі, - өңір, егу нормасы.

*Buktibaeva A B Candidate in agriculture science
Aktobe uniycity named after S Baishey*

SAFFLOYERYALUEASAN OILSEEDAND ITS CULTIYATION IN AKTOBE REGION

ABSTRACT

The arbtele discusses the impovtance distribution an elements of technology of cultivation of oilseed safflover

Key word oil culture , norm, rate, demand, region.

УДК 811.512.122.

*Есенова Г.С. Магистрант
С.Бәйішов атындағы университеті*

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЖАТТЫҒУЛАРДЫҢ МАМАНДЫҚҚА БАЙЛАНЫСТЫ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

АННОТАЦИЯ

Мақалада қазақ тілін меңгертуде жаттығу түрлерінің саралануы мен мамандыққа байланысты құрылымдық ерекшеліктері турасында айтылған

Кілт сөздер: *қазақ тілі; жаттығулардың құрылымы.*

Әлемдегі өркениет пен ғаламдану үрдісіндегі мәдениетті игеру – еліміздің барлық салаларында мамандарды сапалы дайындау ісімен тығыз байланысты. Мемлекеттік тілді оқыту, дамыту және қазақ тілінің қажеттілігін арттыру үшін көптеген шаралар жүзеге асырылуда. Болашақ маман мемлекеттік тілді жетік меңгерген, кәсіби біліктілігі жетілген, жан-жақты дамыған жеке тұлға болып тәрбиеленуі – қазақ тілі пәнінің негізгі мақсаты ретінде жүргізілуі қажет. Осы жағынан алғанда мемлекеттік тілді оқытуда студенттің сөйлеу қабілетін арттыратын, танымдық көзқарасын қалыптастыратын, өз ойын еркін әрі түсінікті, жүйелі түрде жеткізуге көмектесетін білім алғаны жөн.

Тілдік материалдың байланысын сабақта жақсы, дұрыс ұйымдастыру тілді сапалы да тиімді үйретуге әкеледі. Қазақ тілін үйретуде қазақ тіл білімі оқытатын тіл салаларын, тілдік материалдарды негізге ала отырып, өзара тығыз байланыста оқытуды белгілейді. Тілдік материалдардың байланысын сабақта жоғары деңгейде ұйымдастыру – тіл үйренушінің кәсіби саолада мемлекеттік тілді еркін пайдалануына негіз болады.

Қазақ тілінің өзіне тән заңдылықтары мен грамматикалық ережелерін үйренбей, студент немесе тіл үйренуші өз ойын басқаларға жеткізе алмайды. Сондай-ақ қазақ тілінде сөйлесе де алмайды. Осы орайда студенттердің дүниетанымын кеңейтіп рухани дамытып, жан-жақты білім беруде жаттығулардың алатын орны үлкен. Қ.Жақсылықова қазақ тілін оқытудың сапасын арттыру әдістемесінің лингвистикалық негізін анықтауда алдымен мынадай екі мәселеге көңіл бөлген жөн дейді: «1. Қазақ тілінің жүйесіне, қазақ тіл білімінің негізгі заңдылықтарына сүйену; 2. Қазақ және орыс тілдері жүйесін салыстыра талдау мәліметін ескеру» /1.33/.

Бұл жерде яғни қазақ тілінің негізгі заңдылықтарын үйретуде жаттығу орындалады. Айта кететін жайт:

Профессор Н.Оралбаева мен К.Жақсылықовалардың оқулықтарында тілдік жаттығулар мен сөйлеу жаттығулары деп топтастырылуын көптеген зерттеушілер құптайды.

Ж.Ноғайбаеваның «Дыбыс үндестігі арқылы орыс бөлім студенттерін қазақша сөйлеуге үйрету әдістемесі» атты диссертациялық жұмысында «Дыбыс үндестігін сөйлеуде дұрыс қолдану дағдысын қалыптастыратын жаттығулар жүйесі» атты тақырып берілген. Осы бөлімде зерттеуші әдіскерлердің еңбектеріндегі (В.П.Успенский, Н.И.Гез, И.В.Рахманов, И.А.Грузинская, В.С.Цетлин, А.Күзембаева, Б.Мешінбаевалардың) жаттығу жұмыстарын жүйелеп талдаған. Олардың әрқайсысының жаттығулар топтастыруда ерекшеліктері де барлығы айтылады.

Зерттеуші өз тақырыбы бойынша ғылыми деректерге, тәжірибелі оқытушылар пікірлеріне сүйене отырып, тілді үйрету жаттығуларына қойылатын талаптарды былайша анықтайды:

1. Жаттығуларда сөйлеу мақсатының көзделуі;
2. Жаттығуда сөйлеу түрлерінің толық қамтылуы;
3. Жаттығуларды орындатудағы қиындықтың ерекшеліктері;
4. Жаттығуда дыбыс үндестігінің заңдылығын қайталау толық қамтылуы, онымен байланысты болуы;
5. Жаттығу мазмұнының қазақ халқының мәдениеті, өнері дәстүрімен байланысты болуы;
6. Жаттығулардың мазмұны дұрыс, қызықты, түсінікті болуы;
7. Жаттығулардың мазмұны тіл үйренушілердің өміріне, мамандығына байланысты болуы көзделеді /2. 59-60 /.

Қазақ тілі материалдарына дағдыландыруда тіл материалдарының өзіне тән белгілерін қамтитын дағды түрлері жүзеге асырылады. Бұндай жұмыс процесінде оқушыларда толық түсінік қалыптасады.

Ә.Исабаев тіл үйренушілердің дағдысын қалыптастыруда жұмыстың мынадай түрлері орындалады дейді:

- 1) мұғалімнің дайындаған карточкалары іске асырылады;
- 2) оқулықтағы жаттығулардың шарттары орындалады;
- 3) схемалар мен кестелер жасалады;
- 4) ауызша мысалдар келтіріледі;
- 5) ауызша сөйлемдер құрастырылады;
- 6) мәтінге лайықты шағын шығармалар жазылады;
- 7) картина мен сурет бойынша сөйлемдер құрастырылады;
- 8) орфографиялық сөздіктер бойынша жұмыс жүргізіледі;
- 9) жергілікті материалдар пайдаланылады.

Зерттеуші жаттығу жұмыстарын орындау барысында мына төмендегідей дағдылар жетіледі дейді:

- 1) алған білі еске түсіріледі;

- 2) теориядан алған білімі бекітіледі;
- 3) көру қабілеті нығаяды;
- 4) есте сақтау қабілеті артады;
- 5) байымдау қабілеті артады;
- 7) сенімділік қабілеті күшейеді;
- 8) байқау қабілеті дамиды /3.32 /.

Яғни, білім беру үдерісінде жаттығу орындату арқылы студенттердің қазақ тілінің теориялық материалдарын психикалық функциялары негізінде меңгеруіне, оны студенттердің ойында қалыптастыруды және практикалық жағынан шебер қолдана алуына мүмкіндік туғызады.

А.Күзембаева жаттығулар жалпы мынадай талаптарға сай жүргізілуі тиіс дейді:

1. Жаттығуларды орындайтындай білім болу керек;
2. Жаттығуды не үшін орындайтынына көзін жеткізу арқылы сапалы орындату;
3. Жаттығу оқушылардың қызығуын, ынтасын арттыруға тиіс;
4. Жаттығулар кездейсоқ болмай, белгілі бір жүйемен орындалып отыруы шарт;
5. Таяуда өтілген материалдарға ғана негізделмей, бұрын өтілген кейбір материалдарды да қамтуы қажет;
6. Бір жаттығу ұзақ уақытқа созылмауға тиіс;
7. Шығармашылық жаттығулар көбірек болуы шарт;
8. Әр жаттығу оқушы еңбегінің нәтижесін көрсететіндей болу керек;
9. Жаттығулар оқушы ойына әсер етуі жағынан аналитикалық-синтетикалық болғаны жөн;
10. Жаттығу жұмысының барысында білімі бекіп, өз бетімен жұмыс жасау дағдылары қалыптасады.

Қ.Қадашева өзінің «Қазақ тілін оқыту әдістемесі» атты кітабында (еңбегінде) «Қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту (ЕТО)» деген тарауында жаңаша жаңғыртып оқытудың әдістемелік түрлерін, ұстанымдарын жетілдіруге, тәсілдерін барынша өзгертуге тырысады, оның мақсаты мен мағынасы арасындағы сәйкессіздікті жоюды басшылыққа алады. Сондай-ақ лингвистикалық ұстаным туралы былайша түйін жасайды: «Лингвистикалық ұстанымдар: мәдениет пен тілді байланыстырып оқыту. Тілді оқытқанда сол үйренетін тілді тұтынушы халықтың мәдениетін, тарихын, әдебиетін, дәстүр-салтын және тілін байланыстыра үйрету табысты болады» /4. 42 /.

Ал енді «ЖОО-дағы қарым-қатынасқа түсу ұстанымы» деген тақырыпта жаңаша жаңғыртып оқыту үйренушінің дербес белсенділігін арттыруға негізделсе, ондай белсенділік, жаңаша жаңғырту жаттығуларымен орындалады дей келе, мұндай жаттығулар үйренушінің дербес белсенділігіне бағытталып, үнемі есінде сақталуы және

активтендірілуге арналуы, сонымен қатар жетілдірілген түрде берілуі қажет,- дейді. Жаттығуларды орындау кезінде нақты талдау тәртібі мен жолы, оны орныдау жылдамдығы ескерілетінін, сонымен бірге сөйлеудің жалпы мазмұны мен тілдік байлығын да назар аудару керектігін қадап айтады.

Ғалым - әдіскер мұндай жаттығуларды орындау үшін үйренушілерге өз бетімен іздеу өрнектері арқылы жұмыс істеуге дайындық жұмыстары ұсынылуы керек деген. Оған мынадай тапсырма түрлерін көрсетеді (нұсқайды):

- көзбен байқау арқылы қабылданған лингвистикалық мазмұнын өз сөзімен айтуға арналған жаттығулар;
- жадында қалған модельдер арқылы лингвистикалық мазмұнын айтуға арналған жаттығулар;
- жадында суреттеу арқылы айтуға арналған жаттығулар /4.84/.

Ғалым аталған еңбегінде жаттығуларды былайша топтаған:

1. Жаттығу-бақылау;
2. Кешенді жаттығу;
3. Өнімді-рецептивті жаттығулар

Сонымен қатар, жаттығуларды материалдың сипатына, орындалу түріне қарай да сипаттайды /4.22-23 /.

Мемлекеттік тілді мемлекеттік қызметшілерге (ересектерге, тіл үйренуші жеке тұлғаларға) жеделдете деңгейлік оқыту стандартына (2007 ж.) жазылым әрекеті барысында орындалатын жұмыс түрлерінің бірі ретінде арнаулы коммуникативтік жаттығулар мен тапсырмалар жүйесі берілген /5.23 /.

Бұдан шығатын қорытынды: кез-келген зерттеуші кәсіби салада тіл үйретуде жаттығу жұмыстарынсыз өз жұмысын ілгері жүргізе алмайды. Бұл жөнінде Қарлығаш Сарбасованың сөзін келтіре кетелік: «Тақырып түсіндірілгеннен кейін, жаттығу жұмыстары орындалады. Дұрыс ұйымдастырылған бұл жұмыстың нәтижесі біріншіден, оқушының не тіл үйренушінің білімін нақтылайды, әрі нығайтады. Екіншіден, өздігінен жұмыс істеуге жаттықтырады, ой қабілетін арттырады. Үшіншіден, қажетті кезінде алған білімін тәжірибеде қолдана білу дағдыларын қалыптастырады. Сонымен, сабақтағы жаттығу жұмыстарының басты мақсаты - білімнің берік те, тиянақты болуын қамтамасыз ету» /Қазақ тілі мен әдебиеті, 1994,6. №5-6. 19 б./.

Кәсіби салада тіл үйретуде жаттығудың ерекше маңызды орны алатындығы ғалым Н.Құрманованың мына пікірмен қорытындылауды жөн көрдік: «Қазіргі кезде де, бұрын да қазақ тілін оқытуда көп ретте жаттығулар орындату басты орын алып жүр. Бір жағынан қарағанда, бұл өте маңызды, өйткені қажетті білік - дағдыларды қалыптастыруда жаттығудың алатын орнын алмастыра алмаймыз». Демек, тіл үйретуде,

меңгертуде жаттығу жұмыстарының орны ерекше екенін бәріміз білеміз, түсінеміз. Тілдің лингвистикалық аспектілері туралы сөз еткенде тіл салаларын меңгерту мәселелері туралы айтылмай тұрмайды. Сондықтан жаттығулардың мынадай түрлері де орындалады:

Жаттығу жұмыстарының бір түрі фонетикалық жаттығулар. Өзге ұлт балалары қазақ тіліне тән дыбыстарды айтуда қиналады, осы сияқты кемшіліктерді жою мақсатында, қазақ тіліне тән дыбыстардың артикуляциясы, олардың қолданысы, орны, емлесі жөнінде мәліметтер беріледі, жаттығу жұмыстары орындалады. Грамматикалық жаттығулардың ішінде морфологиялық жаттығулар ерекше маңызды орын алады. Өйткені ана тіліміздің морфологиялық құрылысын саналы түрде меңгертуге бірден-бір ыңғайлы жол-морфологиялық жаттығулар сөз тұлғасы мен сөз таптарын талдауға байланысты жүргізіледі. Оларды жеке-жеке көрсетсек, шамамен мына талаптар деуге болады.

Сөз тұлғасына байланысты:

1. әуелі негізгі түбірлерді, одан әрі туынды түбірлерді, соңында түбірлес сөздерді талдайтындай жағдай жасау;

2. белгілі бір сөздің ішінен негізгі түбірді тапқызу үшін сол негізгі түбірлерден жасалатын туынды сөздермен салыстыру жұмысын жүргізу;

3. туынды сөздер мен негізгі түбірді ажырату барысында мағына жағына назар аударту талаптарын ескеру.

Сөз таптарына байланысты:

1. әр сөз табының өзіне тән ерекшелігін таныту;

2. жалғау түрлерін меңгерту, әрі олардың белгілі бір сөз табына телініп жалғанатынын саналы түрде ұғындыру;

3. жалғауларды ауызша және жазбаша қолдана білу талаптары.

Жалпы алғанда, морфологиялық жаттығуларды, оның ішінде сөз таптары бйынша жүргізілетін жаттығулар мынадай жұмыс түрлерін қамтиды:

1) Мәтіннен керекті сөздерді тапқызу;

2) Керекті сөздерді қосып, өздерінше сөйлемдер немесе әңгіме құрастырту;

3) Сөздің мағынасын түсіндіртіп, сөйлемдегі қызыметін көрсету;

4) Сөздердің лексикалық немесе грамматикалық мағыналарының қалай не арқылы өзгергенін айтқызу;

5) Мағына мен тұлға жағынан қандай ұқсастықтары мен айырмашылықтары барын салыстыру арқылы анықтау;

6) Ұқсас сөздерді топтау;

7) Байқаған құбылыстары жөнінде қорытынды шығарту т.с.с. жұмыс түрлері.

Грамматикалық жаттығулардың бір түрі - синтаксистік жаттығулар. Оған сөйлем мүшелері, сөйлем түрлері, сөз тіркесі, сөздердің байланысу

жолдары мен тәсілдерін таптыру сияқты жұмыс түрлері және оған қоса пунктуацияға қатысты жаттығу түрлерін жатқызуға болады.

Қазақ тілін мамандыққа байланыстыра оқытуда жаттығу жұмысының маңызы ерекше. Жаттығу үнемі тұрақты жүргізілетін болса, алған білім де тиянақты, сапалы болмақ және мемлекеттік тілдің қолданыс аясын кеңейтері сөзсіз. Яғни жаттығу нәтижесінде студенттер алған тілдік (теориялық) білімдерін практикада дұрыс қолдана алуға дағдыланады. Сөйтіп, мамандыққа байланысты мазмұнды жаттығулар орындау арқылы студенттердің алған білімдері, берік әрі нақты болады. Сонымен бірге өз бетімен жұмыс істеуге үйренеді, ойлау қабілетін ұштайды, дамыта алады. Себебі студенттер жаттығу орындау кезінде үнемі талдау - жинақтау жұмысын жасай алады. Демек, жаттығу кешенді, жүйелі жұмыс дағдысын қалыптастырады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Жақсылықова К. Қазақ тілін сапалы оқытудың кейбір лингвистикалық аспектілері // жинақ. - Алматы, 1997.
2. Ноғайбаева, Ж. Дыбыс үндестігі арқылы орыс бөлім студенттерін қазақша сөйлеуге үйрету әдістемесі/ Ж.Ноғайбаева. - Алматы, 2001.
3. Исабаев, Ә. Қазақ тілін оқытудың дидактикалық негіздері: Көмекші оқу құралы/Ә. Исабаев.- Алматы: Қазақ университеті, 1993.- 60 б.
4. Қадашева, Қ. Қазақ тілін оқыту әдістемесі/Қ. Қадашева.- Алматы: Мұрагер, 2005.- 176 б.
5. Мемлекеттік тілді мемлекеттік қызметшілерге (ересектерге, тіл үйренуші жеке тұлғаларға) жеделдете оқыту стандарты. - Астана, 2007.
6. Қазақ тілі мен әдебиеті: Республикалық ғылыми-педагогикалық, әдістемелік журнал.- Алматы, 1994.- №5-6.
7. Құрманова Н. Қазақ тілін сапалы оқытудың кейбір лингвистикалық аспектілері // жинақ.- Алматы, 1997.
8. Қасабек, Қ. Орыс мектептерінде қазақ тілін оқыту әдістемесінің практикалық және зертханалық жұмыстары: Оқу құралы/ Қ.Қасабек, А. Күзембаева.- Алматы: Ы.Алтынсарин атындағы қазақтың білім академиясының Республикалық баспа кабинеті, 1999.- 190 б.

*Есенова Г.С. Магистрант
Актюбинский университет им.С.Баишева*

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ УПРАЖНЕНИЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются структурные особенности упражнения при изучении казахского языка.

Ключевые слова: *казахский язык; структура упражнения*

Esenova G.C. lecturer ???

Aktobe university named after S. Baishev

STRUCTURAL TEABURES OF EXERCISES BY STUDYING KAZAKH LANGUAGE.

ABSTRACT

This article devotes to structural teabures of exercises by studying kazakh language.

Key words: *kazakh language, structural teabures.*

**ӘОЖ 80
К28**

Кемешова Г.Б. магистрант.

С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті

АДАМЗАТ ҚОҒАМЫНДАҒЫ АТАУЛАР БОЛМЫСЫ

АННОТАЦИЯ

Мақалада адамзат қоғамындағы атаулардың әртүрлілігі, олардың шығу тарихы туралы айтылады.

Кілт сөздер: *есімдер, атаулар, ономастика*

Антикалық философияның ең маңызды бөлігінің бірі – атау теориясы болып саналады. Бұл теория өзінің мазмұны жағынан үнді, қытай, грек-латын секілді түрлі мәдени дәстүрлермен біртұтас үндесіп жатыр. Өйткені бұл барлық тілдердің *сөзге* әлемдік ақыл-ой немесе ілім, жекелеген адамның ақыл-ойын қалыптастырудың бастауы ретінде қарауынан туындаған болу керек. *Сөз* адамға өмірді түсіну мен түсіндіруге, білім алуға, адамдардың әлеуметтік қызметін тәртіпке

келтіруге, адамды тәрбиелеуге, қарым-қатынас этикетіне үйренуге мүмкіндік береді.

Ономастика - соның ішінде, адам және мекен атаулары(антропонимдер мен топонимика) –қоғам үшін соншалықты маңызды, әрі кереметтігі сондай, осы мәселеге жанасып кеткен кез келген адам, ол ғалым-филолог болсын, тарихшы, өлкетанушы, тіпті жай әуесқой ізденуші болсын аталған мәселені айналып өте алмайды.

Сондықтан ономастика саласын зерттеушілер оны өзіндік сүзгіден өткізуге тырысады. Соның негізінде есімдер, атаулар жайында көптеген зерттеулер жазылып, ауқымы өте кең мәселелер қарастырылды. Олар: ономастарды жалқы есімдердің мәні, оның тілдік мәртебесі, атаулардың, есімдердің шығуы, олардың қоғамдағы жұмсалы, қолданылу, тіршілік ету деңгейі, тарихы, тағдыры, және одан кейін, тылсым дүниенің бүркеуіндегі байырғы мыңжылдықтар жұмбағы – есім мен адам арасындағы байланыс қызықтырады.

Жалқы есімдер мен географиялық атаулар өзінде біршама ономастикалық мәселелерді жасырып жатыр. Мысалы, жалқы есім, лақап ат, фамилиялар секілді антропонимдер, индивидуальды, айыру белгісі және тілдік таңбалар ғана болып табылмайды, нақты сол ұлтты тасымалдаушыны көрсететін ұлттық таңбалар да болып табылады. Жалқы фамилиялар өздерінің бойында ұлттық мәдениет пен ұлттық сананың белгілерін сақтайтын тарих пен қоғамдық дамудың нәтижесі болып табылады. Бұл жөнінде А.В. Суперанскаябылай деп жазады: «Онимия, как и любая лексика, живо реагирует на все явления, происходящие в окружающей человека среде, в результате чего имена оказываются невольными регистраторами явлений природы и событий, имевших место в общественной жизни. Все это фиксируется в именных основах, при этом в зависимости от явлений, характерных для той или иной эпохи, могут быть выделены и онимические основы, типичные для определенного времени, поскольку слова, обозначающие актуальные явления, легко делаются основами собственных имен» [2,36].

Есімдер өзінің көптігімен ғана емес, алуан түрлілігімен таң қалдырады. Олар Қара теңіз, Ащыкөл секілді жалпылама түсінікті болуы да, кейде мағынасы жұмбақ, түсініксіз мәнді болып келуі де мүмкін. Бірақ семантикалық жағынан керағар, қайшы мағыналы бола тұра, қоғамға бірдей табысты қызмет етеді. Бұған қосымша атаулардан олардың өмір жолын анықтайтын жай ғана этикетті және қайсыбір тұмарды (амулет)көруге болады. Бұл жерде таза прагматикалық көзқарас пен атауға бас ию, табыну тыныш қатар өмір сүре береді. Дегенмен жалқы есімдерді тілдік бірліктердің ұшы-қиыры жоқ бір ғана тобына біріктіре отырып, атаулардың кейбір жекелеген қатарларының арасындағы олардың

көптеген ерекшеліктеріне себепші болып отырған елеулі айырмашылықтарды да ескеруіміз керек.

Жекелеп алғанда, антропонимия мен топонимия бір-біріне қарама-қарсы бірліктер болып табылады. Салыстырыңыз, мысалы, объектілерді белгілеу қасиеттеріне қарай: тірі және жылжымалы, жылжытуға икемді, бейім объектілер. Соның ішінде объектілердің параметрлерін көп жағдайда халықтық қиял көрінісі мен номинативті процесс анықтайды, соған сәйкес этимологиялық талдаудың дәлме-дәл, адекватты, дұрыс жолдарын таңдауға ықпал етеді.

Атаулар, есімдер көпқырлы, көп құпиялы, дегенмен атау, есім – тілдік таңба, сондықтан ол ең алдымен, лингвистерді қызықтырады. Осыдан барып лингвист ғалымдардың назары – ерте ме, кеш пе, жалқы есімдердің теориясына, көп жағдайда оның лингвистикалық мәртебесі мәселесіне назар аударудан басталады. Бұл белгілі жайт, яғни жалқы есімдердің өзіне тән сипатын ұғына білу оларды түсіндіруде сенімді іргетас бола алады.

Жалқы есімдер онтологиясы мен олардың тілдегі алатын орнын талқылауда туындайтын қиындықтар көп жағдайда синхрония и диахронияның араласып кетуімен, олардың функционалды қызметі мен этимологиясын анықтаумен байланысты. «Объективті диалектикалық қарама-қайшылықтар есімнің күрделі қасиеттерінен де, яғни идеалды тұрғыдан белгілеу үшін емес, атау үшін жаралғандығынан да келіп туындайды (Белгілі формуламен салыстырыңыз: *nominatur singularia, sed universalia significatur* - "жалғыз-жарымдар аталады, жалпылылық белгіленеді"), бірақ көп жағдайларда екеуінен де факультативті қабылеттілік байқалады» [1,87]. Бұл диалектикада есімдердің шығу төркіні, яғни олар табиғи дыбыстық тілде пайда болды ма, әлде екіншілік пе, сол көп нәрсені айқындайды.

«Адам, ең алдымен, жалпы ұғым, түсініктерді белгілейтін сөздерді жинақтап, жасай білуі керек, содан кейін ғана біртектес құбылыстарды, бір классқа жататын заттарды ажырата білу техникасын игеріп, индивидуальды, жекелеген заттарға ат беруді үйренуі керек. Оппозиция *адам- қарама-қарсы тұрған әлем* уақыт өте келе қарама-қарсы *адам – басқа адамдар* ұғымдарымен *толығады*. Қарап отырсақ, бәріміз – әр түрліміз, ал мен – барлығынан өзгешемін. Мұндай инстинктивті хайуандық эгоизм бірте-бірте ақылды эгоизмге *homo sapiens* ұласады» [1,87]. Дегенмен, бұл аталған процессті ой елегінен өткізе отырып, адам қалыптасуындағы есімнің, атаудың рөлін естен шығармауымыз керек.

Адамды адам еткен не нәрсе жайында ұзақ айтыса беруге болады: олар - еттен жасалған ас жеуі, тік жүруі, қолдың транспорттық функциядан ажырауы, құрал-сайман дайындап, қолдануы, отты пайдалана

білуі, ақылдың қалыптасуы және адамның сөйлеу тілінің пайда болуы және т.б. Шындап келгенде, мұның барлығы – адамды хайуандар әлемімен байланыстырып тұратын, сонымен бірге оларды бір-бірінен ажыратып тұратын эволюция сатылары. Ал атау, есімдердің пайда болуы адамдарды хайуандардан ажыратуда ең маңызды шекара болды. «Эволюциялық дамудың белгілі бір кезеңінде адам өзінің промискуитетті тобырдан бөлек, ерекше екенін түсінді де, сол кезден бастап атау пайда болды. Бұл сатыда адамның «өзімдік» белгісі айқын аңғарылып, жеке адамдық қасиеттер қалыптасады, жекелік сана дамиды. Міне, осыдан барып, атау, есім адам баласын жасайды, жасаушы деуге болады» »[1,87].

«Жалқы есімдер» – деп жазды В. Н. Топоров - «жануарлар ұжымдарынан айырмасы адамдар ұжымының ажырамас, бөлінбес белгісі болып табылады» [3.5].

Адамзат қоғамындағы есімдердің жалпы алатын орны белгілі. Адамзатты тілінен айыру қандай мүмкін болмаса, атаулы таңбаны да тілдесуден алып тастау соншалықты мүмкін емес. Бірақ өткен дәуірлерде есім, атаулардың рөлі маңыздырақ болған. Ежелгі дәуірде адам есімді өзінің ажырамас бөлшегі ретінде ерекше мұқият қорғаған. Ол өз есімін жын-шайтандардан аластау үшін құпияда сақтауға тырысқан, ал жауларының аттарын білген жағдайда магияның көмегімен оларды жойып жіберуге тырысқан. Есім мен миф, есімдер магиясы, олардың фетиштендірілуі (киелі затқа табыну) – мұның бәрі белгілі лингвоэтномәдени себептер.

Қазіргі заманның адамы соқыр нанымдардан айырылған, олар аты мен фамилияларын жеңіл өзгерте береді. Қоғамдағы мұндай құбылулар, өзгертулер өз кезегінде қала, ауылдардың атауларын қайта атауға, өзгертуге алып келуде. Атау, есім қорғансыз. Осы жағынан алғанда негізгі лексикалық қоры адамға тәуелсіз немесе мүлдем тәуелсіз тілдегі есімнің жекеленуі, бөлектенуі көрініс береді. Есімді өзгертуге, бұрмалауға, тіпті мүлдем қысқартып тастауға болады. Дегенмен парадоксты қараңыз – есімдер магиясы өмір сүре береді. Тіпті, мәдени деградация (құлдырау, кері кету) кезінде де ол парағылыми формада кеңінен тарайды. Мысалы, "Есімдер құпиясы" секілді атпен шыққан әдемі басылған кітаптарда, сондай-ақ көптеген журналдар мен газет мақалаларында есімдерді дәстүрлі түсіндіріп қана қоймай, олардың адам тағдырын анықтайтыны дәлелденеді. А.К.Матвеев «мұндай лингвистикалық астрология зиянсыз ойын болып көрінуі мүмкін. Дегенмен есімдермен манипуляция (айла-амалдар) жасау ғылыми тұрғыдан «буылып-түйілген» пайымдаулар деңгейінде беріліп жүргенін» атап өтеді [1,88].

Есімдер, атаулар адамдар мен тұрғылықты жерлердің тағдырына ықпал етеді, бірақ жанама түрде ықпал етеді. Адамдар есімдерді, фамилиялар мен лақап аттарды немесе елді мекен атауларын күлкіге, мазаққа

айналдыра алады. А.К. Матвеев «ал бұл адам немесе адамдар тобының психикасына қысым жасауы, намысына тиюі мүмкін де, аталған жайттар өз кезегінде келешекте аномальды сезімдердің, реакцияның, іс-әрекеттердің дамуына және соған сәйкес зардаптарға алып келуі мүмкіндігін» ескертеді: «*Фекла, Акакий, Пульхерия* секілді орыс есімдерінен қазіргі кезде тек лингвист мамандар ғана "Божья слава"(Құдай даңқы), "Не причиняющий зла"(Зұлымдық жасамайтын), "Прекрасная"(Өте әдемі) мағыналарын көре алатын болса, ал білмейтіндер үшін – олардың саны өте көп – мұндай жағымсыз дыбыстар жиынтығы эстетикасыз ассоциация тудыруы мүмкін. Соның нәтижесінде аталған көне есімдер орыс атаулары қатарынан түсіп қалған» [1,88].

Олай болса, адамдардың есіміне ықпал етуші материалдық база, ең алдымен, фонетикалық және мағыналық ассоциация болып табылады. Сондықтан да жасанды есім жасаушылар саналы түрде ме, санасыз түрде ме, белгілі тәртіпке сай, жағымды кейіпкерлер үшін сонор дауыссыздарды аямай қолданатын болса, ал жағымсыз кейіпкерлер үшін шұғыл, ызың дауыссыздарды, сондай-ақ қиын дыбысталатын дауыссыздар тобын жиі қолданады. Сондықтан «Даниил Андреевтің "Розе Мира" шығармасындағы провиденциальдылықпен(сәуегейлікпен) байланысты есімдер жағымды дыбыстардан басталса (*Нэртис, Олирна, Ирольн*), зұлым кейіпкерлер какофонетикалық, дыбысталуы өте қиын атаулар болып келеді (*Гагтунгр, Гашиарва, Друккарг*) [1,89]».

Тағы бір мысал: фамилиялардың алфавиттік тізімінде оқытушылар мен командирлердің көзіне тізімнің басында тұрғандар түседі екен. Олардан жиі сұрайды, белгілейді, марапаттайды және т.б. Тізім соңындағылар көзге сирек түсетіндіктен, олар өздерін қысым көргендей сезініп, соған қатысты өзін-өзі кемсіну комплексі дамиды. Сондықтан тізім басындағылардың өмір жолдары табысты болып келеді. Бұлайша түсіндіру ғалымдар арасында талас тудырғанымен, мұндай жайттардың адам есіміне жанама түрде ықпал ететінін анықтауға болады.

Ал географиялық объектілерге атаулардың ықпал ету жолдарын анықтау одан да күрделірек. Ғалым А.К.Матвеев «жағымсыз тарихи ақпаратқа ие атаулар (урочище *Убиенное*, где некогда кого-то убили (*Өлтірілген* шатқалы, бір кезде біреуді өлтірген жер); поле *Гнилое*, где сгноили урожай (*Шіріген* жазығы, егін шіріп кеткен жер және т.б.) аталған объектіге жағымсыз қарым-қатынастың дамуына ықпал етеді: ол жерге бармайтын және өндемейтін болады. Ол жер келе-келе сапалы қасиеттерінен айрылады» деп көрсетеді [1,91]. Олай болса, бұл да - есімнің жанама түрде болса да ықпал ететінін көрсететінін жайттар.

Ономастикалық жүйенің тағы бір таңғажайып қасиеті – лингвистикалық, тарихи және географиялық тұрғыдан түсіндіруге болатын тарихи жадыны есте сақтай білу, өткен уақыт туралы тілдік

ақпаратты жинақтай білу қасиеті. Ономастиканың бұл қасиеті оның консервативтілігімен, тұрақтылығымен, тілдегі оқшаулығымен, сондай-ақ, басқа тілдерде жеңіл меңгерілетіндігімен байланысты. Мысалы, Жайық, Есіл, Мұғалжар, Қаратау т.б. осы тектес атаулар қазақ тілінің игілігіне айналды, дегенмен олар әлі де ежелгі халықтар мен олардың тілдері жайындағы ақпараттарды сақтап келеді. Қазақстан аумағы кең. Оны өткен кезеңде де, қазір де көптеген халықтар мекендеген, мекендейді де. Олай болса, қазақ этносының тарихы ішкі түбегейлі өзгерістерімен қатар сыртқы қозғалыстарға – үлкен кеңістіктерді жеңіп шығып, игеру іс-әрекеттеріне де өте бай екендігін ұмытпауымыз керек. Қазақ этносының қалыптасуына көптеген тарихи жайттар, оқиғалар, халықтардың өзіндік үлесі болғандығы белгілі. Сол тарихтан қалған мұра - топонимдер мен антропонимдер.

Ендеше, тіліміздегі топонимдер мен антропонимдердің қалыптасу тарихын халқымыздың бай тарихи мұраларымен тығыз байланыстыра отырып, олардың түрлі дәрежеде этнос тарихы мен тілін зерттеуде мол дерек көздері бола алатындығын анықтауға болады.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Матвеев, А.К. Апология имени /А.К. Матвеев //Известия Уральского государственного университета. - Екатеринбург, 2001. - № 21., 87-91с.
2. Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного: Учебник/ А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1973.-367с.
3. Топоров, В. Н. Из области теоретической топонимстики/А.К.Топоров//Вопросы языкознания, 1962.- № 6.- С. 3-5.
4. Жанузаков, Т. Очерк казахской ономастики/ Т.Жанузаков. – Алма-Ата: Наука, 1982. -120с.
5. Керімбаев, Е.А. Казахская ономастика в этнокультурном, номинативном и функциональном аспектах: Монография/ Е.А.Керімбаев. – Алматы, 1995.-248с.

*Кемешова Г.Б. магистрант.
Актюбинский университет им.С.Баишева*

ТИПЫ НАЗВАНИИ В ОБЩЕСТВЕ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

АННОТАЦИЯ

В статье описывается разновидность названий в обществе человечества и история появления

Ключевые слова: имена, название, ономастика

*Kemeshova G.B. upgraduate
Aktobe university named after S. Baishev*

CHARACTER APPEARANCE ITEMS

ABSTRACT

This article describes the name of a kind of social and human history of the emergence

Keywords: names, name, onomastics

УДК 004(075.32)

*Кишкенебаев Р.У. магистр, оқытушы,
Халымбек А. магистр, аға оқытушы,
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

РЕАЛИЯЛАРДЫ ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ ӘДІС- ТӘСІЛДЕРДІҢ ҚОЛДАНУ АМАЛДАРЫ МЕН ТӘСІЛДЕРІ

АННОТАЦИЯ

Мақалада лингвомәдени құзіреттіліктің бір бөлімі реалияларды оқытуда ақпараттық әдіс-тәсілдердің қолдану амалдары мен тәсілдері туралы жазылған.

Кілт сөздер: лингвомәдени, құзіреттілік, технология, ақпарат, аутенттік видеофильм.

Студенттер тілдің құрылымын жақсы меңгерседе, оны қолдану кезінде еркіндік үрдісі байқалмайды. Себебі лингвомәдени құзіреттілігі қалыптаспаған тіл үйренуші толыққанды тілді меңгеру мүмкін емес. Аталған құзіреттіліктің бір тармағы ретінде реалияларды алдық. Оларды

оқытуда ақпараттық технологияларды және оның реалияларды үйретуде амалдары мен тәсілдерін көрсетуге тырыстық. Ақпараттық технологияларды алу себептеріміздің бірі ол шетел тілін оқытуда оқып жатқан елінің табиғи ортасын құрудың бір жолы. Сонымен бірге ағылшын тілін оқыту үдерісінде жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану студенттердің жаңа тілдік материалды меңгеруі кезіндегі оқу-танымдық әрекетін белсендіруге, пәнге қызығушылығын арттыруға мүмкіндік туғызады. Сонымен қатар, жаңа ақпараттық технология құралдарын ұсынылып отырған материалға яғни реалияларды үйретуде жоғары деңгейдегі көрнекілік ретінде пайдалануға мүмкіндік береді, оқыту үдерісіне алуан түрлі жаттығуларды енгізу мүмкіндігін кеңейтеді, үздіксіз қарым-қатынас барысында оқу үдерісінің жандануын қамтамасыз ете алады, міне осының барлығы студенттердің оқытылатын материалға жағымды қарым-қатынасының қалыптасуына мүмкіндік береді.

Осы реалияларды оқытуда ақпараттық әдіс-тәсілдердің қолдану амалдары мен тәсілдерін көрсету үшін, біз ақпараттық технология ұғымын жан-жақты қарастыруға тырыстық. Яғни ақпараттық технология (информационная технология; information technology) – біріншіден, объектінің, процестің немесе құбылыстың күйі туралы жаңа ақпарат алу үшін мәліметтерді жинау, өңдеу, жеткізу тәсілдері мен құралдарының жиынтығын пайдаланатын процесс. Екіншіден, ақпаратты өңдеу үшін пайдаланылатын технологиялық элементтердің, құрылғылардың немесе әдістердің жиынтығы. Осы орайда О.С. Степанова өзінің зерттеу жұмысында «Ақпараттық технология» ұғымы ақпараттарды өңдеу, ұйымдастыру-басқарушылық концепция, түрлі ақпараттық техникалардың жиынтығы деп қарастырса, осы мәселеге байланысты ғылыми әдебиеттерге талдау жасау барысында зерттеушілер «ақпараттық технология» ұғымын әр түрлі мазмұнда қарастыратынына көз жеткізуге болады [1]. Ж.А. Қараевтың берген анықтамасында «Оқытудың ақпараттық технологиялары» - оқушылардың жеке тұлғалық қабілеттерін дамыту және оқу танымдық іс-әрекеттерді белсенді ету, оқу мерзімін барынша қысқарту, сондай-ақ оқу пәнін терең түсінуде жетістіктерге жету секілді дидактикалық нәтижелердің жаңа түрлеріне жетуге бағытталған, оқыту үдерісінде компьютерлер мен аудиовизуалды құралдарды, дидактикалық материалдарды пайдалануды көрсетеді [2].

Ақпараттық технология білім беру үдерісінде екі түрлі міндетті шеше алады. Бірінші типтегі міндеттерінің негізгі мақсаты– жалпы когнитивті қабілеттерін дамыту; бұл жағдайда қарым-қатынас дағдыларын меңгеру, өздігінен ойлау, қойылған міндеттерді шеше білу қалыптасады және жетіледі. Осындай жағдайды жақтайтындардың бірі С.Пейперттің ойынша, дербес компьютер оқу саласының кең көлеміне жататын жалпы когнитивтік дағдыларды дамытуға, оқытудың жаңа әдістерін жасауға

мүмкіндік береді [3]. Екінші типтегі міндеттердің негізгі мақсаты – жалпы білім саласы бойынша үлгерімді жоғарылату. Дербес компьютерді қолдана оқыту үдерісін жетілдіруге, жалпы педагогикалық үдерісінің тиімділігін көтеруге бағытталған. Оқытуды ұйымдастыру дербес компьютер – білім беру жүйесіне есептеуіш, жинақтау және ақпаратты өңдеу құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар оқытудың жаңа формасы болып табылады. Заманауи ақпараттық технологиялардың аталып өткен мүмкіндіктерін пайдалану білім берудің төмендегідей жаңа түрлерін кеңінен пайдалануға мүмкіншіліктерін тудырады:

-Интерактивтік өте белсенді сұхбат диалог ол қолданушының компьютермен қарым қатынасы арқылы жүзеге асырылады. Бұл арада сұхбат мәтінді бұйрықтарға жауап арқылы қарқынды түрде жүзеге асырылып отырады;

-Нақты объектілерді басқару;

-Экранда көрініс тапқан түрлі объектілердің, құбылыстардың, үдерістердің үлгілерін басқару;

-Оқу үдерісінің нәтижелеріне автоматтық бақылау, өзіндік бақылау жасау және бақылаудың нәтижелері бойынша тестілеу, түзетулер енгізу.

Шетел тілін оқытуда мультимедиялық, гипермәтіндік, желілік және коммуникациялық ақпараттық технологиялардың пайда болуы үлкен мүмкіндіктерге жол ашты. Мультимедиялық технологиялар мәтіндік құжаттарға, графикалық суреттер, дыбыс және бейне көріністерін пайдалануға мүмкіндік береді. Мұның барлығы өз кезегінде оқыту уәждемелілігінің, тілдік құралдарды меңгеру жылдамдығының жоғарылауына мүмкіндік туғызады. Тәжірибе көрсеткендей, мультимедияның ағылшын тілін үйретуде мүмкіндіктері зор. Педагогикалық зерттеулерге сүйенер болсақ, ағылшын тілін оқытуда мультимедиялық бағдарламаларды және ресурстарды пайдалану арқылы мынадай құндылықтарға қол жеткізуге болады [4]:

- оқу ақпаратының көпқырлылығы және бір уақытта көру, тыңдау және сөйлеу мүмкіндігіне ие болған оқушыларға тілді үйренуде табиғи ортаны құру;

- әр түрлі тапсырмалар беру арқылы коммуникативтік шеберліктерін (тыңдау, сөйлеу, оқу және жазу) қалыптастыру мүмкіндіктері;

- ақпараттың қолжетімділігі, яғни аз ғана уақыт ішінде бір оқу ақпаратынан келесісіне өту мүмкіндігінің болуы, себебі бағдарламамен жұмыс жасау барысында оқушылар өткен материалдар және тапсырмаларды еске түсірмеуі мүмкін емес;

- берілген тапсырмаға берілетін уақыт және мазмұн кеңістігінің шексіздігі:

- оқушылар тапсырма орындау қарқынын таңдап алады, яғни орындау барысында олар кез-келген анықтамалық ақпаратты пайдалануға мысалы, қажетті лексиканы немесе дыбысталудың бағытын дұрыстау секілді әрекеттерге мүмкіндік алу.

Реалияларды үйретуде қолданылатын ақпараттық технологиялар:

- видеофильм және аудиотехника;
- мультимедиялық презентациялар;
- анимациялық суреттердің көмегімен реалияларды көрсету;
- реалияларды оқытуда компьютерлік оқыту бағдарламаларын пайдалану;
- электрондық кітаптар;
- проектор;
- интерактивтік тақта;
- интернет желісі және т.б.

Көрсетілген ақпарат технологиялардың кез келген түрін реалияларды оқытуда қолдануға болады. Оның қайсысын таңдау бірнеше факторларға байланысты. Олар:

- мұғалімнің ақпарат технологияларды меңгеру іскерлігіне;
- тақырып атына;
- тақырып көлеміне;
- тақырып түріне және формасына;
- уақыт көлеміне;
- студенттер санына және т.б.

Енді аталған ақпараттық технологиялардың бірнеше түріне жеке тоқталып, олардың реалияларды оқытуда амалдары мен тәсілдерін көрсетсек.

Аутенттік видеофильмдерді қолдану.

Аутенттік видеофильмдер көмегімен оқып жатқан шетел елінің мәдениетін түп нұсқа күйінде берудің бірден-бір жолы. Осы видеофильмдер арқылы әртүрлі шынайы жағдаяттарды қалыптастыруға болады. Осының негізінде студенттер драматизация (видеофильмдермен жұмыс жасаудың бір технологиясы) арқылы сөйлеу техникасына үйреніп, сөйлеу этикетін меңгереді. Соның негізінде қатысымдық, лингвомәдениеттану құзіреттілігін дамытады [5].

Реалияларды оқытуда аутенттік видеофильмдермен жұмыс жасаудың кезеңдері:

Бірінші кезең. Мұғалім үйретіп жатқан шетел елінің мәдениетіне қаныққан видеофильмдерді іріктеу. Онда сол ел туралы көп ақпараттың берілуі. Және бұл фильмдер студенттердің қызығушылығына, жас деңгейіне, тілдік деңгейіне байланысты іріктелуі. Алдын ала студенттерді

видеофильмді көруге дайындау. Яғни көрсетілетін фильм тақырыбына байланысты сұрақтар дайындау, күрделі лексикалық және грамматикалық құрылымдарды алдын ала көрсету.

Екінші кезең. Видеофильмді тамашалау, әрбір кезеңін талқылау. Яғни әрбір кезеңінен сол елге тән мәдени құндылықтарды реалияларды табу және оны сұрақ-жауап түрінде талқылау, сипаттау.

Үшінші кезең. Сол фильмдерге қатысты тапсырмаларды орындау. Берілген сұрақтарға жауап беру. Шағын топтарға бөлініп, көрген фильмді талқылау. Сол фильмде кездесетін шынайы жағдаяттарға диалог құру. Ол сол фильмде кездесетін реалияларды пайдалану арқылы жүзеге асыру. Соның негізінде қатысымдық және лингвомәдениеттану құзіреттілігін қалыптастыру.

Аутенттік видеофильмдерге мысалдар:

- *"BBC Essential English Guide to Britain"* – мәдени ақпаратқа толық видеокурс. Бұл бейнематериалда екі жас отбасының Ұлыбританияға саяхаты туралы бейнеленген. Бұл фильм студентке практикалық тілдік ақпарат беріп, сол ел туралы аялық (фоновое) білімін (тарихын, мәдениетін, өнері, географиялық атаулардан) кеңейтеді.

- *"Family Album, USA"* - бұл бейнематериалда Стюарт жанұясының Америкада қалай тұрып жатқанын көрсетеді. Соның негізінде Америка халқы туралы мәліметтер көрсетіледі.

- *"Everyday conversation in English"* - жас студент Британияға оқуға түсіп, өзінің тамашалаған кезеңдерін сипаттайды. Ол сол жерде Харисон отбасында тұрып, солардың тұрмыс-тіршілігі туралы бейнематериал [5].

Әдебиеттер тізімі:

1. Степанова О.С. Научно-педагогические основы применения новых информационных технологии в профессиональной подготовке студентов экономических факультетов :дис... канд.ист. наук:13.00.08/Ольга Сергеевна Степанова.–Ставрополь: Политиздат, 2000. -172 с.
2. Қараев. Ж. А, Кобдикова Ж. У. Актуальные проблемы модернизации педагогической системы на основе технологического подхода/ Ж.А. Қараев., Ж.У.Кобдикова. // Вестник Академии Педагогических Наук Казахстана. - 2005.-№3. –С.14-21.
3. Papert S. Mindstorms. Children, computers, and powerful ideas. // N.Y. Basic Books.- 1980. -№8.-р. 230.
4. Титова С.В. Некоторые теоритические проблемы использования компьютерных технологий в образовании/С.В.Титова// Вестник

МГУ. Сер. 19. лингвистика и межкультурная коммуникация. -2005. - №4. –39с

5. Г.Байтилеуова. Ақпараттық технологиялардың тиімділігі/Г.Байтилеуова // Қазақстан мектебі. -2008.- №6.-34 б.

*Кишкенебаев Р.У. магистр, препод,
Халымбек А. магистр, ст. препод,
Актюбинский университет им.С.Баишева*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИЯ РЕАЛИИ

АННОТАЦИЯ

В статье говорится о необходимости использования информационных технологий в обучения реалии.

Ключевые слова: информация, информационная технология, лингвокультурология, реалия.

*Kishkenebayev R.U. master, teacher
Halymbek A. master, senior teacher of
Aktobe university named after S. Baishev*

USING OF INFORMATION TECHNOLOGY IN TEACHING REALIA

ABSTRACT

The goal of this article is to consider information technology in teaching realia.

Key words: information; information technology, realia, linguocultural competence.

ӘӨЖ 37.013

*Комарова Д.Т., магистр. аға оқытушы,
Абдигалиева М.Б.2-курс студенті
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

ҰЛТТЫҚ МҰРАЛАР АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕСІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖОЛДАРЫ АННОТАЦИЯ

Мақалада оқушылардың патриоттық тәрбиесін ұлттық мұралар арқылы қалыптастырудың жолдары айтылған.

Кілт сөздер: *тәрбие; ұлттық патриотизм;*

«Туған жері – түп қазығы, айбыны» - деп Мұхтар Шаханов ағамыз айтқандай адамның кіндік қаны тамған жері оның ең ыстық мекені. Өкінішке орай, соңғы жылдары туған жерін шет елге алмастырып кете баратын Қазақстан азаматтары көбейіп бара жатқан секілді. Бұл мәселенің әр түрлі себебі болуы мүмкін. Педагогикалық тұрғыдан қарастырғанда бұл үдерістің себебі – ұлттық ой-сананың әлсіреуі мен патриоттық сезімнің жоқтығынан деп айтсақ қателеспейміз.

Шетелге кеткен қазақстандықтардың көпшілік бөлігі бұл жеңіске жетіп шетелден шақырту алған спортшылар, өзге елдің грантына ие болған ғалымдар және шетілдік келін атанған қазақ қыздары мен өзге елге күйеу болған ұлдарымыз.

2014 жылы Қазақстан Республикасының Үкіметімен Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 31 желтоқсандағы № 1593 қаулысымен бекітілген Көші-қон проблемаларын шешу, шектес мемлекеттерден көші-қон ағындарын бақылауды күшейту, отандық білікті кадрлардың шетелдік еңбек нарығына шамадан тыс кетуін болдырмау үшін оларға қолайлы жағдайлар жасау жөніндегі 2014 – 2016 жылдарға арналған кешенді жоспары жүзеге асырыла басталды [3]. Дегенмен де шетелдегі қазақ ғалымдары Қазақстанға қайтуға құлық таныта қоймайды.

Техника ғылымдарының докторы Асан Хамитовтың пікірінше, шетелде жүрген қазақ ғалымдарының Қазақстанға қайтқысы келмеуінің материалдық игіліктен гөрі маңызды себебі бар: «Көбі елге қайтқысы келеді. Оларға шетелде тапқан қаржысын Қазақстан да бере алады. Бірақ олардың көбі «Қазақстанда шығармашылық-ғылыми тұрғыдан тоқырап қаламыз» деп қауіптенеді. Олар Қазақстандағы ғылым деңгейінің Батыстан төмен екенін біледі. Ешқайсысы мемлекеттік гранттар мен тапсырысқа қарап отырғысы келмейді. Қазір Қуат Есенов, Нұржас Мәкішев және Алма Құнанбаева сынды мықты қазақстандық ғалымдар басқа елдерде жүр» дейді Асан Хамитов [4]. Бұл жас ғалымдарымыздың еліміздің дамуына күмәнін байқататын секілді.

Қазақ спортшыларының шетел спортын дамытуға ат салысып жатқаны да өкінішті жайттардың бірі. Шетелге қоныс аударған қазақ спортшыларының қатарына қазақ боксшысы Аслан Мұқанов,

Австралиядағы мерген Дина Аспендиярова, Иракқа кеткен бокс бапкері Дамир Буланбек, Мьянмадағы жаттықтырушы Берікбол Қасымхановты айтуға болады. Спорт шеберлерінің шетелге кету себебі әр түрлі, десек те мәселенің түп тамырын қарайтын болсақ бір арнаға келіп тоғысады. Бұл – олардың Қазақстанның дамуына деген сенімсіздігі, өздері туып өсіп, кіндік қаны тамған жеріне сенбеу, қиындыққа төтеп бере алмай, мәселенің шешімін өзге елге елге қоныс аударудан іздеуі.

Шетелге кеткен қазақстандықтар арасында демалуға барып, сұлулығына тамсанып сол елде қалып қойып жатқандар да кездеседі. Қазақстан статистика агенттігінің мәліметіне жүгінсек жылына 5 млн-ға жуық қазақстандық демалуға жол тартады екен. Айта кететін бір жайт, туристік әлеуеті өте зор Қазақстанда қазір туризмнің сауықтыру-емдеу саласынан бастап, спорттық, танымдық және діни түрлері бар. Қожа Ахмет Яссауи кесенесі, Таңбалы тас петроглифтері, Сарыарқа (Солтүстік Қазақстанның даласы мен көлдері), Наурызым және Қорғалжын қорықтары ЮНЕСКО-ның бүкіл әлемдік мұралары тізіміне енгізілген.

2010 жыл бойынша статистика агенттігінің мәліметіне жүгінсек, сол кездегі министр Досмұхамбетовтың есебіне қарағанда, Қазақстанның әрбір екінші азаматы шетелге шығып қайтқан, Қазақстанның әрбір бесінші азаматына бір шетелдік туристен келген. Соңғы жылдары ішкі туризм жағдайы жақсарды десек те, әлі де назар аудартатын мәселелердің бірі болып табылады [4].

Мәселенің әртүрлі қырларын қарай отырып түпкі себебі бір екенін айқын байқауға болады. Бұл – патриоттық тәрбиенің жоқтығы, отанға деген ыстық махаббаттың аздығынан ертеңіне деген күмәннің пайда болуы. Бұл мәселені зерттеу барысында студенттер арасынан сұрау жүргізілген болатын.

Соның нәтижесінде, сұралған он адамның төртеуі мүмкіндігі болса шет елге кетуден кет әрі емес, ал жеті адам шет елден білім алғанды жөн көреді екен. Дегенмен де барлық адамның шетел асар мүмкіндігі жоқ. Сол себепті бұндай мүмкіндігі жоқ орта топқа Қазақ елінің ұлттық тәрбиесін бойына сіңіретін болсақ, болашақ патриоттар ұрпағын тәрбиелейтініміз анық.

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан – 2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты Қазақстан халқына жолдауында да «Өз бойымызда және балаларымыздың бойында жаңа қазақандық патриотизмді тәрбиелеуіміз керек. Бұл ең алдымен елге, оның игіліктеріне деген мақтаныш сезімін ұялатады» - деп атап көрсеткен [1].

Елбасының «Қазақстан – 2050» Стратегиясында қойып отырған мақсат-міндеттер еліміздегі тәрбие беру жүйесін ұлттық құндылықтар негізінде жасау қажеттілігін тағы да дәлелдеп отыр. Жалпы «ұлттық»

деген сөздің астарында елге-жерге, тілімізге, дінімізге деген құрмет жатыр. Ұлттық тәрбие атауын алғаш әдеби-педагогикалық оқулықтарға енгізген Мағжан Жұмабаев болды. Ол педагогиканың ұлттық тәрбиеден бастау алатыны жайлы айтқан. «Педагогика» атты еңбегінде былай дейді: «Ұлт тәрбиесі баяғыдан бері сыналып, көп буын қолданып келе жатқан тақпақ жол болғандықтан, әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында өз ұлты үшін қызмет ететін болғандықтан, әрбір тәрбиеші баланы сол ұлт тәрбиесімен тәрбие қылуға міндетті». Сондықтан келешек ұрпақты ұлттық, халықтық тұрғыдан тәрбиелеу қажет. Олай болса, басты мақсат – жас ұрпақты ұлттық игіліктер мен адамзаттық құндылықтар, рухани-мәдени мұралар сабақтастығын сақтай отырып тәрбиелеу.

«Отанды қастерлеу – елдігіміздің тірегі. Біз отаншыл болуға, жас ұрпақтың санасына отаншылдық ұғымын берік орнықтыруға тиіспіз. Біле-білсек, Отанды сүю – біздің перзенттік парызымыз, қарыс қадам үшін жанын қиған бабалардың асыл аманатына адалдығымыз!»- деп айтқан екен Н.Ә.Назарбаев.

Әрбір халық ел мен жер қадірін, ата – баба дәстүрін, ұрпағының құлағына кішкентайынан құюға тырысады. Бұл тұрғыда, қазақ халқының жаңа туған нәрестені бесікке салып, шілдехана тойынан бастау алып, тұсау кесу, қыз ұзату, үйлену тойы, тіпті адамды соңғы ақтық сапарға шығарып салу секілді сан – қилы ырымдар мен кәделерге толы салт - дәстүрлерінің маңызы ерекше.

Ұрпақты ата – салтымызбен ұлтжанды етіп тәрбиелеу ұстаздар қауымына үлкен талап қоюда. Себебі бала мектеп табалдырығынан көрсем – білсем деген алып – ұшпа құмарлық сезіммен келеді. Осы сәтті ұтымды пайдаланып, білімді ұлттық тәрбиемен ұштастыра білген мұғалім ғана жемісті жетістіктерге қол жеткізеді. Жас ұрпақты халқымыздың әдет – ғұрып, салт – санасымен сусындату ел ертеңін ойлайтын саналы азамат қалыптасуының бірден – бір кепілі.

Мектепке келген баланың отбасында бойына сіңірген мейірімділік, сүйіспеншілік, бауырмалдық секілді қасиеттерін одан әрі шыңдап, соның негізінде патриоттық сезімді аша білу үшін әрбір мұғалім жүйе бойынша белгіленген нақты іс- шараларды аса шеберлікпен үйлестіріп жүргізуі тиіс.

«Елдің елдігін оның тарихы, әдебиеті, салт – дәстүрі сақтайды» деген ұғымды бастау етіп алатын болсақ, патриотизмге тәрбиелеу үрдісін шартты түрде мынандай іс – шараларға бөлуге болады:

- тілді құрметтеу;
- ұлттық салт – дәстүрді зерделеу;
- елдің тарихы мен мәдениетін оқып зерттеу;
- ата – бабалар өсиетін орындау;
- жер байлығы мен табиғатты қастерлеу.

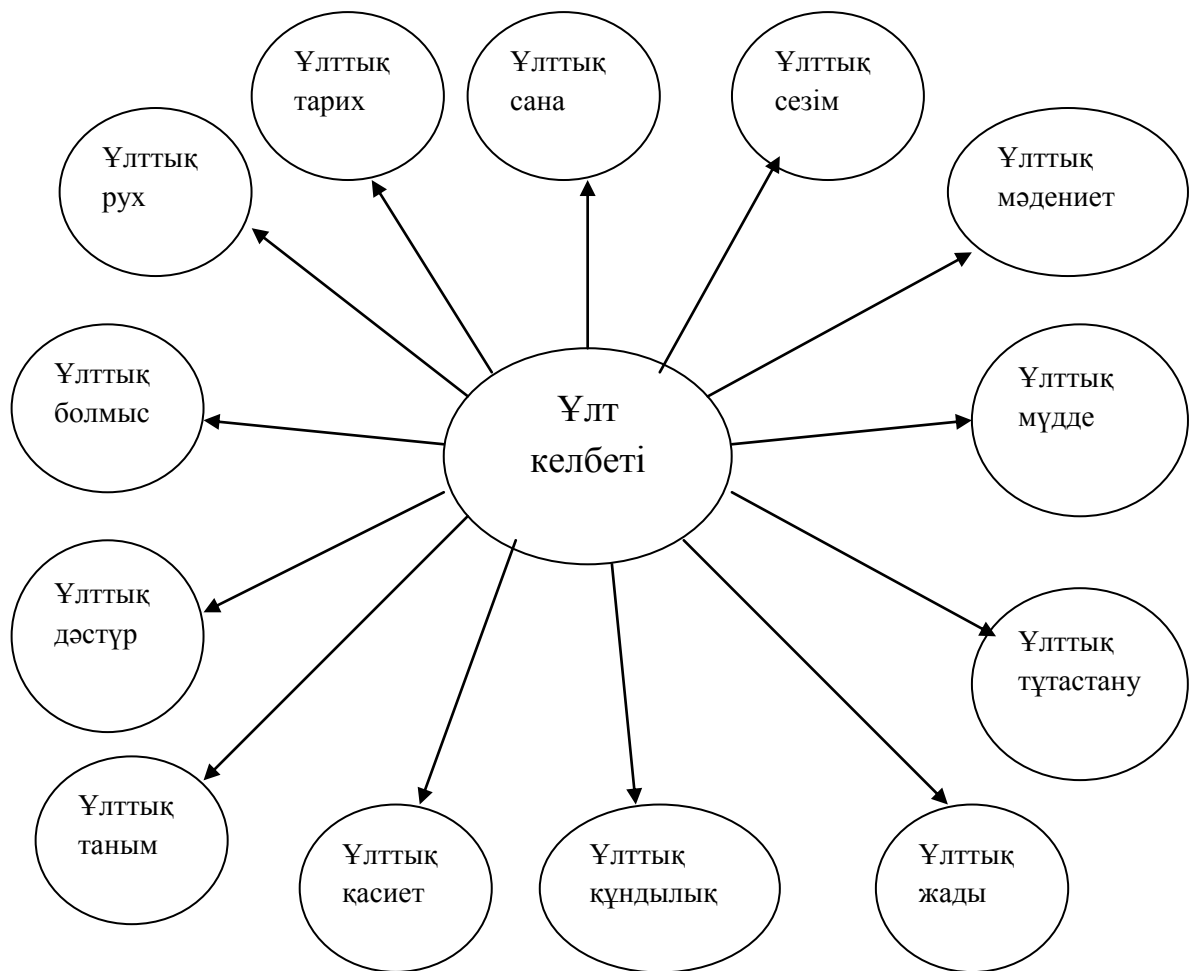
Тәрбие беруде, ең алдымен ана тілі, табиғаттану, әліппе сияқты пәндер едәуір үлес қосады. Тарихты оқу үйрену, әсіресе Отанымыздың тарихын оқу еліміздің қаһармандық өткені мен теңдік алған қазіргі күніне сүйіспеншілік сезімдері нығаяды. Халқымыздың әдебиеті мен тіл өнері – бабаларымыздың бізге қалдырған бай мұрасы. Ана тілімен Отан деген ұғымдар – бір – біріне ажыратуға келмейтін түсініктер. Ана тілінің бүгінгі мен болашағына немқұрайлы қарайтын кісі өз Отанының мүддесіне де дәл солай салғырт қарамақ.

Табиғаттану сабақтары еліміздің жер байлығы мен әсем табиғаты туралы түсінік беріп қана қоймай, оқушылардың елі үшін мақтаныш сезімін оятып, мұндай байлықты қорғау қажеттігін көрсетуі тиіс.

«Ел болам десең, бесігінді түзе», - дейді ұлы жазушымыз Мұхтар Әуезов. Халқымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан салт – дәрсүр, әдет – ғұрып үлгілері мен өнегелері соның айғағы. Елін сүйген адам сол елдің салт – санасын, мәдени мұрасын қастерлеп, өнеге тұтуы тиіс.

Оқушыларды өз елін, туған жерін қорғауға және оны сүюге баулып, оларға сонау Абылай бабамыздан бастап кешегі желтоқсанға дейін азаттық үшін алысқан ұлы тұлғалардың ел тәуелсіздігі жолындағы ерлік істерін ұғындыру мақсатында ел тану материалдарын, белгілі қоғам қайреткерлерінің өмір деректерін көптеп қолдану ел жандық сезімдерін тереңдетені сөзсіз.

Елбасы өз еңбегінде халқымыздың ұлттық келбетін тарихи тағылымдарға ғылыми зерделеу арқылы жан- жақты қарастыра келе, қазақ халқына тән ұлттық сана қазақ халқының әлемдік биік дәрежеде көрінуінің негізі екеніне нақты тоқталады. Мәселен, Н.Назарбаевтың «Тарих толқыныда» еңбегіндегі ұлттық келбеттің моделі [7].

Көп ұлтты Қазақстан үшін патриотизмді қалыптастыруда ел президентінің еңбектері негізгі орын алады.

Жастарымыздың бойында елжандылық, азаматтық, жоғары ізгілік пен адамгершілік сезімдері жан жақты жетілгенде ғана Қазақстандық патриотизм сезімі асқақтай түседі.

Негізгі білім бастауышта болғандықтан, жастайынан халықтың тарихи – этникалық мұрасын, ұлтының әдет – ғұрып өнегесін, салтын сақтауға, саналы көз қарасын қалыптастыруға, ұлттық мақтаныш туғызуға оқушыларды жасынан тәрбиелеу бастауыш мектеп саласымен айналысатын педагогтардың міндеті болмақ.

Қазақ халқының патриоттық тәрбиесінің тамыры терең. Халқымыздың тарихында отансүйгіштік пен қаһармандықтың үлгілері мол. Отаншылдық сезім ертеден қалыптасқан, ескірмейтін, әрқашан жаңа жақтан көрініс табатын, мәңгілік қасиетті ұғым. Ол – Отанға деген сүйіспеншілік, бойындағы бар күш-қуатын, ерік-жігерін Отан игілігі мен мүддесіне аямай жұмсау, туған жерін, қасиетті ана тілін, елдің әдет-ғұрпы мен салт дәстүрін құрметтеу. Патриотизм біртіндеп

қалыптасатын, танымсыз, үздіксіз тәрбиенің нәтижесінде орнығатын ұлы сезім. Патриоттық тәрбие ананың ақ сүтімен, есейе келе өскен ортасына, қалыптасқан қоғамына байланысты дамитын тәрбиенің үздіксіз жемісі.

Патриоттық тәрбие дегеніміз – әр түрлі тәрбие өлшемдері сабақтасып, сан қырлы әдіс-тәсілдері бар тәрбие. Патриоттық сезім – отансүйгіштік рухтың құнарлы мәйегі. Ол адам өзі өнген топырағы мен өскен ортасына деген құштарлығының, құрметтің деңгейі. Сонымен бірге ата жұрттың елдігі мен халықтың қасиет-қазыналарымыздың құндылығын қастерлеп, әспеттеудің басты бір көрінісі.

Ұлттық патриотизм қалыптастыруда салт-дәстүрлердің атқаратын орны ерекше. Ұлттық патриотизм дегеніміз – ең алдымен қазақ халқына сүйіспеншілікпен қарау, оның ұрпақтан-ұрпаққа үзілмей жалғасып келе жатқан құндылықтарын бойына сіңіру. Жоғарғы оқу орындарында студенттерге қазақ этнопедагогикасы негізінде патриоттық тәрбие беру ісінің маңызы зор екенін көріп жүрміз. Өйткені егеменді ел болған соң сол елдің елдік белгісі ұлттық патриотизм тәрбиесі айқын көрінуге тиіс.

Қазақстандық патриотизм – көпұлтты Қазақстан халқының өзін-өзі тануының күрделі жолы. Өзін-өзі тануының күрделі жолы. Өзін-өзі тану – өзіндік өсу мен өзіндік даму процессі арқылы жалпы адамзаттық құндылықтарды меңгеруге, бағалауға алып келеді. Ең бастысы - жас ұрпақтың бойында Отанға, туған еліне деген сүйіспеншілік сезімін қалыптастыру.

Қазақстандық патриотизмнің негізін қалыптастыру – мемлекеттің және барлық азаматтардың экономикалық өмірі мен қауіпсіздік жағдайын жасау болып табылады. Қазақстандық патриотизмнің ұлтшылдықтан айырмашылығы ол басқа халықарға деген құрмет сезімінің, бүкіл адамзат туралы адамгершілік түсінікке қайшы келмейтін Отанға деген сүйіспеншіліктің үлгісі бола алады [5].

Егер әрбір баланың бойында өзінің туған жеріне, отбасына, айналасына деген кіршіксіз махаббат сезімі болмаса, онда оның бойында ешқандай сүйіспеншілік сезімі болмайды. Сондықтан да оқушылардың бойына патриоттық сезімін қалыптастыру жұмысын олардың жақындарына, достарына, туған жеріне деген құрмет сезімін дамытудан бастауды қажет етеді. Оқушыларға қазақ этнопедагогикасында патриоттық тәрбие беру негізінен, тәрбиенің кез-келген түрін, теориялық білімнің жоғарғы деңгейі мен ұлттық құндылықтар арқылы патриоттық тәрбиенің құрылымдық бөліктерін қарастырып әдістемесін жүзеге асырып меңгеру, нақты педагогикалық міндеттерді шеше білу, оқушылардың педагогикалық міндеттерді іскерлікпен жүзеге асыру және жетілдіруден құралады [6].

Қорыта айтсақ, бала бойындағы патриоттық, отансүйгіштік қасиетті дамыта отырып оны туған еліннің болашағына сену, келешегіне күмәнсіз

көз салуға үйретеміз. Сонымен қатар аталған сезімдер арқылы отбасына, жақындарына деген құрмет сезімін арттырамыз. Шетелге кеткен ғалым, спортшы және басқа азаматтарымызды, өкінішке орай, елге қайтара алмасақ та, болашақ ұрпақтың елінің дамуына деген күмәннің алдын аламыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.А. Ел Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы: «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты // 14 желтоқсан, 2012.
2. Көші саясатының көкейкесті мәселелері : Ұлттық экономика министірлігінің баяндамасы.
3. Иманбаева, С.Т. Ұлттық патриотизм негіздері: Оқу құралы / С.Т. Иманбаева . – Алматы: ҚазмемқызыПИ, 2005. – 205б.
4. Студенттерге Отаншылдық негізде тәрбие беру: Әдістемелік нұсқау. – Қарағанды: ҚарМу, 2006. – 26 б.
5. Назарбаев, Н.Ә. Қазақстанның болашағы қоғамның идеялық бірлігінде / Н.Ә. Назарбаев. – Алматы: Қазақстан, 1993.

*Комарова Д.Т., магистр.ст.препод.,
Абдигалиева М.Б. студент 2-курса
Актюбинский университет им.С.Баишева*

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ УЧЕНИКОВ ПОСРЕДСТВОМ НАЦИОНАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ

АННОТАЦИЯ

В статье автор раскрывает пути формирования патриотического воспитания учеников посредством национального наследия.

Ключевые слова: *воспитание; национальный патриотизм*

*Komarova D.T. senior lecturer
Abdigaliyeva M.B. 2 course student
Aktobe university named after S. Baishev*

WAYS OF FORMATION OF A PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENTS THROUGH THE NATIONAL HERITAGE

ABSTRACT

In this article is said about a ways of formation of a patriotic education of students through the national heritage.

Key words: *information; innovation technologies.*

ӘОЖ 81
Қ71

*Қуанышова. Г.І. магистрант.
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

ӘДЕБИЕТ АЙНАСЫНДА - ХАН КЕНЕ БЕЙНЕСІ.

АННОТАЦИЯ

Мақалада қазақ әдебиетінде көрнекті орын алған Кенесары хан бейнесі туралы айтылады.

Кілт сөздер: *кенесары хан бейнесі, қазақ әдебиет, ономастика.*

Қазақтың соңғы ханы, көтеріліс көсемі, азаттық үшін арыстандай алысып, бостандық үшін басын берген ұлт батыры. Орыс отаршылдығынан теңдік сұраған – Кенесары Қасымұлы.

Кенесары қарулы күреске бұғанасы қатпаған бозбала күнінен қатысқан, әуелі әкесі Қасымның қоластында, кейіннен ағасы Саржан сұлтан бастаған көтерілісшілер қатарында есейді. Жастайынан солардың соғысын көріп өскен Кенесары бар өмірін ұлт-азаттық жолына арнауға бел буады. Ол өзінің қарым-қабілетінің арқасында қазақтың көзсіз батырлары мен шешен билерін, көпшілікке сөзі жүретін беделді тұлғаларын топтастры білді. Әйтседе, сұңғыла сұлтан бірден қаруға жармасқан жоқ, алдымен әккі дипломатияны іске қосып, мәселені салиқалы саясат жөнімен шешуді мақұл көрді.

«Алашта талай---талай ерлер өткен,
Ерлерден Кенекеме кім бар жеткен?!»

Фольклорда да, жазба әдебиетте де Кенесары бейнесін сомдауға қалам тартқан жазушылар аз болған жоқ. Фольклорда Кенесары тек өз бойына ғана тән (стиль, өмірбаянының жеке сарындары, тұлғаның ерекшеліктері, “өзіндік” іс-әрекеттері) және оны сыртқы саясатқа қарсы күресуші ұлттық батырлардың белгілі қатарына қосуға мүмкіндік беретін типологиялық қасиеттерді біріктіреді. Кенесары туралы ауыз әдебиеті шығармалары көпжақтылығымен және саяси- тақырыптық байлығымен ерекшеленеді. Кенесары көтерілісі халық санасында талай ---өлең-жырлардың, ауыз әңгімелердің өзегі болып келді. Ондай туындылар, сөз жоқ, тарихи оқиғалардың дәл көшірмесі емес, сол оқиғалардың, дәуірдің халық ұғымындағы бейнесі, халықтың берген өз бағасы. Алдымен ескертетін жағдай – Кенесары және оның батырлары туралы айтылатын жырлар мен әңгімелер бір мезгілде пайда болмаған. Бұған қоса әңгіме, жыр шығарушылардың бәрі өз заманының саяси, тарихи шындығын толық түсінген деп те айтуға болмайды. Кейбір ақын-жыршылар бастан аяқ көтеріліске қатысып, оның ыстық-суығын өз басынан кешірсе (Нысанбай жырау), енді бір тобы естігендерін жырға қосқан. Келесі ақындар Кенесары көтерілісіне, оның басшысына жалпы дәуір тұрғысынан, бүкіл халық тағдырының ауқымынан қарай алмаған. Қалай болғанда да, сол мұраларды жарыққа шығару, тарихи зердеден өткізіп, саралау – бүгінгі күннің парызы. Кенесары мен көтеріліске шыққан батырлар туралы жырлардың біразының авторлары ел жадында сақталған. Олардың қатарында Нысанбай, Досқожа, Күдері, Көкбай тағы басқа ақындар айрықша орын алады. Бұлардың жырлары ауызша дәстүрдің үлгісінде шығарылып, ел арасында ұзақ жылдар бойы төгілте жырланып келген. Кенесары туралы айтылатын жырлардың ішінде тарихи және көркемдік маңызы зор бір шығарма –Досқожа ақынның Кенесарыға жермен қоштасып айтқан жыры. Досқожа жырының ерекшелігі – сол кездегі қазақ халқын патша үкіметінің қоныстан қууын, жерінен айырылып, мекенсіз аңша босқан халықтың зарын айтуы. Кенесарының ақылдылығын, адамдық қасиеттерді бағалай білетіндігін көрсететін бір поэма – М.Сералиннің “Топжарған” поэмасы. Поэмада Кенесарыны елдің жақсы азаматының пана көретіндігі, Кенесарының ақылдылығы, басқа рудан келген жігіттің ерлігі, оның атының жүйріктігі көркем берілген. Нысанбай ақын “Кенесары – Наурызбай” жырында ұлт-азаттық көтерілістің өзекті арнасын ауқымды қамтиды. Кенесары, Наурызбай ерлігін бұрынғы жырының дәстүрінде бейнелей келіп, онымен бірге өз заманының шындығын, бүкіл халықты күйзелткен оқиғаларды қиюластырған. “Нысанбайдың бұл поэмасының бір зор қасиеті – эпикалық оқиғаға ақын лирика дәнін тамаша еге білген. Поэмада жан жүйесін босататын, ойын тербететін лирикалық мотивтер көп. Бұл поэмамен Нысанбай XIX ғасырдағы қазақ ақындарының арасында төрден орын алады” . Нысанбай

жыры мен Әуезов пьесасы бір тақырыпқа жазылған шығарма болғандықтан, бас қаһармандардан өзге ортақ кейіпкерлер, ортақ желілі ұқсастықтар бар. Пьесада да, жырда да қырғыз батыры Кәрібоз айрықша батылдығымен, елдік намысқа өртенген ашу-ызасымен көрінеді. Мұндай ұқсастық Кенесарының соңғы шайқастарының суреттелуінде мол. Ержанның тұтқынға түсуі, Наурызбайдың шайқас үстіндегі ерен жаугерлігі, дулаттардың сатқындығы, ақырғы сын сәттегі опасыздық, бөліне жарылу екі шығармада да қатар алынады. "Әуезов пьесасына тарихи негіз болған Нысанбай жырында Кенесарыға ерген қолдың әдіс-айласы, Кененің ақылдылығы, Ағыбайдың әдісқойлығы мақталады. Бір жақты кетпей қырғыз жағының да ерлік қайратын, әдіс-айласын толық баяндап отырады" . Бұл арада М.Әуезов пен Нысанбай жырау көзқарастары бірыңғайлылығы байқалады. Нысанбай жырау "Кенесары – Наурызбай" дастанында: "Кенесары ер болды, Ел ішінде бір болды. Қашқан, босқан жиылып, өз алдына қол болды... Ақылменен іс қылмай, Ақырында қор болды. Қырғызға барып қырылып, Ит пен құсқа жем болды" – дегені белгілі. Қырғызбен жауласуда қырғыз халқының айыпты емес екендігін, аздаған манаптардың қарсылық қылығына бола Кененің жалпы қырғыз еліне, әсіресе бейкүнә халыққа жәбір көрсеткенін Нысанбай ақын: "Қол алдында жүр екен, Қырғыздың бір данасы. Наурызбайға кез болып, Тұра қалды жанаса. Кәрібоз деген кісі екен, Ер Қанайдың баласы. Кәрібоз сонда сөйлейді, Сөйлегенде бүй дейді: – Ей, Наурызбай, ер төрем, Қарайып жүрмін қаныма! ... Не жазығым бар еді, Кенесары ханыңа? ... Бұрыннан-соңнан бар ма еді, Елшіге ниет өлімді? Жаманқарамды өлтіріп, Бір сындырдың белімді... Не себептен хан Кене, Қырғызға мұнша өшікті? Есіркесең болмай ма, Жолыңда жатқан бесікті" – деп, Кәрібоз айтқан ғып сипаттайды. Ақынның Кенесары мен Наурызбайды аса ардақтайтынын, оларды қазақ халқының қамқоры көріп, жанындай сүйетіндігін, елінің тұлғасы көретіндігін, аттарын ерекше қадірлейтіндігін оның жоқтауынан көруге болады. Ел аузында сақталған әңгімелерде қолға түскен Кенесары мен Наурызбайды қырғыздардың ауыр азаппен өлтіргені айтылады. Екі шығарманы салыстыра отырып, негізгі ұқсастықтарға тоқталсақ, олар мыналар: тарихи деректерді таңдауы (Кенесарының қырғызға қарсы жорықтарын бейнелеуі, Кенесары өлімі, Кенесары әскерлерінің қырғыздарға көрсеткен қатыгездігі); жеке эпизодтар (Кенесарының қырғыз елшісімен келіссөзі жырдағы Кәрібоз – Наурызбай айтысына сәйкес келеді); Кенесарының қырғызға қарсы соғысына автордың көзқарасы. Нысанбай ақын Кенесары мен Наурызбайдың жау қолына түсуін ғана айтып, одан арғы жақта не болғанына тоқталмайды. Бірден оларды жоқтауға кіріседі. Арада қаншама уақыт өткеннен кейін жарық көрген Әуезовтің "Хан Кенесі" де Нысанбай жырындағыдай Кененің қолға түсуімен аяқталады. Пьесадағы Нысанбай

ақын да тарихтан белгілі адам. Ақынның былайғы тірлігінен мәлімет аз. Дегенмен “Кенесары – Наурызбай” жыры арқылы халыққа аты жақсы таныс ақын пьесада да сол ыңғайда көрінеді. Азаттық қозғалысының жаршысы, белсенді қатысушысы. Халықты жалынды сөзбен үйіріп, Кенесары мен Наурызбайдың айбынын асырушысы. Пьесадағы автордың Нысанбай атынан айтқызатын төкпе жырда көтеріліс рухы, от-жалыны бар. Оның -----өлеңдері өз кезегінде сахнаға ойнақылық, қызу қан, көтеріңкі леп әкеліп, автор идеясын, бас кейіпкердің негізгі сипатын, алдына қойған мақсат- мүддесін ашуда белсенді қызмет атқарды. “Кенесары” (Иманжан нұсқасы), “Кенесары – Саржан” поэмалары батырлар жырының дәстүрімен өмірбаяндық, шежірелік уақиғаларға тізбектей құрылған. “Кенесары – Саржан” жырында ертегілік сарын да жоқ емес. Үстіміздегі ғасырдың елуінші жылдарынан бастап Кенесары атын атауға болмайтын ресми қаулылар қабылданғаннан кейін Кенесары көтерілісіне қырын қараған аңыз, әңгімелер дүниеге келді. Н.Ахметбековтің “Жасауыл қырғыны” – саясат ағымына қарай жазылған осындай шығармалардың бірі. Хан Кененің ішкі саясаты мен бейбіт халыққа жасаған қиянаты сонау 1950 жылдардың ресми идеологиялық бағыттарынан бастау алды. Кенесары бейнесі халық шығармашылығында “Кенеке”, “Кене”, “Хан Кене”, “Кенехан” деген сияқты жай және жылы есімдермен аталады. Аты аңызға айналған хан өмірі мен әрекеті туралы шығарма жазу сөз шеберлерінің қиялын ұзақ уақыт бойы мазалады. Оның халық ақындарын шабыттандыратын бейнесі жазушылар мен ақындардың ынталы назарын аударды және осы уақытқа дейін аударып келеді. Жылдан жылға шеберлік пен толысудың әр деңгейіндегі Кенесары тұлғасы барлық алдыңғы әдеби жанрларда іске асып келеді. Кенесары Қасымұлы бастаған көтеріліс жаңғырығы Г.Шевченконың “Құдай есігінің алдында сокира жатты...” деген өлеңінде көрініс тапты және Ж.Верннің “Патша жаушысы” атты романында да суреттелген. Бір шығармаларда Кенесары әңгіменің орталық кейіпкері (М.Жұмабаев поэмалары, М.Әуезов трагедиясы, І.Есенберлин романы) ретінде суреттеледі. Оларда Кенесары бейнесінің тұтастығы мен көркемдік шыншылдығы және нанымдылығы ерекшеленеді. Басқаларда ол эпизодтық бейне болып кетеді. Мұндай кездерде Кенесары бейнесі бірбеткей айбынды билеушінің жалпылық типі ретінде көрінеді (М.Сералин, І.Жансүгіров поэмалары, Дубинскийдің повесі). Жиырмасыншы жылдарда сотқар және аянышты хан бейнесі жеңеді, елуінші жылдарда билеуші бейнесі, алпысыншы жылдарда осы екі бастаманың қорытындысы көрсетіледі. Осыған байланысты әдеби Кенесарыда әртүрлі карама-қарсы, кейде тұлғаның бірін-бірі жоққа шығаратын жанашырлық пен өзімшілдік, мейірімділік пен қатыгездік, көсем данышпандығы мен саясатшы болжамсыздығы, ерлік пен жүрексіздік сияқты қырлары танылады. І.Жансүгіров Кенесары

тақырыбында «Күйші» дастанын жазғандығын айттық. Бұл дастанға Кенесарының Жетісу өлкесіне ауған кезіндегі оқиға өзек болған. Дастанның бір жерінде Кененің екі-ақ жолмен берілген : Жанжалды үй арасы ұшасынып, Арыстан отыр төрде тісі ақсиып, - деген портреті бар. Үй арасы дегені қазақ арасы, ал дастандағы Кенесарының арман-мұраты одан әлдеқайда биікті қамтып жатқандығы дастанда тамаша бейнеленген. Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық қозғалыс қазақ жерінде үш жүздің халқын түгелге жуық қамтыған және ұзақ уақыт бойы жүргізілген көтеріліс еді. Сондықтан бұл тарихи оқиға туралы да, Кенесары хандай тарихи тұлға туралы да әдеби туындыларды зерттеп, зерделеу әлі де талай ғылыми ізденісті қажет етеді. «Халқына қайғысыз ұйқы ұйықтатқан» Кенесары хан –тарихы әдебиет айнасында.Тарихи тұлға,хандарымыздың өмірі мен тарихы ел тарихымен тікелей байланысты болғандықтан жеке тұлғалар тарихын білу арқылы,өз тарихымызды терең біле түсеміз және ұлы адамдар өмірі әрқашанда үлгі өнеге болары сөзсіз.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР.

- 1.Рязанов, А.Ф. Кенесары/А.Ф.Рязанов.-Алматы,1993.- 91б.
- 2.Кенесарыұлы, А. Кенесары және Сыздық сұлтандар/А.Кенесарыұлы.- Алматы,1992.-89б.
- 3.Жамбылов, Д. Тәуелсіздік және саяси сана/Д.Жамбылов.-Алматы, 2001.- 44б.
- 4.Қасымбаев, Ж. Кенесары хан/Ж. Қасымбаев.-Алматы,1998.-30б.
- 5.Ахметов, Қ. Кенесары хан Ұлытау өңірінде/Қ.Ахметов.-Алматы,1995.- 89б.
- 6.Дүйсенбай, Е. Хан Кене/Е.Дүйсенбай.- Алматы,1993.- 123б.
7. Мұқанов С. Кенесары, Наурызбай туралы/С. Мұқанов // Жұлдыз, 1991.- №6.- Б.148-163.
8. Нұрғали, Р. Драма өнер/Р.Нұрғали. –Алматы, 2001.- 480 б.
9. Хан Кене:Тарихи толғамдар мен пьеса, дастандар. –Алматы: Жалын, 1993.-448 б.

*Қуанышова .Г.І. магистрант.
Актюбинский университет им.С.Баишева*

ОБРАЗ ХАНА КЕНЕСАРЫ В КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

АННОТАЦИЯ

В статье говорится об образе хана Кенесары, который получил свое заметное место в казахской литературе.

Ключевые слова: кенесары хан, казахская литература, ономастика

*Kuanyshova. G.I. upgraduate
Aktobe university named after S. Baishev*

THE CHARACTER OF KENESARY KHAN IN LITERATURE ABSTRACT

In this article is told about the character of Kenesary khan, which occupies an important place in kazakh literature.

Key words: Kenesary khan, kazakh literature, onomastics

ӘОЖ 82
К 86

*Курмашова Г.К. II курс магистранты
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

МІРЖАҚЫП ДУЛАТҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ЛИНГВО- КОГНИТИВТІК СИПАТЫ

АННОТАЦИЯ

Мақалада Міржақып Дулатұлының шығармаларында көрініс тапқан тілдік ерекшеліктер мен концептілер айтылған.

Кілт сөздер: когнитивтік лингвистика; концепт.

Когнитивтік лингвистика адам менталитетімен, білімімен байланысты болса, лингвистикалық мәдениеттану мәдениет пен тілдің

арақатынасына көңіл бөледі. Лингвомәдениеттану тіл мен мәдениеттің өзара байланысын зерттейді. Оның негізі мақсаты – халықтың ойлау ерекшелігі мен оның мәдениетін тіл арқылы ашу. Тіл мен мәдениеттің ажырамас бөлігі, әрі ол лингвомәдениеттануда рухани болмыс ретінде танылады, яғни, тілде ұлттың дүниетанымы, әдет – ғұрпы, дәстүрлері, ұлттық мәдениеттің ерекшеліктері – рухани өмірі көрініс табады. Тіл зерттеушілері арқылы халықтың менталитетін, дүниеге, қоғамға, өздеріне көзқарасын түсінуге болады.

Когнитивтік лингвистика – «тілді жалпы когнитивтік механизм ретіндегі когнитив құрал, яғни, ақпарат етіп көрсету, репрезентациялау және трансформациялауда маңызды рөл атқаратын таңбалар жүйесі ретінде қарастыратын лингвистикалық бағыт» [1, 53].

Когнитивистика философия ғылымымен тығыз байланысты екені белгілі. Оған себеп бұрын тіл және ой мәселелері біртұтас бірлік ретінде қарастырылған. Когнитивтік тіл білімі проблемалары Әл-Фараби мен көне грек ойшылдары Аристотель, Платон, Сократ еңбектерінде алғаш көрініс тапқан. Шетел тіл білімінің В.фон Гумбольдт және оның ізбасарларының зерттеулерінде алғашқы тілтану талпыныстары байқалады.

Когнитивтік лингвистиканың алғашқы мәселелерін шешу Н.Хомский, М.Джонсон, Дж.Лакофф, Р.Лангакер, А.Вежбицкая т.б. зерттеушілердің еңбектерінде орын алады. Ал орыс лингвистикасында Ю.Д.Апресян, Е.М.Кубрякова, Ю.Н.Караулов, А.Вежбицкая, Н.Д.Арутюнова, Д.С.Лихачев, В.А.Маслова, т.б. зерттеушілер еңбектерінде кеңінен қарастырылады.

Лингвокультурология мен когнитивистиканың бірлесе қарастыратын мәселелері осы байланыстан туындайды. Өйткені олар өзара тығыз байланысты, бірақ айырмашылықтары мен өзіндік зерттеу нысандары да бар. Бұл туралы ғалым В.А.Маслова былай деп жазады: «Если когнитивная лингвистика, вкупе с когнитивной психологией и когнитивной социологией, образующие когнитологию, пытаются ответить на вопрос о том, как в принципе организовано сознание человека, как человек познает мир, какие сведения о мире становятся знанием, как создаются ментальные пространства, то все внимание в лингвокультурологии уделяется человеку в культуре и его языку, здесь требуется дать ответы на многие вопросы, в числе которых следующие: каким видит человек мир, какова роль метафоры и символа в культуре, какова роль фразеологизмов, удерживающихся в языке веками, в репрезентации культуры, почему они так нужны человеку?» [2,8].

Қазақ тіл біліміне келер болсақ, Э.Д.Сүлейменова, Н.Ж.Шаймерденова, Г.Г.Гиздатов, Ж.Манкеева, Қ.Жаманбаева, Г.Смағұлова, Б.Хасанов, Б.Қасым, А.Ислам сынды ғалымдардың қазақ тіл

біліміндегі когнитивтік бағыттың қалыптасуында еңбектерінің маңызы зор.

Когнитив ғылымының басты, негізгі ұғымы – «ғаламның тілдік бейнесі термині» «Ғаламның тілдік бейнесі термині» философия мен логикада Л.Витгенштейннің, ал антропология, семиотика, лингвистикада Л.Вайсгербердің ұсынуымен қолданған [3, 445].

Қазіргі кезге дейін әдеби бағытта толықтай зерттеліп келсе де, тілдік тұрғыдан толыққанды қарастырылмаған, сонымен бірге шығармалары тілдік ерекшеліктерге толы көрнекті қоғам қайраткері, көсемсөз шебері, жазушы, педагог – Міржақып Дулатұлы. Кемеңгер тұлғаны халықтың біртуар азаматы ретінде қарастыра отырып, ал шығармаларын антропоцентристік бағыттың нысанына айналдыру – бүгінгі таңдағы мақсатымыз. Оған себеп адам қашан да өз ұлты мен халқының мәдени ерекшеліктерін бойына сіңірген субъект. Сол себептен Міржақып шығармаларында көрініс тапқан концептілерге жан-жақты сипаттама бере отырып, сол арқылы қазақ менталитетіне тәнұғымдарды бейнеуге болады.

«Концепт – адам санасының ойлау бірліктері мен психикалық ресурстарын, білім мен тәжірибенің бейнелі көрсеткіштерін құрайтын, хабарлы құрылымдарды түсіндіруге мүмкіндік беретін когнитивті лингвистиканың негізгі ұғымдарының бірі» [4, 267 б.].

М.Дулатұлының көптеген еңбектеріндегі «ұлтсүйгіштік, ұлтқа жаны ашушылық» концептілер ерекше түрде келеді. Бұл концептілердің мәнін айқындауды көкейкесті, қызықты, игілікті, борышты іс деп ұғыну қажет.

Ғалым Г.Е.Имашеваның пайымдауынша, М.Дулатұлының шығармаларындағы басты ерекшелік ХХ ғасыр бас кезінде белең алған ағартушылық ниеттен туған жаңа мәдени концептілер жүйесінің мол көрінуі.

М.Дулатұлы шығармаларында кездесетін «ұлтжандылық» концептісі де ақынның халықтың бір бөлшегі ретінде өз ұлтына пайда әкелу мағынасында көрінеді. М.Дулатұлы шығармаларында ұстанған ең басты ұстанымы - «ұлтжандылық», өз халқына жаны ашу. Мұндағы негізгі концептілер күшті логикалық мәнде құрылған күйінде қолданылады.

«Ұлтжандылық» концептісі Махамбет, Абай жырларынан бастау алып, ағартушылар шығармаларынан жалғасын тапқан. Мәселен, Махамбеттен келтірсек; Қорлықта жүрген халқына; Абай: Қалың елім, қазағым, қайран жұртым, т.б. М.Дулатұлының «Ұлтжандылық» концептісіндегі ең басты тірек сөзі «Оян, қазақ!». «Ояну» семемасы «ұйқыдан тұру» болса, «надандықты» ақын «ұйқы» лексемасымен береді. «Надандық» сөзі мынадай синонимдер парадигмасымен беріледі:

қараңғы, ұйқы, түкпір, ұмыт қалу, таршылық, ғафилдік, тұманға кіру, ғафилдік ұйқысы, надандық шәрбәтіне мас болу т.б. [5,48].

Дулатов шығармаларында жиі кездесетін тақырып - «Ислам діні» концептісі. М.Дулатұлының «ислам діні» концептісі - дүниеліктен арылған, яғни діни фанатизмнің жұрнағы жоқ дүниетаным. Керісінше, ислам діні қазақтарды оқуға, имандылыққа, тәртіпке шақырып, әлемдік мәдениет ғасырлар бойы жинаған дінде көрініс тауып, бекіген құндылықтарды меңгеруге шақырушы күш. Сол кездегі ағартушылар ислам дінін қазақты алға сүйрер күш ретінде есептейді, М.Дулатұлының ойынша, ислам діні белгілі бір тәртіппен уағыздалса, сонда ғана қазаққа мол пайда боларын кәміл түсінеді.

Әуелі үйренетін бір ғылымың,
Өзіңнің мұсылманша дін ғылымың.
Шарттарын исламның кәміл білсең,
Ахиреттік азық берер шын ғылымың.
Бұйырған, тыйған ісің шарифаттың: [6,80].

Міржақып шығармашылығындағы «әйел теңдігі» концептісі бұрынғы келе жатқан кертартпа салтқа қарсылық жүйесінен тұрады. Бұл концепт те бұрын қазақта болмаған тың ой жүйесі.

Қорыта айтқанда, Міржақып Дулатұлының қай шығармасын алсақ та, қай қырынан зерттесек те, тілдік ерекшеліктері мен ұлттық тұлғаны қалыптастырудағы орны бөлек шығармалар болып қала бермек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Кубрякова Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина; под общей ред. Е.С. Кубряковой. – М.: Наука, 1996. – 340 с.
2. Маслова, В.А. Лингвокультурология / А.В. Маслова. – Москва: Академия, 2001.-202с
3. Гумбольдт В.фон. Избранные труды по языкознанию/В. Фон Гумбольдт; пер.с нем.под общей ред. Г.В.Рамишвили: посл. А.В.Гулыги. – 2-е изд.- Москва: Прогресс, 2000. – 400 с.
4. Оразалиева, Э.Н. Когнитивтік лингвистика: қалыптасуы мен дамуы: Ғылыми монография/ Э.Н.Оразалиева.– Алматы: Ан Арыс, 2007. – 312 б.
5. Дулатов М. Шығармалары/ М.Дулатов. – Алматы: Ана тілі, 2010. – 400б.
6. Дулатұлы, М. Тілдік тұлғасының «ұлтжандылық» мәдени концептісі// Тілтаным.-2007.-№1.-152-156б.

*Курмашова Г.К. магистрант II курса,
Актюбинский университет им. С. Баишева*

ЛИНГВО-КОГНИТИВНЫЕ ОПИСАНИЯ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МИРЖАКИПА ДУЛАТОВА

АННОТАЦИЯ

В статье говорится об языковых особенностях и концептах в произведениях писателя Миржакыпа Дулатова.

Ключевые слова: *когнитивная лингвистика; концепт*

*Kurmashova G.K. upgraduate
Aktobe university named after S. Baishev*

LINGUISTIC-COGNITIV DESCRIPTION IN THE WORKS OF THE MIRZHAKYP DULATOV.

ABSTRACT

The article refers to the language features and concepts in the works of the writer Mirzhakyp Dulatov.

Key words: *cognitive linguistics, concepts*

ОӘЖ 502.3/7

*Омарова Г.А. аға оқытушы
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

АҚТӨБЕ ҚАЛАСЫ ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТА ЛАСТАНУЫ ӘСЕРІНЕН ТУЫНДАЙТЫН АЛЛЕРГИЯЛЫҚ АУРУЛАР

Түйіндеме

Аталмыш жұмыс Ақтөбе қаласы тұрғындарының қоршаған орта ластануы әсерінен туындайтын аллергиялық ауруларды анықтауға және

статистикалық мәліметтеріне негізделіп, қала тұрғындарының денсаулығын экологиялық бағалауға арналған.

Кілт сөздер: иммунитет, аллергия, экология, аллерген.

Адам денсаулығының қалыптасуына әсер ететін көп факторлардың ішіндегі маңыздыларының бірі сыртқы қоршаған ортаның әсері. Қазіргі заманда дамыған елдердің көбінде экологиялық жағдайдың қиындағаны байқалады, әсіресе халық тығыз орналасқан ірі қалаларда бұл мәселе айқын көрініс табуда. Бұл бүкіл әлемнің назарын аударып, алаңдатып отырған ең күрделі мәселеге.

XXI ғасырда ең көп таралған аурулардың бірі — аллергия. Бүгінгі таңда адам денсаулығына қатысты түрлі зерттеулер жүргізіліп жатыр және қазіргі алаңдатарлық жайт қаламызда көп таралып бара жатқан аллергиялық аурулардың түрлері. Еліміздегі әрбір бесінші адам осы аурудың шырмауына түскен. Аллергия ол ағзаның бөгде затқа сезімталдығының әсері. Аурудың негізгі қозғаушы күші экология деп есептеймін. Өйткені біз тұратын ортамыз таза болмаса, иммундық жүйеміз де әлсіреп түрлі аурулар мен вирустарға қарсы тұра алмас едік. Соның салдарынан адам денсаулығына үлкен зардап келеді [1,2].

Аллергияның пайда болуына екі фактор әсер етеді. Бірінші фактор — тұқымқуалаушылық, екіншісі — жүрепайда болатын аллергия. Аурудың негізгі қозғаушы күші экология деп есептеймін. Өйткені біз тұратын ортамыз таза болмаса, иммундық жүйеміз де әлсіреп түрлі аурулар мен вирустарға қарсы тұра алмас едік. Соның салдарынан адам денсаулығына үлкен зардап келеді. Ол әр түрлі нәтижеге әкеліп соқтырады. Тіпті кейбір кездерде адамдар дүние салуы да мүмкін. Аллергия инфекция емес, ол бір адамнан екінші адамға жұқпайды. Дегенмен аллергиясы бар адамдардың балалары да осы кеселге бейім келеді, яғни дерт тұқым қуалайды. Егер болашақ ата аналардың бірі яғни, әкесі аллергиямен ауырса онда балаға тұқым қуалау арқылы өтуі 80 % мүмкін, ал егер анасы аллергиямен ауырса онда 50% ғана өту қаупі бар [3,4].

Аталмыш жұмыс Ақтөбе қаласы тұрғындарының қоршаған орта ластануы әсерінен туындайтын аллергиялық ауруларды анықтауға және статистикалық мәліметтеріне негізделіп, қала тұрғындарының денсаулығын экологиялық бағалауға арналған. Зерттеу нысаны ретінде Ақтөбе қаласының тұрғындары алынды.

Ақтөбе қаласы бойынша аллергиялық ауруларға шалдыққан адамдар саны жылдан жылға көбейіп барады. Оның себебі, қоршаған ортаның ластануы болып отыр. Қоршаған ортаның ластануынан атмосфералық ауаға көптеген аллергендер пайда болып, олар адам ағзасына түскенде аллергиялық реакцияларды тудырады. Әсіресе, аллергиялық аурулармен жасөспірімдер мен мектепке дейінгі балалар

саны артып барады. Соңғы статистикалық мәліметтер бойынша, Ақтөбе облысы бойынша, 2010 жылы 1245 адам аллергиялық ауруларға шалдықса, 2011 жылы 2382 адам, ал 2012 жылы 2341 адам дәрігерлік көмекке жүгінген.

Ақтөбе Облыстық алерго-орталықтың аллергологиялық бөлімі Теміржол ауруханасының терапия корпусының 3ші қабатында орналасқан. Аллергологиялық бөлім тәулік бойы аллергиялық аурулардың барлық түрлерімен ауратын науқастарға жедел көмек көрсетеді. Бөлім 40 төсекке есептелген, 10 терапиялық профильді төсектер және 30аллергологиялық профильді төсектер. Бөлімшенің санитарлы-гигиеналық жағдай жақсы, науқастарға барлық жағдай жасалған. Аллергология бөлімінде жүйелік диагностикалық кабинеттер мен небулайзерлі ингаляторлы арнайы кабинеттер бар.

Аллергология бөлімінің базасында факультетті терапия кафедрасы орналасқан. Тәулік бойы науқастарға жедел көмек көрсету үшін 3 дәрігер дежурanttар жұмыс істейді. Стационар түрінде емделу поликлиника дәрігерлерінің жолдауымен, жоспарғасай портал бойынша және жедел түрде іске асады. Науқастар стационарға дәрігер мен бөлім меңгерушінің қаралуынан кейін жатқызылады.

Ақтөбе облыстықаллерго-орталықтың аллергологиялық бөлімінің соңғы 5 жылдың есебі келесі кестеде көрсетітілген.

Кесте №1 Ақтөбе облыстық аллерго-орталықтың аллергологиялық бөлімінің салыстырмалы есебі

Аллергиялық аурулардың түрлері	2011 ж.		2012 ж.		2013ж.		2014 ж.		2015 ж.	
	жағдай	%	жағдай	%	жағдай	%	128	7,0	141	6,9
Аллергиялық дермтит	64	7,2	206	7	123	6,7	287	6,0	163	6,0
Аллергиялық крапивница	345	6,8	79	5	483	7,0	27	5,0	54	4,0
Квинке ісігі	45	5,6	48	5	65	5,1	150	8,8	105	6,0
Тағам аллергиясы	20	6	87	5	83	7,0	151	7,0	157	7,0
Дәрі-дәрмек аллергиясы	13	7	44	7	85	8,0	2	5,5	2	5,0
Анафилактикалық шок	11	4,6	31	-	42	5,0	62	5,0	50	5,0
Өткір бронхит			1	9	3	8,0	3	5,0	3	6,0

Өткір пневмония	20	10,6	3	11	29	9,5	32	8,0	19	10,1
Созылмалы бронхит	26	8,5	7	9	93	7,8	78	6,0	94	7,7
Бронхиалды астма	429	7,9	496	7,8	465	7,4	493	6,0	444	6,2
Тыныс алу органдарының барлық аурулар саны	490	10,1	507	7,9	588	7,6	186	6,3	557	6,5
Асқазанның язвалық аурулары	21	9,3	7	9,2	14	8,0	5	9,6	7	8,0
Соз. гастрит, дуоденит	3	8	3	8	12	7,9	-	-	-	-
Цирроз, соз. холецистит, панкреатит, гепатит	1	10	5	10,6	3	10,0	41	10,0	11	8,0
Асқазан жолдарының барлық аурулар саны	40	9,6	15	9,2	15	9,2	46	9,7	137	7,8
Созылмалы пиелонефрит	2	10,5	7	8,7	2	1,5	2	0,5	6	6,0
Темір аздық анемиясы	1-	11-	1	11	-	-	2	3,5	-	-

Берілген кестеден көріп отырғанымыздай, бірінші орында аллергиялық аурулар, екінші орында тыныс алу органдарыны, оның ішінде, бронхты астма, ал үшінші орында асқорту органдарының аурулары алады. Сонымен қатар, аллергиялық аурулармен ауыратын адамдардың саны жылдан жылға артып келетінін көруге болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Адо, А.Д. Общая аллергология: руководство для врачей / А. Д. Адо. – Изд.2-е доп.и перераб.—М.: Медицина, 1978. – 463 с.
2. Авербах, М.М. Иммуногенетика инфекционных заболеваний /М.М. Авербах, А.С.Мороз,Б.В. Никоненко .-М.: Медицина, 1986. – 223 с.
3. Бернет ,Ф. Клеточная иммунология/ Ф. Бернет.—М.: Мир, 1971. – 544 с.
4. Белозеров, Б.С.Клиническая иммунология и аллергология: учебное пособие /Б.С.Белозеров, В.С.Мошкевич , А.А.Шортанбаев. —Алма-Ата: Кайнар, 1992. – 160 с.

5. Земсков, А.М. Клиническая иммунология и аллергология. Краткий справочник: учебное пособие /А.М. Земсков, В.М. Земсков, А.В. Караулов, Л.А. Новикова. —Воронеж: ВГУ, 1997.- 326 с.

Актюбинский университет им.С.Баишева
ст. преподаватель кафедры «Экология»
Омарова Г.А.

АЛЛЕРГИЧЕСКИЕ ЗАБОЛЕВАНИЯ РОЖДАЕМЫЕ В РЕЗУЛЬТАТЕ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ ГОРОДА АКТОБЕ

Аннотация

Данная работа посвящена аллергическим заболеваниям рождаемые в результате загрязнения окружающей среды города Актобе и оценки здоровья населения по статистическим данным.

Ключевые слова: иммунитет, аллергия, экология, аллерген.

Omarova G.A. teacher of department «Ecology»
Aktobe university named after S. Baishev

ALLERGIC DISEASES AS A RESULT OF CONTAMINATION ENVIRONMENT OF AKTOBE CITY

Summery

This article is devoted to estimation of population health by the given statistics information and allergic diseases as a result of contamination environment of Aktobe city .

Key words: immunity, allergic, ecology, allergen.

УДК 316.6

*Степаненко Н.В., к и н ,старший преподаватель
Актюбинского университета им. С. Баишева*

СУИЦИД. АКТУАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ

Аннотация

В статье обращается внимание на современную проблему суицида как барометра социальной напряженности в обществе ,даны статистические данные по причинным и возрастным суицидальным действиям на современный период.

Ключевые слова: суицид, эпатии, аффект, подросток ,пара суицид.

Суицид - реакция человека на проблему, кажущуюся непреодолимой: отчуждение, смерть близких, несчастливое детство, серьезная физическая болезнь, потеря работы, материальные трудности, наркомания...

Чаще всего заключается в отреагировании аффекта, снятии эмоционального напряжения, ухода от той ситуации, в которой волей неволей он оказывается. Внутренние конфликты отнимают душевные силы, выводят из состояния душевного равновесия, утрачивается интерес к жизни, происходит социальное напряжение

Социологи рассматривают самоубийство как барометр социального напряжения. Психологи интерпретируют его как реакцию давления на личность. Однако и те, и другие согласны, что самоубийство возникает, если у человека появляется чувство отсутствия приемлемого пути к достойному существованию. Не существует какой-либо одной причины, из-за которой человек лишает себя жизни. Предрасполагающие факторы также различаются от человека к человеку, и не выявлено какого-то единого причинного фактора суицида, но всегда «питательной средой» суицида является секретность

Предсуицидальный синдром: Психологический симптомокомплекс, свидетельствующий о надвигающемся суицидальном акте, т. е. этап суицидальной динамики, длительность которого составляет от нескольких минут до нескольких недель и месяцев. Наблюдается чаще у старших подростков и взрослых в случае наличия тенденции к суицидальным актам в сложных ситуациях.[1]

Дети-суиценденты чаще лишены родительского внимания и заботы, в 75 % их родителей разведены или проживают отдельно, часто дети проживают в интернатах или с приемными родителями.

Суицид - исключительно человеческий акт. Люди, совершающие суицид, обычно страдают от сильной душевной боли и находятся в состоянии стресса, а также чувствуют невозможность справиться со своими проблемами. Они часто страдают психическими болезнями,

эмоциональными нарушениями, особенно депрессией, и смотрят в будущее без надежды. При суициде или парасуициде возбуждается уголовное дело и проводится судебно-медицинское, при детском суициде судебно-психологическая экспертиза. Выясняется причастность к произошедшему других лиц.[2]

Статистика говорит: 70-80 е годы совершалось 6 тысяч в год суицидов, с 1980 по настоящее время 30 тысяч в год. Самое страшное то, что суицид заметно помолодел: 25% юноши, т.к. у них в 5 раз больше удавшихся попыток, 17 %- девушки. Пики суицидов отмечены в 1985, 1992, 1998, 2000 годах- как отклик радикальных изменений в обществе.

Больше всего самоубийств регистрируется весной. Считается, что резкое несоответствие весеннего радующегося мира и отчаянного состояния души может провоцировать самоубийства. Как писал американский поэт Томас Эллиот, «апрель — самый жестокий месяц». Уровень суицидов в апреле выше примерно на 120%, чем среднегодовой.[3]

По возрастам пик приходится в 50-59 лет как результат обесмысливания жизни, одиночества, сужения контактов, в 30-39 лет, особенно у мужчин в результате кризиса середины жизни, переосмысление жизни, в 20-29 лет — особенно у мужчин переживающих особо остро кризис первого подведения итогов. Частота суицидальных действий среди молодежи, в течение последних двух десятилетий удвоилась. До 13 лет редки. У 30% лиц в возрасте 14 — 24 лет бывают суицидальные мысли, 6% юношей и 10% девушек совершают суицидальные действия демонстративного характера. Максимальный всплеск 16-19 лет — период перехода из детства во взрослую жизнь. Некоторые специалисты пишут о том, что в 10% суицидальное поведение имеет цель покончить собой, и в 90% суицидальное поведение подростка — это привлечение к себе внимания — крик о помощи.[4]

По данным государственной статистики количество детей и подростков, покончивших с собой, составляет 12,7% от общего числа умерших от неестественных причин. За последние пять лет самоубийством покончили жизнь 14157 несовершеннолетних. За каждым таким случаем стоит личная трагедия, катастрофа, безысходность, когда страх перед жизнью побеждает страх смерти. Анализ материалов уголовных дел и проверок обстоятельств причин самоубийств несовершеннолетних, проведенный Генеральной Прокуратурой России, показывает, что 62% всех самоубийств несовершеннолетних связано семейными конфликтами и неблагополучием, боязнью насилия со стороны взрослых, бестактным поведением отдельных педагогов, конфликтами с учителями, одноклассниками, друзьями, черствостью и безразличием окружающих.[5]

Изучение проблемы суицида среди молодежи показывает, что в целом ряде случаев подростки решались на самоубийство в целях обратить внимание родителей, педагогов на свои проблемы и протестовали таким страшным образом против бездушия, безразличия, цинизма и жестокости взрослых. Решаются на такой шаг, как правило, замкнутые, ранимые по характеру подростки от ощущения одиночества, собственной ненужности стрессов и утраты смысла жизни. Своевременная психологическая поддержка, доброе участие, оказанное подросткам в трудной жизненной ситуации, помогли бы избежать трагедии. По данным официальной статистики от самоубийства ежегодно погибает около 2800 детей и подростков в возрасте от 5 до 19 лет, и эти страшные цифры не учитывают случаев попыток к самоубийству.

Способы:

- Отравления лекарственными препаратами – на 1 месте.
- Отравления бытовой химией.
- Порезы вен и повешения.
- Падения с высоты

Большинство исследователей полагают, что фатальные ДТП, с единственной жертвой – фактически суициды.

Типы:

1. Демонстративное поведение. При демонстративном поведении способы суицидального поведения чаще всего проявляются в виде порезов вен, отравления неядовитыми лекарствами, изображения повешения
2. Аффективное суицидальное поведение. При аффективном суицидальном поведении чаще прибегают к попыткам повешения, отравлению токсичными и сильнодействующими препаратами.
3. Истинное суицидальное поведение. При истинном суицидальном поведении чаще прибегают к повешению.

Более всего восприимчивы к суициду следующие группы:

- Предыдущая (незаконченная) попытка суицида. (парасуицид). По данным некоторых источников процент достигает 30%.
- Суицидальные угрозы, прямые или завуалированные.
- Психическое заболевание - 40%
- Тенденции к самоповреждению (аутоагрессия).
- Суициды в семье
- Алкоголизм. Риск суицидов очень высок у больных употребляющих алкоголь. Это заболевание имеет отношение к 25 - 30% самоубийствам; среди молодых людей его вклад может быть еще выше — до 50%. Длительное злоупотребление алкоголем способствует усилению депрессии, чувства вины и психической боли, которые, как известно, часто предшествуют суициду.

- Хроническое употребление наркотиков и токсических препаратов, Наркотики и алкоголь представляют собой относительно летальную комбинацию. Они ослабляют мотивационный контроль над поведением человека, обостряют депрессию или даже вызывают психозы.
- Аффективные расстройства, особенно тяжелые депрессии (психопатологические синдромы).
- Хронические или смертельные болезни.
- Тяжелые утраты, например смерть супруга (родителя), близкого друга особенно в течение первого года после потери.
- Семейные проблемы: уход из семьи или развод.
- Молодежь: с нарушением межличностных отношений, сверхкритичные к себе, страдающие от недавно испытанных унижений или трагических утрат или покинутые окружением, фрустрированные несоответствием между ожидавшимися успехами в жизни и реальными достижениями.[6]

Специалисты, сталкивающиеся с этими группами населения, друзья и их семьи должны остерегаться упрощенного подхода или чрезмерно быстрых заключений. Люди могут попасть в группу риска, что еще не означает их склонности к суициду, но крик о помощи нуждается в ответной реакции помогающего человека, обладающего уникальной возможностью вмешаться в кризис одиночества.

Хотя не прямое самоубийство является менее очевидным для окружающих, тем не менее его результаты также летальны.

Признаками эмоциональных нарушений являются:

- потеря аппетита или импульсивное обжорство, бессонница или повышенная сонливость в течение, по крайней мере, последних дней
- частые жалобы на соматические недомогания (на боли в животе, головные боли, постоянную усталость, частую сонливость)
- необычно пренебрежительное отношение к своему внешнему виду
- постоянное чувство одиночества, бесполезности, вины или грусти
- ощущение скуки при проведении времени в привычном окружении или выполнении работы, которая раньше приносила удовольствие
- уход от контактов, изоляция от друзей и семьи, превращение в человека одиночку
- нарушение внимания со снижением качества выполняемой работы
- погруженность в размышления о смерти
- отсутствие планов на будущее
- внезапные приступы гнева, зачастую возникающие из-за мелочей
- побеги из дома
- резкие изменения внешности
- разговоры, записки, рисунки с отражением жестокости к себе
- безнадежность, плач без причины

- раздача личных вещей
- невнимательность, рассеянность
- резкое изменение интересов
- самобичевание
- исчезновение, уход в тень, членство в секте, группировке
- эйфория, депрессия.[6]

Профилактика суицида

Диагностика предсуицидального синдрома имеет важное профилактическое значение. Лица, находящиеся, а в предсуицидальном периоде, нуждающиеся в индивидуальной, групповой и (или) семейной психотерапии

Коррекция суицида

Обучение социальным навыкам и умениям преодоления стресса. Оказание подросткам социальной поддержки с помощью включения семьи, школы, друзей и т.д. может проводиться социально-психологический тренинг проблем - разрешающего поведения, поиска социальной поддержки, ее восприятия и оказания, индивидуальных и групповых психокоррекционных занятий по повышению самооценки, развитию адекватного отношения к собственной личности, эмпатии.

Коррекция парасуицида

- Снятие психологического напряжения в психотравмирующей ситуации.
- Уменьшение психологической зависимости от причины, повлекшей суицидальное поведение.
- Формирование компенсаторных механизмов поведения.
- Формирование адекватного отношения к жизни и смерти.[7]

Подведём итог, рассмотренным в работе вопросам. Статистика сообщает нам печальные цифры, в очередной раз подтверждающие остроту проблемы суицида в обществе. В нашей стране начинают приниматься общегосударственные меры по его предотвращению, но недостаточная изученность данной проблемы не позволяет выработать наиболее эффективные профилактические методы.

Одной из групп риска, находящихся в маргинальном положении, подверженной суицидальному поведению, сегодня становятся подростки. Их психические особенности, связанные с переходным возрастом, попыткой социализации и вхождением во взаимодействия с группой сверстников часто становятся причиной острого реагирования на незначительные проблемы, что приводит их в состояние подавленности, депрессии, формирует недовольство жизнью. Не маловажным оказывается и влияние подростковых субкультур на формирование негативных психических воздействий. Их идеология, межличностные

взаимоотношения часто носят деструктивный для формирующейся личностной идентификации подростка.

На основании проведенного исследования, можно сделать вывод, что общий моральный настрой подростков пессимистичный, они чаще замыкаются в себе, боятся обращаться за помощью, плохо осведомлены о местах её оказания. В заключительной части также приведены некоторые практические рекомендации по профилактике и предотвращению суицида, формированию умения вовремя определить суицидальное поведение и разрешить проблемы подростка, что будет крайне полезно для его ближайшего окружения, семьи, учителей, друзей.

Список литературы

1. Аверин, В.А. Психология детей и подростков/ В. А. Аверин. – С.-П.: Изд-во Михайлова В.А., 1998. – 379 с.
2. Громов, А.В. Неформалы. Кто есть кто? / А.В. Громов, О.С. Кузин - М.: Мысль, 1990. – 269 с.
3. Амбрумова, А.Г. Анализ состояний психологического кризиса и их динамика / А.Г. Амбрумова// Психологический журнал.- 1985. -№6.- С.107-115.
4. Амбрумова, А.Г. О самоубийцах/ А.Г. Амбрумова//Аргументы и факты. – 1994.- №12.
5. Амбрумова, А.Г. Диагностика суицидального поведения: методические рекомендации /А.Г.Амбрумова, В.А. Тихоненко .– М.: Мысль, 1980. – 55 с.
6. Арнольд, О. Дар редчайший, дар бесценный / О. Арнольд //Vita. – 1999.- №3 – С. 22-24.
7. Бойко, И.Б. Самоубийство и его предупреждение/ И. Б. Бойко. – Рязань: Реклам.-изд. фирма "Стиль", 1997. - 302,[1] с.
8. Волкова, А.Н. Психолого-педагогическая поддержка детей суицидентов /А. Н. Волкова //Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы. – 1998.- №2. –С.36-43.

Степаненко N.V., тарих ғылымдарының
кандидаты, аға оқытушы
Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті

СУИЦИД. ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ ҚЫСҚАША МАЗМҰНДАМА Түйін

Статистика Мақалалар өздеріне қарсы қылмыстар суицидтік себептерін аталған. Жастар арасында түзету parasuicide жолдары.

Суицидтік мінез-құлықтың анықтау және жасөспірімдердің проблемаларын шешу үшін алдын алу және суицидтің алдын алу үшін кейбір практикалық ұсынымдар, уақыт дағдыларын дамыту суицид бейім ұсынады.

Кілт сөздер: суицидтің, эмпатия, әсер етеді, жасөспірім parasuicide

Stepanenko N.V., Candidate of Historical
Sciences, Senior Lecturer
Aktobe University named after Baishev S.

SUICIDE. TOPICAL ISSUE OF MODERN AGE

Summary

The article states the statistics of the causes of suicidal crimes against themselves. Ways of parasuicide correction among young people. Some practical recommendations for suicide prevention, development of skills to identify the suicidal behavior in time and solve the problems of teenagers bent on self-destruction are listed in the article.

Key words: suicide, empathy, affect, teenager parasuicide

ТЕХНИКА ҒЫЛЫМДАРЫ
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

ӘОЖ:6815

*Наурызова Н.Ш. т.ғ.к., доцент
Тоқсанбаева Б.А. магистр, аға оқытушы
Тоқсанбаева А.О. магистр, аға оқытушы
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

**АВТОМАТИКА ЖӘНЕ ТЕЛЕМЕХАНИКА ҚҰРЫЛҒЫЛАРЫН ОҚУ
ПРОЦЕСІНДЕ МАКЕТ АРҚЫЛЫ ТҮСІНДІРУ**

АННОТАЦИЯ

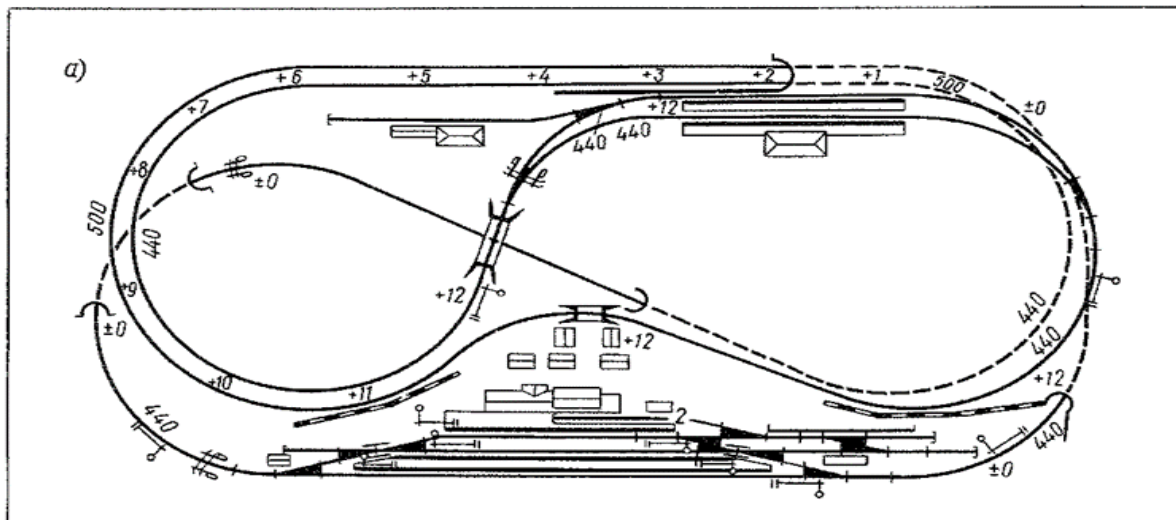
Мақалада макет негізінде студенттерге негізгі пәндер бойынша сабақ берудің жаңа методикасын қалыптастыруға - автоматиканың пайдалану негіздерінен және сигналдар мен бұрмаларды орталықтандыру жүйелерінен бастап, техникалық анықтау мен оның ішіндегі ақауларды іздеуге дейінгі мәселелер айтылған.

Кілт сөздер:автоматика, телемеханика, макет, СОБ құрылғылары, сигналдар, бұрмалар.

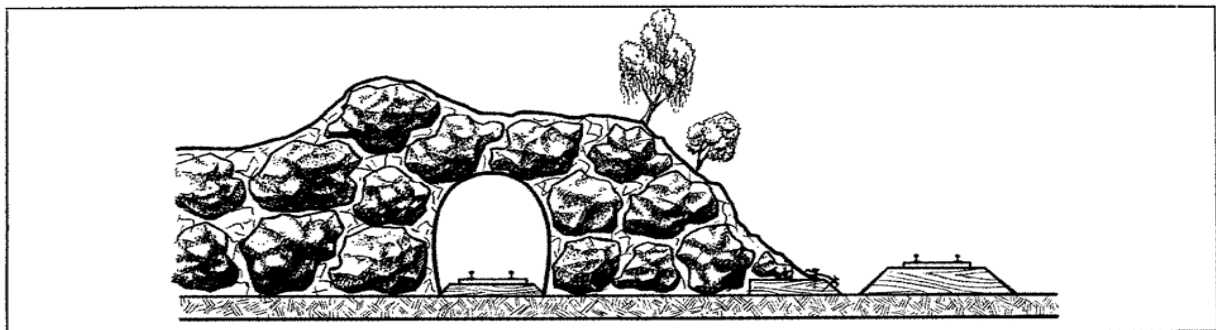
Теміржолдағы автоматика және телемеханика - заманауи көлікинфрақұрылымындағы қарқынды дамып келе жатқан салалардың бірі. Бұл даму, әрине жаңа құрылғылармен болашақта жұмыс жасайтын мамандарды даярлаушы оқу орындарының бағдарламаларына көп әсер етеді. Оқу әдістерін жаңарту және дамыту, оқу процестерін инновациялық интеллектуалды жобаларды қолдануды модернизациялау, көрнекілік құралдардың шындыққа жақын болуы- мұның барлығы ілім алуда жақсы атмосфераны қалыптастырады, сауатты және шығармашылық ойы бар мамандарды даярлауда әсерін тигізеді. Соның арқасында меңгерілетін материал студенттердің қабылдауына қол жетімді және оңай болып келеді.

С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің «Автоматтандыру және басқару» мамандығы оқытушыларының бірігуімен оқу процесіне теміржол учаскесінің макетін енгізу жоспарланып отыр. Бұл жұмыстың мақсаты студенттерге «Автоматика және телемеханиканың пайдалану негіздері», «Автоматика және телемеханиканың станциялық жүйелері» пәндерін жетік меңгеруге негізделген.

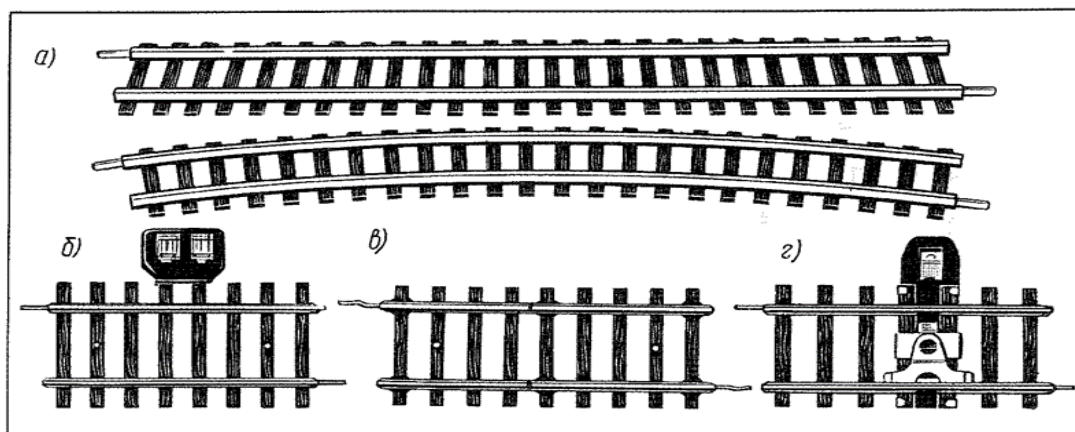
Бұл жұмыстың ерекшеліктерін айта кетсек, біріншіден макеттідайындау: негізгі пәндер бойынша сабақ берудің жаңа методикасын қалыптастыруға ықпал етеді - автоматиканың пайдалану негіздерінен және сигналдар мен бұрмаларды орталық-тандыру жүйелерінен бастап, техникалық анықтау мен оның ішіндегі ақауларды із-деуге дейін.

Тұйықталған жолдардың рельс сызбалары

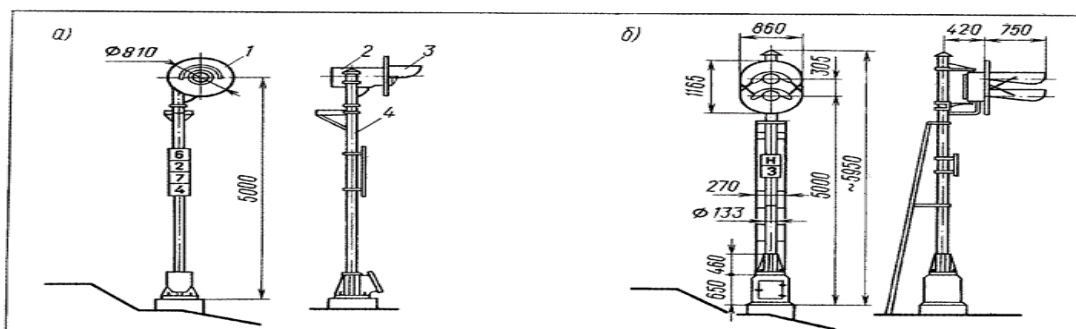

Қағаз түйінділерін қолдана отырып,қыраттарды жасау

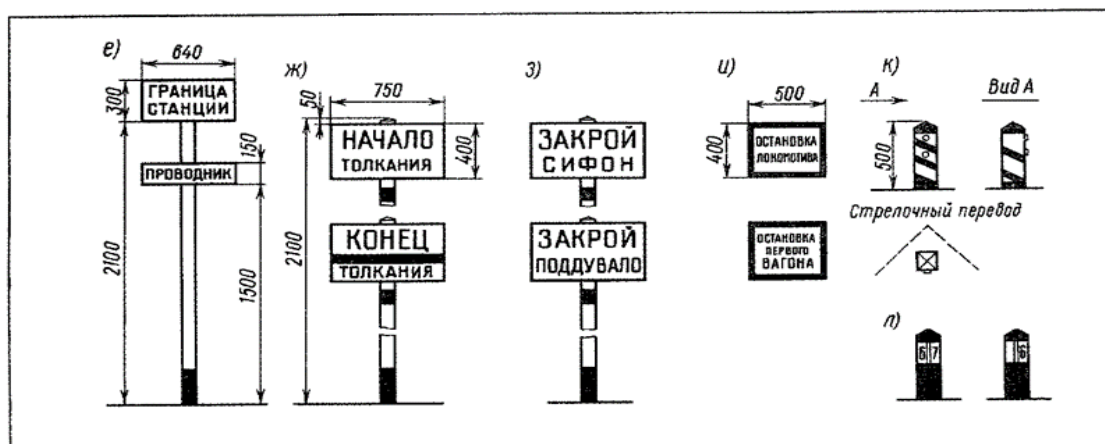

1:87 масштабындағы теміржол звеносы:

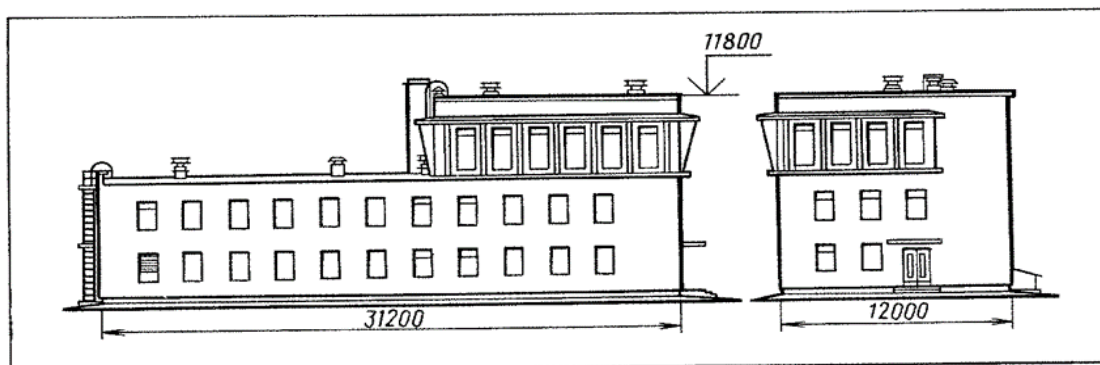
а – тура және қисық; б- тоқ келтіруші түйіспелермен; в – оқшаулағыш ендірімелер (ажырату); г- рельс педалімен (түйіспемен)

Прожекторлы (а)және линзалы (б) бағдаршамдар
1-шамды қалқан; 2- сигналдық бас ; 3- жарыққорғағыш қалқанша; 4-діңгек

Ауыспалы сигнал белгілері (а) және бағыттағалық пост-оларды сақтау орны(б)

Электр орталықтандыру посты

Екіншіден, теміржолдағы әртүрлі нақты жағдайларды көрсету үшін ерекше құрал, поездар қозғалысын ұйымдастырудың практикалық жақтарын көрсете алады.

Үшіншіден, теміржолдағы автоматика және телемеханиканың аралық пен станцияның кез келген жүйелерін шынайы көрсету мүмкіндігі макетті әмбебап етеді.

Төртіншіден, студенттер өздерін СОБ-ң (сигналдау, орталықтандыру, блоктау) дистанциясының техникалық маманы, с онымен қатар басқару маманы (станса кезекшісі) немесе поезд машинисі ретінде сезіне алады.

Оқу процесінде іскерлік ойындар өткізуге болады. Студенттерді екі топқа бөлеміз, бірінші топты- тасымалдау процесін басқару қызметкерлеріне, екіншісін- СОБ электромеханиктер бригадасына. Әр топтың алдына мақсат қойылады. Бірінші топ кесте бойынша бекітілген уақытпен поездар қозғалысын басқарса, екінші топ тасымалдау процесіне қатысты автоматика және телемеханика құрылғыларының ақаусыз жұмыс жасауын қамтамасыз етеді. Ойынның мақсаты әртүрлі жағдайда (мысалы: бұрманың бұрылмай қалуы) немесе бағдаршам шамының ауысуы (желілік сымдардың үзілуінен бағыттама бұрмаларының ауыспай қалуы немесе шамдардың қоректенуінің үзілуі бағдаршам көрсеткіштерінің ауысып кетуі)- мұның барлығы тасымалдау процесінің уақытын ұзартады. Ол кезде тасымалдау процесінің ақаусыз жұмыс жасауын, ақау болған жағдайда аз уақыт кетуін қадағалау.

Қорытындылай келе, үнемі мекемемен байланыста болу мүмкіндігі бола бермегендіктен, аталған пәндер бойынша автоматика және телемеханика құрылғыларын студенттер көзбен көріп, қолмен ұстау арқылы алған теориялық білімдерін ары қарай ұштастырады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Сапожников, В. Эксплуатационные основы автоматики и телемеханики: учебник для вузов ж. -д. Транспорта /В.Сапожников, И. М. Кокурин, В. А. Кононов, А. А. Лыков, А. Б. Никитин; под ред. проф. Вл. В. Сапожникова. — М.: Маршрут, 2006.- 247 с.
2. Казаков, А.А. Станционные устройства автоматики и телемеханики / А.А. Казаков, В.Д.Бубнов, Е.А. Казаков. - М.: Транспорт, 1990.-123с.
3. Казаков, А.А. Автоблокировка, локомотивная сигнализация и автостопы: Учебник /А.А. Казаков, Е. А. Казаков. - М.: Транспорт, 1980. - 360с.

*Наурызова Н.Ш .к.т.н.,доцент
Тоқсанбаева Б.А. магистр, ст.препод
Тоқсанбаева А.О. магистр, ст.препод
Актюбинского университета им.С. Баишева*

ОБЪЯСНЕНИЕ В ПРОЦЕССЕ УЧЕБЫ УСТРОЙСТВ АВТОМАТИКИ И ТЕЛЕМЕХАНИКИ С ПОМОЩЬЮ МАКЕТА

АННОТАЦИЯ

В статье говорится о формировании и выявления технических неисправностей с применением новой методики преподавания студентам на основе макета по основным предметам - основам эксплуатации систем автоматики и централизации стрелочных переводов и сигналов.

Ключевые слова: автоматика, телемеханика, макет, устройства СЦБ, сигналы, стрелочные переводы.

*Nauryzova N. W. Ph. D., associate Professor
Toksanbayeva B.A. MSC, senior lecturer
Toksanbayeva A. O. MSC, senior lecturer
Aktobe University named after. With. Bayshev*

EXPLANATION IN THE PROCESS OF STUDYING AUTOMATICS AND ROBOT DEVICE USING THE LAYOUT

ABSTRACT

The article talks about the formation of detecting technical defects with the application of new methods of teaching students on the basis of the layout in the main subjects - the basics operation systems of automation and centralization of switches and signals.

Key words: automation, teleautomatics, layout, devices SCB, signals, pointer translations.

**ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ**

ӘОЖ.332.14

*Абдығалиева А.О. магистрант
С. Баишева атындағы Ақтөбе университеті*

**АЙМАҚТАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК – ЭКОНОМИКАЛЫҚ
ДАМУЫН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ БАСЫМДЫ БАҒЫТТАРЫ**

АННОТАЦИЯ

Мақалада аймақтардағы әлеуметтік-экономикалық дамуды мемлекеттік реттеудің басымды бағыттары қарастырылған.

Кілт сөздер: Аймақтық саясат. Инфрақұрылым, Демография. Дағдарыс.

Республикамыздың әрбір аймағы еліміздің шаруашылық кешенінде белгілі бір орынды ала отырып, осыған қоса басқа аймақтармен бүтіндей экономикалық бірлікті құрайды. Сондай-ақ әр аймақтың өзіндік табиғи ресурстары, олардың орналастырудағы ерекшеліктері, экономикалық даму деңгейі, өзіндік шаруашылық құрылымы бар. Соған байланысты аймақтық саясат қалыптастырылып, жүзеге асырылады. Аймақтық саясатты жүзеге асыруда мемлекеттік басқару тиімділігін көтеру міндеті үлкен мәнге ие болуда. Бірақ барлық мемлекеттер қолдану үшін оңтайлы болып табылатын әмбебеп үлгі жоқ, әрбір мемлекет тарихи дамуының белгілі бір кезеңдегі өзінің ұлттық ерекшеліктеріне сай келетін ыңғайлы үлгіні жасақтауы тиісті.

Қазіргі кезеңде негізгі шаруашылық қызметтің аймақтарда жүзеге асырылатынын ескерсек, оларға әлеуметтік-экономикалық мәселелерді өздігінен шешуге лайықты қаржылық дербестіктің берілуі маңызды болып табылады. Осымен байланысты бүгінгі таңда мемлекеттік басқару деңгейлері арасындағы өкілеттіктерді ажырату, бюджетаралық қатынастардың реттеу мәселелері еліміз аймақтарының экономикалық өсуіне мүмкіндік беретін негізгі шарттар ретінде қарастырылуда.

Аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуын мемлекеттің реттеудің негізгі мақсаты-аймақтардың тұрақты экономикалық өсуіне мүмкіндіктер жасау негізінде бүкіл республика экономикасының өркендеуіне жол ашу болып табылады. Көздеген мақсатқа жету – мемлекеттік және аймақтық мүдделердің бірлігін, олардың ұштастырылуын көзейді.

Аймақтық саясаттың қалыптасуы келесідей үш түрге жүктеледі:

1.Мемлекеттің аймақтық саясаттын қалыптастыруда түрлі аудандар халқының өмір сүру деңгейі мен сапасын теңестіру мүдделерінің іргелі маңызы бар. Осы мүдделер қазіргі жағдайда бірінші орында тұр, өйткені тұрғындар тығыздығы (адам /км²), қалалық және ауылдық тұрғындардың арақатынасы, олардың кірістің 1 жаңға шаққандағы деңгейі, тұтыну бағаларының индексі, жұмыссыздардың саны мен жұмыссыздық деңгейі, индустриалды деңгейі және т.б. көрсеткіштерге байланысты Қазақстанның аумақтық - әкімшілік аудандары бір – біренен өзгеше.

2.Аймақтық саясаты қалыптасуының маңызды негіздерінің бірі елдің өндіргіш күштерді дамыту мен орналастыруды тиімділеудің объективті қажеттілігі құрайды.

3.Мемлекеттің аймақтық-экономикалық саясатын қалыптастырудың анықтаушы факторы ретінде республикадағы тоқырап қалған ауылшаруашылығы аудандарын, шағын және орташа қалаларын айтуға болады. Олардың тоқырап қалу себебі көбінесе субъективті факторларға байланысты. Әсіресе, осындай көптеген қалалар мен аудандардың пайда болуына себеп болған негізгі фактор – ол үкімет жүргізген «Жедел жекешелендіру» саясаты.

Елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының ұзақ мерзімге арналған стратегиясы табиғи, әлеуметтік-экономикалық және т.б аумақтық факторларды толықтай ескеріліп, оларды мемлекеттік саясаттың барлық бағыттарында нақтылыланғанда ғана ғылыми тұрғыда негізделген және жүзеге асу мүмкіндігі жоғары болады.

Қазіргі уақытта республика кеңістігіндегі әлеуметтік-экономикалық даму жағдайларының біркелкі болмауы мемлекет тарапынан жүргізілетін аймақтық саясат ерекшеліктерін анықтайды. Соған орай мемлекеттің аймақтық саясаттың мақсаттары мен міндеттері, оларды жүзеге асыру механизмдері анықталады.Егер мемлекет аймақтармен дұрыс өзара қарым-қатынас орнатпаған болса, немесе халықтың өмір сүруін қамтамасыз ететін ортасы болып табылатын мемлекеттің барлық аумақтарының дамуы үшін жауапкершіліктен бас тартатын болса, онда жүргізіліп жатқан реформалардың оң нәтижеге жетпегендігі анық. Демек, аймақтардың дамуын мемлекеттік реттеу – бұл олардың дамуының қажетті шарты.

Экономиканы мемлекеттік реттеудің ерекше бағыты ретінде қарастырылатын аймақтық саясаттың қазіргі ерекшеліктерін қарастыру оның тиімді жүзеге асуына ықпалын тигізетін негізгі мәселелерінің бірі болып табылады.

Республикалық қазіргі экономикалық ерекше проблемалармен сипатталатын әр түрлі аумақтарды қамтыйды. Осы тұрғыдан алғанда және

аймақтардың мамандандырылу қағидасына сәйкес республика аймақтарын төрт топқа бөлуге болады:

Экономиканы реформалардың нәтижелері көп жағынан алғанда, оны басқару проблемасымен байланысты. Ал енді бұл мәселедегі жағдай бұрынғыдан бетер қиындай түсті, жасалып жатқан нақты қадамдар жоқ. Осыған байланысты басқаруды реформалау коцепциясы қажет. Басқару проблемаларын процеске қатысушылардың, партиялардың, кәсіподақтардың, үкіметтік емес ұйымдардың, алуан түрлі бейрәсім топтардың көптігі қиындатып отыр. Басқару ендігі жерде үкімет монополиясы болудан қалды, оның тиімділігі басқарушы жүйенің шешімдер қабылдау процесінде жаңа қатысушыларды іріктеп қосу қабілетіне барған сайын байланысты болып келеді. Мәселелердің бірі – салалық саясаттарды біріктіретін тандаулы механизмнің қажеттілігі. Бүгінде көптеген проблемалар көлбеу сипат алып, үкіметтің тік құрылымдары арқылы өтуде. Бұл бұндай проблемаларды бөліктер, секторлар бойынша шешу тенденциясын туғызып отыр. Жалпы саясат нәтижесінде салалық саясаттар жиынтығына айналады да, кешенді келісілген саясат болып табылмайды және оның мемлекеттік мақсаттарды айқын білдіретін механизмі болмайды.[1,566]

Реформаларды кадрлармен қамтамасыз ету қажет, бұрынғы кадрларды жаңа әдістерге қайта үйрету қиын, сондықтан барлық деңгейлердегі кадрлар шындап және ұзақ уақыт бойы бейімделуі керек.

- шаруашылық құрылымы экспортқа бағытталған
- индустриялық дамыған
- агроөнеркәсіптік
- дағдарыстық

Бірінші топ – стратегиялық сипаттағы минералды ресурстардың айтарлықтай қорларын иеленетін және ғылыми-өндірістік әлеуетінің қарқынды дамуына жеткілікті мүмкіндігі бар, бірақ ауылдық аумақтарының экономикалық-әлеуметтік артта қалуымен, экологиялық жағдайларының нашар болуымен ерекшеленетін аймақтар. Бұл аймақтарға Қазақстан экономикасын дағдарыстан шығару және тұрақтандырудың рөлі беріледі. Осы аймақтар топтары үшін төменгідей проблемалар кешенін шешу қажет деп атап көрсетуге болады:

- минералдық шикізат және көмірсутек шикізаттарын кешенді өндіру мен өндеудің жаңа технологияларын енгізу негізінде стратегиялық шикізат түрлеріне бай жерлерді интнесивті игеру.

- отандық және шетелдік инвесторлар үшін қолайлы инвестициялық климатты анықтайтын және әлемдік стандартқа жауап беретін жоғары дамыған өндірістік, әлеуметтік және нарықтық инфрақұрылымдарды құру.

- ауылдық аумақтарының дамуындағы проблемаларды шешу.

Екінші топқа – ауыр индустрия салаларына нақты маманданған, жоғары технологиялық ғылымды қажетсінетін өндіріс құру үшін қолайлы экономикалық жағдайлары және жоғары ғылыми-өндірістік әлеуеті бар, негізінен қаржылық ресурстармен өзін-өзі қамтамасыз ете алатын аймақтар жатады.

Үшінші топқа – ауыл шаруашылығына маманданған агроөнеркәсіптік кешенді аймақтар. Бұл топтағы аймақтар үшін халықтың жұмысбастылығын қамтамасыз ету және жаңа жұмыс орындарын ашу мақсатында ауыл шаруашылығы мен оған сабақтаса дамитын салаларда шағын және орта бизнесті дамыту қажет.

Олардың әлеуметтік – экономикалық дамуын тұрақтандыру үшін келесідей мәселелер өз шешімін табуы тиіс;

- ауыл шаруашылық өнімдерін өндіру үшін тиімді мамандандыруды жүзеге асыру.

- ауыл шаруашылық өнімінің жоғарғы сапалығын және экспорттық әлеуетінің өсуін қамтамасыз ететіндей өндірістік үрдістерге жаңа технологияны енгізу және пайдалану.

- тұтыну нарығын тепе-тең түрде дамыту мақсатында, тұтыну заттарын өндіретін ауыл шаруашылығының және өнеркәсіп салаларының материалдық-техникалық базасын нығайту, міндетті түрде өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымдарды құру.

Төртінші топқа – қысылшаң табиғи-климаттық, әлеуметтік-экономикалық және техника-технологиялық жағдайдағы, шаруашылықтың салалық құрылымы ұтымды емес дағдарыстық аймақтар, сонымен қатар экологиялық дағдарысқа ұшыраған аймақтар жатады. Аймақтардың проблемаларына:

- экологиялық дағдарыстың тереңдеу үдерісінің алдын алу.

- осы аймақтарда тұратын халықтардың өмір сүру сапасын және деңгейін көтеру үшін материалдық негіз құру жөнінде нақты шаралар қабылдау.

- қоршаған табиғи ортасы адамдардың денсаулығына өте қауіпті ауылдық аймақтардан, кіші және шағын қалалардан және басқа да тұрғылықты жерлерден республикамыздың басқа аймақтарында орын ауыстырғысы келетін халықтар үшін жағдай жасау.

Проблемалық аймақтардың қатарына бірқатар себептердің салдарынан экономикалық әлеуеті орташа республикалық көрсеткіштерден бірнеше есе төмен, ал экономикасы өнеркәсіптің аз әртараптандырылған құрылымымен, нашар дамыған инфрақұрылымымен сипатталатын аймақтар жатады. Мұндай аумақтар олардың дамуын ынтыландыратын мемлекеттің көмегіне мұқтаж. Сондықтан да экономикалық ғаламдану үрдісіне қадам басып отырған Қазақстан үшін шешілуі тиіс басты міндет – аймақтар үшін жағымсыз салдарларды

бейтараптандыра отырып, олардың дамуы үшін қажет жағдайларды қалыптастыру негізінде тиімді нәтижені ұлғайту.

Аймақтардың дағдарыстығының басты белгілері болып табылатындар:

- өндіріс қарқынының төмендеуі
- халықтың өмір сүру деңгейінің төмендеуі
- жұмысбастылыққа қатысты жағымсыз тенденциялардың өрістеуі
- демографиялық, экологиялық, әлеуметтік қызметтер көрсету саласындағы проблемалардың күшеюі және т.б.

Аймақ дамуының кез-келген аясындағы дағдарысты жою, бір жағынан алғанда, экономикалық белсенділік деңгейімен байланысты. Әлеуметтік даму салыстырмалы түрде дербестікке ие бола отырып, айтарлықтай дәрежеде ресурстық мүмкіндіктермен анықталады, олар өз кезегінде экономикалық даму деңгейіне байланысты. Мемлекеттік реттеудің әлеуметтік және экономикалық құраушыларының тепе-теңдігі қажет. Экономикалық және әлеуметтік құраушыларды тепе-теңдікте дамыта отырып, аймақ дамуындағы әр түрлі бағыттағы олқылықтардың орнын толықтыруға және халықтың тұрмыс жағдайының деңгейін көруге болады және бұл мемлекеттің аймақтық саясаттың табысты жүргізілуін анықтайтын негізгі шарттардың бірі болып табылады.

Сонымен қазіргі кезеңдегі Қазақстан Республикасының мемлекеттік аймақтың саясаты ең алдымен шектен тыс аумақтық теңсіздіктерге жол бермеу және оларды «тегістеу» саясаты болуы тиісті. Бұл жағдайда орталықтандыру мен орталықсыздандырудың тепе-теңдігі қажет. Осыған орай аймақтық дамудың шешілуін әлеуметтік, экономикалық, саяси, құқықтық, мәдени, демографиялық және т.б. шаралар жүйесін санқырлы проблема ретінде қарастыруға болады.

Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуына мемлекеттің реттеушілік ықпалы халықтың, шаруашылық жүргізуші субъектілердің тыныс-тіршілігін құқықтық регламенттеу жүйесі және жалпы макроэкономикалық, әлеуметтік, экологиялық, құрылымдық-инвестициялық, сыртқы экономикалық саясатты жүзеге асыру институттық қайта құрулар жүргізу арқылы жүзеге асырылады. Оларды әзірлеу және практикалық жүзеге асыру кезінде белгіленген (жүзеге асырылатын) шаралардың шоғырландырушы аумақтық әсері және олардың мүдделеріне сәйкес аумақтық әлеуметтік-экономикалық кешенді дамуы ескерілуі керек[2, 93б]. Аумақтық саясатты жүзеге асырудың экономикалық тетігі аумақтың ерекшеліктерін, олардың шешілетін стратегиялық және тактикалық міндеттерінің сипатын ескеретін икемді, сараламалымды болуға тиіс. Бұл тура және жанама әдістер мен тетіктердің көмегімен оның әртүрлі аспектілеріне мемлекеттік ықпалды ойластырады. Өнеркәсіптің базалық салаларының өңдеуге

мамандандырылған, минералдық ресурстардың стратегиялық маңызды түрлері бар аймақтар үшін, сондай-ақ әскери-өнеркәсіптік кешеннің кәсіпорындары дамыған жоғары ғылыми-өндірістік әлеуетті аймақтар үшін мемлекеттік реттеу әдістері бірінші кезекте аймақ экономикасының құрылымдық қайта құрылуына жәрдемдесуге және жағдай жасауға, соның ішінде экспорттық бағдардағы өнімдер мен конверсиялық салаларда халық тұтынатын тауарлар шығаруды арттыру мақсатында кәсіпорындарды техникалық қайта жарактандыруға бағдарлануға тиіс. Бұл аумақтар үшін сыртқы сауда саласындағы мемлекеттік реттеу мәселелері мен шетел инвестицияларын тарту, ірі кәсіпорындарды жекешелендірудің шарттарын айқындау, отандық және шетелдік инвесторларды тартуда мемлекеттің жәрдемі елеулі маңызға ие.

Елдің азық-түлік қорын қалыптастырушы аймақтардың тобы үшін экономикалық тұтқалар мен ынталандырулар, бәрінен бұрын халықтың жұмыспен қамтылуын арттыру және ауыл шаруашылығы өнімдерін өңдеуді тереңдету, техникалық қызмет көрсету орталықтарын, көтерме азық-түліктік рыноктарды, сауда үйлері мен биржаларды, маркетингтік қызметтерді, лизингтік компанияларды ұйымдастыру, меншіктің әртүрлі нысанындағы кәсіпорындар мен ұйымдардың агроөнеркәсіптік шоғырлануының жаңа тиімді нысандарын қалыптастыру үшін шағын және орташа бизнесті дамытуға мүмкіндік жасауы керек.

Экологиялық апатты және артта қалған аймақтар, сондай-ақ тоқыраған шағын және орташа қалалар мен шалғайдағы аудандар үшін мемлекеттік реттеу әдістері бірінші кезекте экономиканы жандандыру мен халықты әлеуметтік қолдау үшін және экология мен әлеуметтік-экономикалық дамуды жақсарту жөніндегі айқындалған жобалар мен нысаналы кешенді бағдарламаларды жүзеге асыру, сондай-ақ шетелдік техникалық және гуманитарлық көмекті тартуға жәрдемдесу үшін оларға қажетті көмек көрсетуге бағытталуға тиіс[3, 161б].

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Жараспаева, С.М. Экономикалық теория негіздері / СМ. Жараспаева. -Алматы: АЭЖБУ, 2009-230б.
1. Мухтарова, Қ.С. Аймақтық экономиканы басқару: Оқу құралы/ Қ.С. Мухтарова, Г.С. Смагулова. - Алматы, 2013. -283б.
2. Чагучиев М. Ч. Аймақтар, экономика және басқару /М.Ч. Чагучиев, М. М. Соколов. - М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. - 271 б.

*Абдығалиева Айна Омаровна - магистрант
Актюбинского университета им.С. Баишева*

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО –ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассмотрены приоритетные направления государственного регулирования социально экономического развития регионов

Ключевые слова: Региональная политика. Инфраструктура, Демография. Кризис.

*Abdigalieva Aina Omarovna , master
S. Baishev Aktobe University*

MAIN DIRECTIONS of GOVERNMENT CONTROL SOCIALLY of -ЭКОНОМИЧЕСКОГО DEVELOPMENT of REGIONS

ABSTRACT

This article rassmrtreny priority directions of state regulation of social and economic development of regions

Keywords :Regional policy. Infrastructure, Demographics. Crisis

УДК 334

*Аннакулиева Г.А. доцент, э.ғ.к.
Туребаева Ж.С магистрант
Халықаралық Бизнес Университеті, Алматы қ.,*

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА КӘСІПОРЫННЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІ ЖӘНЕ ОНЫҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ

АННОТАЦИЯ

Ғаламдану жағдайында барлық елдердің негізгі міндеті ұлттық шаруашылық пен жекелеген экономикалық субъектілердің бәсекелес қабілетін қалыптастыру және қолдау болып табылады.

Кілт сөздер: бәсеке, кәсіпорын, бәсекеге қабілеттілік, өнім, нарық, экономикалық сала.

Қазіргі уақытта еліміз биік белесті бағындыру қарсаңында елдің дамуы бағытын анықтайтын және оған қарқын беретін «Әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті елдердің қатарына ену стратегиясы» және БСҰ-ға кіру нағыз ұлттық идеяға айналған. Осыған жетудің бірден-бір жолы кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру.

ҚР Президентінің Қазақстан халқына «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» Жолдауында ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға көп көңіл бөлініп отыр. Жолдаудың маңызды міндеттер қатарында экономиканы шикізат бағытынан өндіріске бұру, кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып тұр. [1]

Бәсекеге қабілеттілік әр түрлі деңгейлерде қарастырылады, яғни, өнімнің, фирманың бәсекеге қабілеттілігі немесе кәсіпорынның, саланың, экономиканың және мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігі.

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі – бәсекелік нарық жағдайында меншікті және қаржылық ресурстарды тиімді басқару мүмкіндігі. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі оның нарықтық бәсеке жағдайларына бейімделу мүмкіндігі мен серпінін сипаттайды.

Кәсіпорынның нарықтағы ұстанымын талдау кезінде оның күшті және әлсіз жақтарын ғана емес, сонымен қатар әсер ететін нақты факторларын анықтау керек. Кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігіне мынадай бірқатар факторлар әсер етеді: кәсіпорын өнімдерінің сыртқы және ішкі нарықта бәсекеге қабілеттілігі; өндірілетін өнімдердің түрлері; нарықтың сиымдылығы; нарыққа кіру жеңілдігі; осы нарықта жұмыс істеп жатқан кәсіпорындардың бәсекелік ұстанымдары; саланың бәсекеге қабілеттілігі; аймақтың және елдің бәсеке қабілеттілігі. [2]

Кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігі мәселесін толығырақ бағалау үшін оның критерийлері (өлшемдері) мен көрсеткіштеріне баға беру керек. Критерийлердің келесі түрлерін бөліп көрсетуге болады:

Бірінші критерий - кәсіпорынның өндірістік қызметінің тиімділігі. Осы критерий бойынша кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігін бағалау мынадай көрсеткіштер тобын қарастырады: өндірістік үрдістерді басқару тиімділігі; өндірістік шығындардың үнемділігі; негізгі еңбекті ұйымдастыру; өнімді өндіру; технологияның жетілгендігі.

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігінің екінші критерийі - кәсіпорынның қаржылық жағдайы, яғни: мүліктік жағдайды бағалау; кәсіпорынның өтімділік және қабілеттілік көрсеткіштері; қаржы тұрақтылығы көрсеткіштері; іскерлік-белсенділік көрсеткіштері; кәсіпорын қызметінің қаржылық нәтиже көрсеткіштері.

Үшінші критерийіне тауар қозғалысы мен өткізуді ұйымдастырудың тиімділігі жатады. Бұл критерий келесі

көрсеткіштермен сипатталады: дайын өнімнің жиналып қалу коэффициенті; сату рентабельділігі; өндірістік қуаттарды жіктеу коэффициенті; жарамдылықтың тиімділігі. [3]

Кәсіпорының бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін келесі факторлардың жоғарылату жолдары қарастырылуы тиіс. Бұл факторлар өнімді зерттеуде өзіндік сипаттары бойынша 4 топқа бөліп қарастырылады:

Бірінші топ - өнімнің сапасын арттыру шаралары немесе кәсіпорынның сапа жүйесін жетілдіру.

Екінші топ - өнімнің бағасын қалыптастыру немесе баға саясатын реттеу.

Үшінші топ - өнімнің тартымдылығын арттыру немесе кәсіпорын маркетингті жүйесін жебілдіру.

Төртінші топ - өнімнің бәсекелік қабілетін қамтамасыз ету немесе өндірісті мемлекеттік қолдау.

Өндіріске инновациялық және ғылыми-техникалық жетістіктерді енгізу, алдыңғы қатарлы озық технологияларды пайдалану тек өнімнің сапалық қасиеттерінің жақсаруына ғана емес, шикізат пен материалды үнемді пайдалануға, сонымен қатар оның баға бәсекелесу жағдайындағы өтімділігін арттыруға да серпін береді.[4]

Көптеген дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, бүгінде инновациялық қызмет - әлемдегі көшбасшы елдердің мемлекеттік экономикалық саясатының басты маңызды бағыты болып отыр. Осы мемлекеттердің барлығыда бәсекелестік артықшылықтарға ие. Бәсекелік артықшылық - ол нарықта инновациялық дамудың ұзақмерзімдік стратегиясын іске асыратын, тұтынушының талғамын қанағаттандыруға бағытталған өндірістің болуы. Тұрақты және үздіксіз жаңалықтардың пайда болуы мен енгізілуі әрбір кәсіпорындағы, аймақтардағы, сонымен қатар, еліміздегі бәсекелік күресте алға шығудың ең басты қозғаушы күші. Халықтың тұрмыс-тіршілігінің деңгейі көтеріліп отыруы үшін жаңа өнімдер шығарумен және қайта өңдеумен, жаңа қызметтер ұсынумен, сонымен бірге инновациялық технологиялар мен инновациялық базада өндірістік және басқарушылық қызметтерді жүзеге асыру керек. Жаңалықтардың енгізілуі, инновация, жаңа тауар өндіруде алынған ғылыми-техникалық жетістіктер, технология мен қызметтер ел экономикасының дамуына және халықтың тұрмыс жағдайының жақсаруына өз үлесін қосады. Инновация еңбек өнімділігінің артуына, жаңа өндірістік салалардың, қызметтер мен жаңа жұмыс орындарының ашылуына, қызмет көрсету сапасының жоғарылауына және әлемдік нарықта отандық тауарлардың бәсекелік қабілеттілігінің жоғарылауына үлес қосады.

Қазіргі заманғы кәсіпорындар өздерінің бәсеке бағытын нығайту үшін әлемдік нарықтың жоғарылап келе жатқан талаптары, тұтынушылық сұраныстың дифференциялануы, инновациялық айналымдардың азаю қажеттілігі және өндіріске ғылыми-техникалық жетістіктерді енгізу мәселелерімен бетпе-бет кездесуде.

Қазақстанның әлемдегі дамыған елу елдің қатарынан лайықты орын алу үшін, ең алдымен, еліміздегі отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, олардың әлемдік нарықта да бәсекеге түсе алатындай жоғары сапалы өнімдер өндіруіне жағдай жасауға, озық технологияларды енгізуге және қызмет тиімділігін арттыруға мән беруіміз қажет. Яғни, бұл мақсатта отандық кәсіпорындардың мемлекет тарапынан белгілі бір дәрежеде қолдау көрсету бағыттарын әзірлеуді қажет етеді. Ол бағыт еліміздің аймақтары мен салалары бойынша нақты іс-шараларды қамтығаны жөн.

Отандық нарықта ішкі өндірушілердің үлесін арттыру, оларды сыртқы бәсекелестердің теріс пиғылды бәсекеге әрекеттерінен қорғау, әлемдік нарықта өз орнын табуға бағытталған ынталарын жан-жақты қолдау сынды әрекеттер мемлекетіміздің осы сала кәсіпорындарына жасайтын қамқорлығына өзек болуы тиіс. Ол үшін өндірісті мемлекеттік қолдау келесі бағыттар арқылы жүзеге асады:

Жалпы өнеркәсіптік саясат шеңберінде экономикалық қолдау шараларын енгізу. Бұл бағыт кәсіпорынның қолайлы дамуы мен өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді. Қазіргі талап өнім өндірушілерді экономикалық қолдаудың тетіктерін жетілдіруге бағытталуы тиіс. Салықтық, кедендік, қаржы-кредиттік, ұйымдастырушылық, құқықтық, монополияға қарсы шаралар арқылы өнеркәсіптің өркендеуін қамтамасыз ету мемлекеттік қолдаудың негізі болуы қажет.

Мемлекеттік саясаттың негізгі түйіні өндірістік және ғылыми-техникалық кешендерді жиынтық түрде ішкі және сыртқы факторларды, сауда жүйесіндегі әлемдік талаптардың негізгі қағидаларын сақтай отырып икемді, бәсекеге қабілетті өнімді шығаруға негізделуі тиіс. Осы арқылы мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге болады.

Мемлекеттік саясаттың тағы бір ерекшелігі өндірісті тікелей қолдау ғана емес, бәсекелі ортаны дұрыс реттеу арқылы өндірушілерді кәсіпорынға соңғы ғылыми-техникалық жетістіктерді енгізуге, өнімді дайындау технологиясын жетілдіруге, қаржыларды тиімді пайдалануға, өндірісті жүйелі дамыту мен нәтижелі басқаруға, яғни, ең бастысы бәсекеге қабілетті өнім шығаруға ынталандыру арқылы бейнеленуі мүмкін. [5]

Сонымен қазіргі кезде экономикалық даму стратегиясына сәйкес кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру арқылы еліміздің әлеуметтік-экономикалық даму жағдайын аттыруға тікелей әсер етеді.

Болашақта алға қойған мақсаттарымыз бен міндеттерімізді жүзеге асырсақ, еліміздің бәсекеге қабілетті елу елдің қатарына кіріп, әлемнің алдыңғы қатарлы мемлекеттерінің арасында болатынына кәміл сенемін.

Өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру іс-әрекеттерінің жиынтық көрінісі ретінде оларды жүзеге асыратын бірнеше тетіктерге тәуелді. Бұл тетіктер диплом жұмысымда өзіндік сипаттары бойынша төрт топқа бөліп қарастырылады:

бірінші топ - өнімнің сапасын арттыру шаралары немесе кәсіпорынның сапа жүйесін жетілдіру;

екінші топ - өнімнің бағасын қалыптастыру немесе кәсіпорынның баға саясатын реттеу;

үшінші топ - өнімнің тартымдылығын арттыру немесе кәсіпорынның маркетингтік жүйесін жетілдіру;

төртінші топ - өнімнің бәсекелік қабілетін қамтамасыз ету немесе өндірісті мемлекеттік қолдау.

Әлемдік нарықтың қатаң талаптары мен бәсекелік шарты отандық нан өнімін өндіруші кәсіпорындардың сол талаптар мен шарттарды ұстануын қалайды. Өйтпеген жағдайда әлемдік нарықта осы өнім түрлері бойынша негізгі өндірушілер саналатын АҚШ, Израиль, Голландия, Ресей және Дания сынды мемлекеттер өздерінің бәсекелік ықпалымен еліміздің ішкі нарығын және енуге мүмкін болатын көршілес мемлекеттердің нарықтарын игеріп алуы қиын емес.

Сондықтан да ішкі нарықтағы нан өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігі, ең алдымен, олардың сапасына байланысты.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Жилқайдарова, Г.Б. Кәсіпорынның нәтижелі жетістігі – бәсеке қабілеттілігі / Г. Б. Жилқайдарова // ҚазЭУ хабаршысы. – 2013.- №5.- Б.117-121
2. Көпешева, А. Өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға стратегиялық жоспарлаудың маңыздылығы / А. Көпешева // ҚазЭУ хабаршысы. – 2012. - №5.- Б.131-138
3. Габдулина, А.С. Қазақстан экономикасының бәсекеге қабілеттілігін жоғарылату/ А.С. Габдулина // Евразийское сообщество. – 2010.- №1.- Б. 48-53
4. Дауренбекова, А Н. Қазақстан өнеркәсібінің индустриялық деңгейін көтерудің экономикалық механизмі: монография / А.Н. Дауренбекова.- Алматы: Экономика, 2005.- 296 б.

*Аннакулиева Г.А. доцент, к.э.н,
Туребаева Ж.С. магистрант
Международный Университет Бизнеса, г.Алматы.*

КОНКУРЕНТНЫЕ ПРЕИМУЩЕСТВА И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ПРЕДПРИЯТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

АННОТАЦИЯ

Во времена глобализации главной задачей во всех странах является формулировать и поддерживать конкурентоспособность частных экономических субъектов и народных хозяйств.

Ключевые слова: конкурентность, организация, конкурентноспособность, продукт, рынок, экономическая отрасль.

*Turebayeva Zh.S.
Student of Master's degree
of the department in economics
University of International Business (UIB), Almaty
Scientific adviser: Associate Professor, Candidate of Economic Sciences
Annakulieva G.A.*

COMPETITIVE ADVANTAGES AND COMPETITIVENESS OF ENTERPRISES IN MODERN CONDITIONS

ABSTRACT

In times of globalization, the main task in all countries is to formulate and maintain the competitiveness of the private economic entities and the national economy.

Keywords: competitiveness, the organization competitiveness, product, market, economic sector.

ӘӨЖ 343

*Бухарбаев Ш.М. к.э.н., доцент
Аблаева Г. магистрант
Актюбинский Университет им.С.Баишева*

ҚАЗАҚСТАНДА БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАР НАРЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МЕН ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ БАСЫМДЫҚТАРЫ

Аннотация

Бағалы қағаздар нарығының дамуы тек мемлекет Үкіметіне ғана емес, сондай-ақ нарықта әр түрлі қызметпен айналысатын өндірістік, өндірістік емес кәсіпорындарға, қаржылық ұйымдарға және халыққа да қажет.

Кілт сөздер: бағалы қағаз, акция, кәсіпорын, инвестор, акционерлік қоғам.

Қазақстан Республикасының жоспарлы экономикадан түбегейлі жаңа, нарықтық тетіктер реттейтін экономикаға өтуі елімізде бағалы қағаздар нарығын және оның қызметін қамтамасыз ететін институттардың құрылуын талап етті. Бұл өте күрделі және ауқымды мақсат еді. Көптеген жылдар бойы елімізде шын мәнінде не бағалы қағаздар нарығы, не болмаса оның инфрақұрылымы болған жоқ. Осы ретте еліміздегі жекешелендіру процесінің бағалы қағаздар нарығының қалыптасуына тигізген үлесін айта кеткен жөн. Сөйтіп, жекешелендіру елдегі бағалы қағаздар нарығын қалыптастырудың, экономиканы қайта құрылымдау процестерінің орталық компоненті болып табылды. Сондай-ақ, жекешелендіру елімізде акционерлік қоғамдардың құрылуына, акциялардың шығарылуына жол ашты. Бұл акциялар аукциондарда, тек алғашқы нарықта ғана сатылды, яғни олардың алғашқы орналасуы ғана болды. Акционерлік қоғамдардың ашылуы, акциялардың шығарылуы, ЖИҚ-тың құрылуы бүгінгі таңдағы Қазақстан бағалы қағаздар нарығын қалыптастырған базис болды.

Қазақстан Республикасында 1991 жылы әзірленген бағдарламаға сәйкес мемлекеттік және, колхоздық-корпоративтік кәсіпорындар мен ұйымдарды жекеше немесе аралас мемлекеттік жеке акционерлік компаниялар мен серіктестіктерге айналдырумен оларды жекешелендіру елімізде бағалы қағаздар нарығын қалыптастырды. Сөйтіп, бағалы қағаздар нарығы экономиканың кез-келген саласының өз қажетіне ақша қорын қалыптастыруына жол ашуда. Мысалы, акция шығарып осы қорды үнемі, яғни кәсіпорын жабылғанша пайдалануға болады, ал облигацияны шығару несиені банктен алудан тиімділеу жағдай жасайды. Бұл айтылғандар бағалы қағаздар нарығын өрістетуге мүмкіндік береді. Қаржы нарығын басқаруда мемлекеттік үстемдікті жойған кезде, ол

әкімшілік емес, тек экономикалық тетіктердің әсерімен қызмет жасайды. Егер қаржы нарығын қалыптастыру жеке меншікке негізделсе, әрине оның әкімшілік тәсілмен қызмет етуі мүмкін емес. Кәсіпорын мемлекеттік меншіктен акционерлік меншікке өткенде бүкіл табысының салық төлегеннен кейін қалған бөлігі өз меншігінде болады. Кәсіпорындар осы уақытша бос қаржысына коммерциялық банктердің төлейтін проценттік мөлшері нарық деңгейіне сай келгенде ғана оларды есепшоттарда сақтайды. Сонымен, шаруашылықты экономикалық әдістермен жүргізу өндірістің өсуін қамтамасыз етіп, қаржы қорларының көбейіп, қоғамда әлеуметтік оң өзгерістердің болуының кепілі [1].

Бағалы қағаздар нарығы – бағалы қағаздардың шығарылымы, айналысы және өтеу бойынша нарық қатысушылары арасындағы экономикалық қарым-қатынастар жиынтығы болып табылады. Бағалы қағаздар нарығы екі үлкен топтан тұрады - қор нарығы және туынды бағалы қағаздар нарығы. Сонымен қатар, инвестициялау процесіндегі орнына байланысты бағалы қағаздар нарығы алғашқы және қайталамалы бағалы қағаздар нарығына жіктеледі. Бағалы қағаздар нарығы экономикалық және әлеуметтік сұрақтарды шешуге көмектеседі. ҚР-да бағалы қағаздар нарығының қалыптасуына мемлекеттік меншіктің жеке меншікке көшуі негіз болып табылады. Бағалы қағаздар нарығының негізгі қатысушылары – бұл эмитенттер (бағалы қағаздарды шығарушылар – мемлекет, кәсіпорындар, банктер), инвесторлар (бағалы қағаздарды сатып алушылар), кәсіби қатысушылар (бағалы қағаздар нарығының дұрыс жұмыс істеуін қамтамасыз ететін ұйымдар - брокер, дилер, кастодиан, депозитарий т.б.) және өзін-өзі реттеу ұйымдары жатқызылады.

Қаржы нарығының жаһандануы кезінде бағалы қағаздар нарығы және оның дамуы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Бағалы қағаздар нарығының дамуы мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталған механизмнің бірі. Сол себепті бағалы қағаздар нарығының дамуы елдің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Ал, қаржылық институттар мен бағалы қағаздар нарығының инфрақұрылымы болып табылатын мекемелердің дамуы бағалы қағаздар нарығының отандық экономиканың құрамдас бөлігі ретінде танылады [2].

Бағалы қағаздар нарығы – бұл қаржылық құралдардың айналысы жүргізілетін ерекше нарықтың түрі деп айтуға болады. Бағалы қағаздар нарығы қаржы нарығының құрамдас бөлігі бола отырып, өзінің өзектілігімен ерекшеленеді. Бағалы қағаздар нарығының дамуы тек мемлекет Үкіметіне ғана емес, сондай-ақ нарықта әр түрлі қызметпен айналысатын өндірістік, өндірістік емес кәсіпорындарға, қаржылық ұйымдарға және халыққа да қажет. Өз кезегінде, бағалы қағаздар

нарығының пайда болуы сауда және өсімқорлық несие түрлерімен тығыз байланысты. Олар вексель және коносамент сияқты қарыз міндеттемелерінің пайда болуына әсер етті. Бағалы қағаздар нарығының одан әрі дамуы оның қатысушылары қызметімен байланысты. Бағалы қағаздар нарығына қатысушылар дегеніміз бағалы қағаздарды сатушы, не сатып алушы, сонымен қатар олар бойынша есеп айырысуды және олардың айналымын қамтамасыз ететін жеке немесе заңды тұлғалар. Олар бағалы қағаздардың айналымдылығы бойынша өзара экономикалық қатынастарға түсетін жақтар.

Бағалы қағаздар нарығын олардың шығуы мен бағалы қағаздар нарығына қатысушылар арасындағы экономикалық қатынастардың жиынтығы ретінде анықтауға болады. Бұл тұрғыдан алғанда ол кез келген басқа тауар нарығының анықтамасынан ерекшеленбейді. Зерттелетін нарық нысанын жеке салыстырғанда ғана айырмашылық пайда болады. Бағалы қағаздар нарығының номенклатурасы қандай да бір жеке тауар нарығына емес, тұтас тауар нарығына сәйкес келеді, әрі кез келген елдің қаржы нарығының құрамдық бөлігі болып табылады. Бағалы қағаздар нарығының негізін тауар нарығы, ақша және ақшалай капитал құрайды [3].

Әдетте бағалы қағаздар нарығы басқа нарықтардан өзінің айрықша тауарымен өзгешеленеді. Ол өзгеше тауар – бағалы қағаздар болып табылады. Бағалы қағаз – бұл капиталдың ерекше формасы. Ол жеке ресурстарға мүлктік құқықты куәландыратын құжат. Мұнда жеке ресурстарға меншік, жер, тауар, ақша және т.б. танылады. Сонымен қатар, бұл құжаттар нақты объектілерден бөлініп, бағалы қағаздар түрінде өзіндік айналысқа ие. Қазақстан Республикасының заңнамалық базасына сәйкес, бағалы қағаз – бұл мүлктік құқықты куәландыратын, белгілі бір бекітілген формалары мен реквизиттері бар құжат болып табылады. Бағалы қағаздар келесідей ерекшеліктермен сипатталады: ақша қаражатқа айырбастау мүмкіндігі, сату-сатып алуға, эмитентке қайта сатуға, құқықты басқа тұлғаға беру мүмкіндігіне ие. Олар есеп айырысу кезінде қолдануға, кепіл ретінде пайдалануға болады.

Жалпы, бағалы қағаздар нарығында мемлекеттік реттеуді жүргізу кезінде келесідей қағидаларға сүйенуді ұсынуға болады:

- заңнаманы шығару мен оған толықтыру жүргізу кезінде құқықтық негіздің басыңқы дәрежесіне сүйенуі тиіс;
- заңнаманы шығару мен оған толықтыру жүргізу кезінде құқықтық негіздің бір-біріне үйлестіруі және бірігей бағыттарды ұстануы керек;
- бағалы қағаздар нарығындағы стратегия мен тактиканы анықтау кезінде нақты қажеттіліктерді және мүмкіндіктерді ескеруі қажет;
- бағалы қағаздар нарығының қатысушылар тізімін бекітуде, тек техникалық талаптарды ғана емес, сондай-ақ тиімділік факторын да

ескеруі керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Заңы: Бағалы қағаздар рыногы туралы мемлекеттік заң.- 2003 жылғы 2 шілдедегі № 461
2. Мемлекеттік эмиссиялық бағалы қағаздарды шығару туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2015 жылғы 12 маусымдағы № 430 Қаулысы
3. Бағалы қағаздармен биржалық сауда жасауды жандандыру жөніндегі шаралар туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы 1996 жылғы 14 желтоқсан № 1538

Бухарбаев Ш.М. к.э.н., доцент

Аблаева Г. магистрант

Актюбинский Университет им.

С.Баишева

ОСНОВНЫЕ ПРИОРИТЕТЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ В КАЗАХСТАНЕ

Резюме

Развитие рынка ценных бумаг необходимо не только для Правительства государства, а также финансовым организациям и населению, производственным и непроизводственным предприятиям, занимающиеся разной деятельностью на рынке.

Ключевые слова: *ценные бумаги, акция, предприятие, инвестор, акционерное общество.*

Bukharbayev SH.M., the candidate of economical science,
Ablyayeva magistrant

THE MAIN PRIORITIES OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE SECURITIES MARKET IN KAZAKHSTAN

Summary

The development of the securities market is necessary not only for the State Government , as well as financial institutions and the public , productive and nonproductive enterprises engaged in different activities in the market.

Keywords: *securities, share, venture investor. company, joint - stock company.*

ӘӨК:330

Калмагамбетова С.Р. магистр. аға оқытушы.

Оспанов Д.Е. магистр. аға оқытушы.

С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті

ҚР-ДАҒЫ ШАҒЫН КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ЭКОНОМИКАДАҒЫ РОЛІ ЖӘНЕ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

ТҮЙІНДЕМЕ

Шағын және орта кәсіпкерліктің дамуы белсенді халық санының артуына әкелді, ал бұл өз алдына экономикалық реформаларды іске асыруда зор маңызға ие.

Кілт сөздер: экономикалық өсу, экономикалық нәтиже, саяси нәтиже, стратегия, бәсекелестік орта, әлеуметтік нәтиже.

Нарықтық қатынастар аясында жүзеге асырылып жатқан кәсіпкерлік қызметтің мемлекет тарапында және экономика өмірінде алатын орны зор. Қазіргі экономикалық өркениетті дүниенің құрылымдық даму жүйесіндегі болашағы келтірмейтін салалардың бірі – шағын кәсіпкерлік болып табылады.

Бүгінгі таңда республикамызда экономиканы қайта құру жолында оның негізі болып табылатын кәсіпкерлік қатынастарды дамытып, жандандыру күн тәртібіндегі негізгі мәселелердің бірі. Оның негізгі маңыздылығын ҚР-ы Президентінің «Қазақстан-2030» Қазақстан халқына жолдауында: «еліміздің экономикалық саясатының бірден-бір басым бағыты шағын кәсіпкерлік» деп аталынған. Сондықтан шағын кәсіпкерлікті дамытуды басқару еліміздің жүзеге асырып жатқан саясатының стратегиялық мәселесі болып табылады. Оның стратегиялық маңыздылығын бағалау үшін Қазақстан экономикасының мынадай ерекшеліктеріне көңіл бөлу қажет:

- айқын көрініс алған шикізаттық бағыт;
- қайта өңдеу өнеркәсібінің нашар дамуы;
- импортқа тәуелділігі;
- инфрақұрылымның нашар дамуы;
- аймақтар бойынша өндіргіш күштердің біркелкі орналаспауы.

Бұл аталған біздің экономикамыздың мұндай зардаптарын шағын және орта бизнестің даму жолдарымен ғана жеңуге болады. Себебі, шағын кәсіпкерлікті дамытудың маңыздылығы мемлекеттің экономикалық жетілуіне ықпал етуі және өндіріс, халықтың жұмыспен қамтылуына жеткілікті түрде қамтамасыз ете алуы жатады. Сол үшін кәсіпкерлік қызметті еліміздің шаруашылық қызметінің жандандырғыш күші деп білуіміз қажет[1]. Осыған байланысты мемлекетте

кәсіпкерліктің жан-жақты қолдау мен қорғау табуын тек шағын кәсіпкерлікті дамытумен бірге оның нарықтық экономиканы дамытуда қосар үлесі де аз болмайды. Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай шағын дамып отырған нарықтық шаруашылықтың бөлінбес, ажырамас бір элементі болып табылады. Шағын кәсіпкерлік экономикалық өсу деңгейінің, ұлттық табыс көлемінің деңгейін де анықтайды. Әлеуметтік жағынан да функциясы – жаңа қосымша жұмыс орындарын құру сияқты дәйекті мәселелер оның актуалдылығын көрсетеді. Сондықтан, шағын кәсіпкерліктің мемлекеттегі нарықтық экономикалық қатынастарды құруда алатын маңызды роліне байланысты.

Бұл жұмыстың мақсаты – Қазақстан Республикасындағы шағын кәсіпкерлікті дамытуды басқару мен оны қолдау мәселелерін зерттеу болып табылады, яғни қолдау оның даму үрдістерін айқындаумен оған мемлекеттік қолдау қажеттілігін негіздеуді талдау.

Дамыған елдерде шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау саясатының жалпы мақсаты – ол шағын кәсіпкерлікке қолайлы ортаны қалыптастыру болып табылады, яғни экономикалық саясаттың тұрақтылығы, нарықтық инфрақұрылымның дамуы, интеллектуалды меншікті қолдаудың тиімді жүйесі, жеңілдетілген әкімшілік талаптар, жеке бастамшылыққа дем беретін идеологиялық жағдайлар және тағы басқалар[2]. Мысалы, АҚШ-та шағын бизнес мәселелерін шешетін арнайы ұйым шағын бизнес администрациясы бар. Японияда жергілікті билік органдары қарызды кепілдендіру жөніндегі ассоциация құрған және ұйымдастырған. Канада да бизнесті дамытудың федералды банк арқылы кәсіпкерлерді несиелеумен, соның ішінде кепілдемесмен қамтамасыз етеді. Қазақстанда жеке кәсіпкерлікті қолдау мәселесі алғаш рет 1992ж 4-ші шілдеде қабылданған. «Жеке кәсіпкерлікті қолдау және қорғау туралы» заңында көрініс тапты. Соңғы уақытта шағын кәсіпкерлікті қолдау мақсатында елімізде ҚР Президенттінің бастамасымен 5 заң заңды күші бар 7 қаулысы, бірнеше бағдаламалар қабылданды (шағын бизнесті дамыту мен қолдаудың 1999-2000, 2001-2002жж арналған бағдарламалар). Сондықтан, шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау мен ынталандыру бүгінгі күні мемлекетіміздің алдындағы өзекті мәселелердің бірі. Бұл тұрғыдағы негізгі мақсат – шағын кәсіпкерліктің әлеуметтік экономикалық қызметін тиімді атқаруына мүмкіндіктер жасап, өмір сүру мерзімінің неғұрлым ұзаруына ықпал ету болып табылады. Бүгінде, ҚР-нің аса назар аударып жатқан аясы шағын кәсіпкерлікті дамыту және қолдаумен оны материалдық, құқықтық қамтамасыз етудің өзекті проблемалардың мүмкіндігінше шешу болып табылады. Ол үшін мемлекеттің көмегі қажет:

Біріншіден, құқықтық реттеудің ұтымды түрлері мен шегін белгілеу;

Екіншіден, кәсіпкерліктің қарқынын төмендетпеуге назар аудару;

Үшіншіден, салық салу жүйесін шешу жолдарын дамыту;

Төртіншіден, бақылау органдарының кәсіпкерлік объектілерінің тексеру жөніндегі қызметтерін бәсеңдету.

Сондықтан бұл мәселе тіпті ҚР-дің Президентінің «Қазақстан – 2030»

бағдарламасында да көрініс тапқан: мұндай экономикалық өсу стратегиясының принципі ретінде шағын кәсіпкерлікті дамытудың мақсаты - оны дамыту үшін қолайлы жағдай жасау.

Негізгі басымдықтар:

- мемлекеттік, қоғамдық және халықаралық ұйымдардың шағын кәсіпкерлікті қолдау жөніндегі өзара іс-қимылы;

- несиелендірудің тиімді және қол жеткізілетін жүйелерін қалыптастыру;

- шағын кәсіпкерлікті қолдаудың инфрақұрылымын дамыту;

Белгіленген шараларды іске асырудың нәтижесінде кәсіпкерлік субъектілері санының өсуі, жаңа жұмыс орындарының құрылуы, шағын бизнес саласында жұмыс істейтіндер санының артуы, нақты бәсекелестік орта құру, қоғамның орта негізі ретінде меншік иелерінің жаппай жігін қалыптастыру күтіп отыр. Сонымен қатар, кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыру мақсатында елімізде 2001-2002 ж.ж. шағын кәсіпкерлікті қолдау мен дамытудың Мемлекеттік бағдарламасы қабылданған (07.05.01ж.). Бұл бағдарлама шағын бизнесті қабылдау, бәсекені және табиғи монополияны реттеу жөніндегі ҚР-ның Агенттігі негізінде жүзеге асқан. Негізгі мақсаты – шағын кәсіпкерліктің өндірістік саласының дамуының қамтамасыз етуінің белгілейтін мемлекеттік қолдау саясатын ынталандыру.

Бағдарламаның негізгі бағыттарына:

- шағын кәсіпкерлікті қолдау бағытында құрылған инфрақұрылымды пайдаланудың тиімділігін көтеру;

- шағын кәсіпкерлікті қолдау саясатының қаржылай несие және инвестициялық механизмдерін дамыту;

- шағын кәсіпкерлікті кадрлық, ғылыми-методикалық және ақпараттық қамтамасыз ету;

- шағын кәсіпкерлікті аймақтық дамыту;

ҚР-дағы шағын кәсіпкерлікті қолдаудың мемлекеттік шараларының бірі «Шағын кәсіпкерлікті дамытуға мемлекеттік қолдауды күшейту және оны жетілдіру жөніндегі шаралар туралы» ҚР-ның Президентінің жарлығы (06.03.97ж). Бұл жарлық бойынша:

- шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау институты құрылды: ҚР-ның экономика және сауда Министрлігінің шағын кәсіпкерлікті қолдау Департаменті; (бүгінгі таңда шағын кәсіпкерлікті қолдау функциясы Индустрия және сауда министрлігіне жүктелген);

- «Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау туралы», «Жеке кәсіпкерлік туралы» және басқа заңдар қабылданды;
- мемлекеттік тексеруші органдар саны азайтылды;
- шағын кәсіпкерлікті дамыту Қоры құрылды;
- екінші деңгейлі банктердің шағын кәсіпкерлік субъектілеріне минималды көлеміне несиелендіру бекітілді.(банктің несиелік портфелінің неізгі қаражаттарының қарызының 10% кем емес мөлшерде);

Сонымен қатар, Қазақстандағы шағын кәсіпкерлікті дамыту мен қолдаудың мемлекеттік саясатының негізгі үйлестірушісі мен серігі болып 1997 жылы мамырда құрылған Шағын кәсіпкерлікті қолдау департаменті болып табылады. Оның құрамында екі сараптау кеңесі құрылған:

Біріншісі – нормативті және құқықтық актілерді зерттеу үшін шағын бизнесті қолдау жөніндегі кәсіпкерлік құрылымын өкілдерінен;

Екіншісі - кәсіпкерлік қызметі жандандыру жөніндегі Президент жарлықтарын жүзеге асырумен айналысатын ведомствоаралық, министрлік өкілдерімен;

Жоғарыдағы аталған кәсіпкерліктің дамуына мол сенім, мемлекет тарапынан кепіл, экономикалық негіз ретіндегі заңдар мен құқықтық – нормативтік құжаттар мен қатар қаржылай, салықтық, инвестициялық және тағы басқадай қолдаудың түрлері бар. Ақша несие саясатын ынталандырудың кәсіпкерлік қызметінің жүзеге асуына ықпалы өте маңызды. Шағын кәсіпкерлікті дамыту мен қолдау туралы мәселе қозғалғанда несие мәселесі маңызды, өйткені несие кәсіпкерлер үшін басты қаржы көзі. Республикада шағын кәсіпкерлікті дамыту үшін бірнеше жолдары қалыптасқан. Бұл тұрғыда кәсіпкерлік субъектілері банктердің несиелері мен халықаралық ұйымдар мен мемлекеттік арнайы бағдарламаларына сүйенеді[3]. Еліміздегі қырықтан астам банктердің несие саясаты негізінде шағын кәсіпкерлік субъектілерін несиелеу жүйесі жүзеге асырыған.

Мысалы, «Казкоммерцбанк» жеке тұлғаларға 500 доллардан жоғары көлемде және мерзімі 12 айдан асатын уақытқа белігілі бір пайыз мөлшерлемесімен несие беруді жүзеге асырады. Сонымен қатар, Еуропалық Қайта құрумен Даму Банкі Қазақстан Республикасының шағын бизнесті қолдау қорымен бірлесе отырып шағын бизнесті несиелендіру бағдарламасын жүзеге асыруда. Бұл Бағдарламаның мақсаты шағын және орта кәсіпорындарға орта мерзімді несиелер беру арқылы бәсекелі жеке секторды кеңейту және жақсартуға ықпал ету. Несиелік линия көлемі 775млн. долл. Сонымен қатар, несиенің үш түрін беруді ұсынады:

1) mikro (10 мың долларға дейін) – бұл теңгемен шетел валютасымен беріледі; 12 айға дейін беріледі;

2) large – mikro (10 нан 30 мың долларға дейін) – шетел валютасымен 12 айға дейін, теңгемен 18 айға дейін беріледі;

Бұл бағдарлама бойынша келесі банктер жұмыстар атқарады: «БанкЦентрКредит», «Казкоммерцбанк», «ТуранАлемБанк», тағы басқа.

Жалпы шағын кәсіпорындарға несие берушілердің:

- 37%-ті коммерциялық банктер;
- 21%-жеке қарыз берушілер (достары, туыстары);
- 18% Шағын кәсіпкерлікті дамыту мен қолдау қоры;
- 12% Ұлттық Банк қаражаттары құрайды;

1998-99жж облыс бойынша 3750 адам 119,6 млн. теңге саласында микронесиелер алған. Сол сияқты әр облыстар мен қалада тиісінше кәсіпкерлерді қаржылық қолдау жұмыстары жүзеге асырылуда. Осыған байланысты нарықтық экономикадағы сектордың негізгі бөлігі болып келетін жеке меншік кәсіпкерлік қызметінің мемлекеттік тиімді кірісуін қажет етеді. Сонымен қатар, еліміздегі кәсіпкерлік қызметінің дамуы үшін оған қолайлы жағдай тұғызып, ынталандыру жұмыстары атқарылуы тиіс. Ол үшін мемлекет тарапынан тиісті іс шаралар, әртүрлі бағдарламалар мен реформалардың кәсіпкерлік қызметінің бағыттарының жандануына ықпал етуі тиіс. Соның бір дәлелінің бірі ретінде – шағын кәсіпкерлікті дамытуға және ынталандыруға бағытталған несиелендіру бағдарламасының ұйымдары қалыптасуда: «Кәсіпкерлерге қызмет ететін Қазақстандық Қор» қоғамдық ұйым. Бұл қор 1999 жылы коммерциялық емес ұйым ретінде және ауылшарушылығын несиелендіру жүйесі шеңберінде пайда болған ұйым. Қордың негізгі қызметінің мәні микронесиелер беру арқылы фермерлік шаруашылықтарға қаржылық қолдау көрсету болып табылады. Қорытындылай келе, дамыған елдердің көпшілігінде экономикалық өсудің шешуші бір факторы шағын бизнесті жан-жақты дамыту болып табылады. Кәсіпорындардың жалпы санының ішінде шағын және орта фирмалардың үлесі 80-нен 99%-ға дейін мөлшерін қамтып, жалпы ұлттық өнімнің 50%-тен астам жуығын өндіруді қамтамасыз етіп отыр[4]. Шағын кәсіпорындардың шаруашылықты жүргізуде икемділігі оларды ғылыми – техникалық прогрестің негізгі бір қозғаушы күшіне айналуда. Сондықтан да олар нарыққа өте икемді болғандықтан Қазақстанда да осы кәсіп түрін алға бастыруымыз біздің қолымызда.

Пайдаланылған әдебиеттер көздері

1. Малое предпринимательство/ Под ред.Жатканбаева Е. Б.-Алматы, 2001.-121б.
2. Елшібаев, Р.Қ. Кәсіпкерлік қызметті ұйымдастыру: Оқу құралы/Р.Қ. Елшібаев .- Алматы: Экономика, 2009.-122б.

3. Бажиева М.С. ҚР-да шағын бизнестің қалыптасуы және дамуы/М.С. Бажиева, И.Т.Манабаева// ҚазҰУ хабаршысы – 2006.- №4.- Б.58-63.
4. Малый и средний бизнес : законодательство РК, сборник законодательно-правовых актов. – Алматы, 2012.-Б.24-33.

*Калмагамбетова С.Р. магистр.ст.препод
Оспанов Д.Е. магистр.ст.препод
Актюбинский университет им.С.Баишева*

РОЛИ В ЭКОНОМИКЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РК

АННОТАЦИЯ

С развитием малого и среднего предпринимательства резко возрастает экономическая активность населения, что имеет решающее значение в реализации экономических реформ.

Ключевые слова: Экономическое развитие, экономический результат, политический результат, стратегия, конкурентная среда, социальный результат

*Kalmagambetova S.R. seniorlectyrer
Ospanov D.E seniorlectyrer
Aktobe university named after S. Baishev*

ROLES IN ECONOMY OF PROGRESS OF SMALLENTERPRISE TREND IN PK

ABSTRACT

With the development of small and medium-sized enterprises sharply increases economic activity of people, which is critical in the implementation of economic reforms.

Keywords: Economic development, economic result, the political result, strategy, competitive environment, social result.

ӘОЖ.351/354.66

*Кубанова Д.Б., аға оқытушы, магистр
Нурмаханова А.А, магистрант
С. Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МҰНАЙГАЗ ӨНДІРУ ЖӘНЕ МҰНАЙ ӨНДІРІСІНІҢ ҚОРШАҒАН ОРТАҒА ӘСЕРІ

Түйіндеме

Бұл мақалада Қазақстан Республикасында мұнай газ өндіру және қоршаған ортаға әсері туралы қарастырылған. Осыған орай, соңғы жылдары Республикамызда, жақын және алыс шетелдерде қоршаған ортаны қорғау мәселесіне көп көңіл бөлінуде.

Кілт сөздер: қоршаған орта, улы қалдықтар, зиянды әсері, мұнайхимия.

Қазақстан өнеркәсібі дамуының басты бағыты – кең байлықтарымызды игеру, оның ішінде мұнай мен газды өндіру. Пайдасы мен бірге мұнай және газ өндірудің қоршаған ортаға тигізетін зиянды әсерлері де аз емес. Мұнай өндіру, тасымалдау және өңдеу көлемдерінің үздіксіз дамуынан мұнай-газ кен орындарын игеретін аймақтардың экологиялық жағдайының нашарлауы белең алуда. Жерге төгілген мұнай қалдықтары мен алаулы оттықтар төңірегіндегі топырақты барынша ластап, ол өз кезегінде өсімдіктер мен жануарлар дүниесіне ғана емес, адамдардың денсаулығына да үлкен қауіп төндіруде.

Мұнай-газ өндіруде баю мен пайда табу көзі ретінде қарамай, шамалы табысқа бола оларды риясыз пайдаланып, табиғи ортаны адамдар мен барлық тіршілік үшін зиянды қалдықтармен ластауға болмайтынына бүгінде көз жетті. Осыған орай, соңғы жылдары Республикамызда, жақын және алыс шетелдерде қоршаған ортаны қорғау мәселесіне көп көңіл бөлінуде. Қазіргі кезде шектен тыс ластанған аймақтардың жағдайын бақылау, қоршаған орта сапасына баға беру, келешегіне болжам жасау және табиғатты қорғау шараларын жүзеге асыру маңызды мәселелердің бірі болып отыр.

Еліміздің экономикасын дағдарыстан алып шығатын маңызды сала мұнайгаз өнеркәсібі. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауында, мұнай – газ саласының дамуы республикасының экономикалық өсуін әлеует деп аталған.

Қазіргі кезде, экологиялық қауіпсіздік жалғыз біздің Республикамыз үшін емес дүние жүзі жұртшылығының назарын аударып отырған ең маңызды мәселелердің бірі болып отыр. Табиғи ортада экологиялық

дағдарыстың неғұрлым қауіпті көріністері белең алған: кейбір аймақтарда топырақтың тозуы, су ресурстарының тартылуы, ластануы, техногендік шөлейттену, тірі табиғаттың генетикалық қорының бүлінуі, тіршілікке қатер төндіретін қауіпті улы қалдықтардың қордалануы. Еліміздегі осындай экологиялық дағдарысқа химия, мұнай, металлургия, отын өнеркәсіптерінің жедел және мөлшерден тыс дамуы үлкен әсерін тигізуде.

Жалпы кен орындарын игеру, оның ішінде мұнай өндіру Қазақстан Республикасы экономикасы дамуының қайнар көзі. Соңғы 40 жыл ішінде адамзаттың энергия пайдалануы 2,5 есе өсіп отыр. 2025 – 2050 жылдары аралығында халық санының өсуі болжамына қарасақ, энергия пайдалану ең кем дегенде екі есе өсуі мүмкін. Мұнай өндірудің 130 жылғы тарихында дүние жүзілік қордың 1/3 бөлігі игерілген, ол оның 1/3 бөлігі тек соңғы 10 жыл ішінде өндірілген. Егер энергия пайдалану жақын арада 2 есе артады десек, онда мұнай өндіру 2010-2020 жж аралығында, ал газ өндіру 2030-2040 жж аралығында биік шыңдарына жетпек.

Қазақстан мұнай қоры жағынан әлемдегі ең ірі мемлекеттердің алғашқы ондығына кіріп отыр. Мемлекетіміздің Республикалық балансында 212 көмірсутекті кен орындары бар. Мұнайдың қоры жағынан қарасақ, территориямыздың 62% жерінде мұнай кен орындары орналасқан. Тек қана Каспий теңізі қайраңындағы мұнай қоры 13 млрд.т. Ал, Ақтөбе облысында жылына 4,5 млн.т.мұнай өндіріледі.

Мұнайгаз комплексі бірден – бір қоршаған ортаны зиянды заттармен жабдықтаушы екендігін қазіргі уақытта өте белгілі. Әсіресе, көмірсутек күрделі құрамдары геологиялық жоғарғы беткі қабаттардың ластануы тіршілік орталарының деградациялануына әкелуде, халықтың денсаулығына залалын тигізуге алып келуде және әлеуметтік алдыңғы өте маңызды да өткір экологиялық проблема болып қалуда. Қазақстанда мұнайгаз өндіру өнеркәсіп шаруашылығын алдыңғы орын алатын аймақтар Атырау облысы, Батыс Қазақстан, Ақтөбе, Қызыл орда облыстары. Экологиялық жоғары қауіпті аймаққа Атырау облысы жатады, яғни барланған (шоғырланған) органикалық және минералдық шикізат қорынан дүние жүзінде алғашқы орынды алады.

Осылардың ішінде, сыртқы ортаны мұнай және мұнай өнімдерімен ең көп ластанушы Жылой ауданы, яғни территориясында көптеген мұнай өнідіретін кәсіпорындар орналасқан, яғни Құлсары, Теңіз, Королев және т.б.

Мұнай және мұнай өнімдері топырақта, суда, өсімдіктерде жинақталып, қоректік тізбек арқылы жануарлармен адам ақзаларына түседі, ауданның экологиялық жүйе жағдайына және тұрғындардың денсаулығына әсер етуде.

Қазақстан Республикамызда, әсіресе Батыс аймақтарында (Атырау, Батыс Қазақстан, Ақтөбе, Қызыл орда) мұнайгаз өңдеу

өндірісінің жаңа импульс алуда. Атырау облысы республикамыздың батысында орналасқан, жер көлемі 112,15 мың км². Атырау облысы Каспий маңы ойпатында орналасқан, жер рельефі - толқын тәрізді жазықтың каспий ойпатынан біраз бөлігін бархан және үйінді құмдар алып жатыр. Облыс территориясының жартысы сортаң және сортаңды, топырақтардан тұрады. Атырау облысының климат жағдайы - жазы құрғақ, қатты ыстық және аз қарлы, қысы желді, ол атмосферадағы улы заттардың айналымға түсуіне жағдай жасайды. Мұнай өндіру кәсіпорындары - Мартыши, Доссор, Құлсары, Комсомольск, Сағыз, Қошқар, Қаратон, Теңіз.

Мұнай өңдеу және мұнайхимия өнеркәсіптері жетілуде, негізгі өнім түрлері: жанғыш майы материалдар, электродты кокс, полиэтилен, полипропилен сонымен қатар 200- ден астам өнеркәсіп объектілер орналасқан, қалдықтары мен тастанды зиянды заттарымен қоршаған ортаны ластайды.

Мұнай өндірісі: Қазақстан мұнай мен табиғи газға бай елдердің бірі. Қазіргі Атырау облысына жататын жерлерде мұнайдың бірінші фонтаны 1899 жылы Қарашұңқыр барлау алаңында атқылады, кейін 1911 жылы Доссор, 1915 жылы Мақат, 1934 жылы Ескене, 1935 жылы Байшонас, Қосшағыл, 1938 жылы Сағыз, 1939 жылы Құлсары сияқты мұнай көздері іске қосылды.

1965 жылға дейін бізде мұнай тек қана Ембі бассейнінен алынып отырған. 1965 жылдан бастап Маңғыстау кен орны елімізді мұнаймен қамтамасыз етіп отырған. Соңғы жылдары қазақ жерінде көптеген мұнай мен газға бай орындар ашылған. Қазір істеп жатқан мұнай – газы бар ірі кен орындар – Теңіз, Қарашығанақ т.б. осы Каспий ойпатындағы кен орындары мен Каспий теңізінің қайраңындағы (шельфіндегі) мұнайдың қоры 7млрд. шамасында. Тек Қарашығанақ (1979жылы ашылған, 450 км жер көлемін алып жатыр) өзінде 21,3 триллион м³ табиғи газ, 644млн.газ конденсаты, 189млн. тонна мұнай бар.

Мұнайдың табиғатқа әкелетін зардаптары: Пайдасы мен бірге мұнай өндірісінің қоршаған ортаға тигізетін зиянды әсері де аз емес. Қоршаған ортаның ластануы іздеу – барлау және мұнай, газ өндіретін ұңғымалар (скважиналар) құрылысынан басталады. Бұл кездегі ластанушы көздерге бұрғылау қондырғыларында орнатылған дизельдерден шығатын түтіндер, азот пен көміртек оксидтері, шаң, бұрғылау ерітінділері және т.б. Бұрғы мұнарасынан 800 алшақтыққа дейін топырақ және өсімдіктер бұрғылау сұйығымен (құрамында 20ға жуық химиялық реагенттер болады) ластанып, зардап шегетіні ғылыми түрде дәлелденген.

Мұнайды алғанда табиғатқа тиетін зардаптар мынадай: Апатты жағдайлардың болуын азайту мақсатында көптеген шаралар қолдануға тиіс. Мысалы, коррозиямен күресудің нәтижелі жолдарын іздестіру және

тасмалдау құбырларын жиі тексеру, жөндеу жұмыстарын уақытылы ұйымдастыру. Мұнайды жер бетіне шығару үшін біраз жер ресурстарының әр түрлі құрылыс объектілерін салуға айналымнан шеттелуі, жер сұрқының бұзылуы, ластануы. Ластаушы заттар бөлініп, атмосфераның жер бетіндегі және жер астындағы сулардың, топырақтың бұлармен ластануы. Мұнаймен қоса жер бетіне жоғары минералды судың шығуы. Бұрғылауда шыққан қалдықтарды көму. Мұнайдың төгілуі.

Мұнай өнеркәсібі қоршаған ортаны ластайды. Ластанудың жалпы бірнеше түрі бар. Олар инградиентті, параметрлі, биоценодикалық, стационалдық болып бөлінеді

Негізінде негативті әсерді мұнай шығаратын кәсіпорындар атмосфералық ауаға тигізеді. Осы өндірістен шығатын ластаушы компоненттерге көмірсутектері (48%), көміртек оксиді (33%), қатты заттар (20%) жатады. Осы салада мұнаймен бірге қосыла шығатын газ әлі толығымен қолдануын таппағанына байланысты, жыл сайын оның көлемінің 20% пайдасыз алауда жағылады, сондықтан қоршаған ортаны ластаумен қатар табиғи ресурс ысыраптанылады. Осыған байланысты бұл газдарды кәдеге асыру жолдарын іздестіру қажет.

Бұрғылайтын қондырғылармен магистралдық газ – мұнай тасымалдайтын құбырлар кездейсоқ апатты жағдайға ұшыратуы мүмкін, осы кезде қоршаған ортаның, әсіресе жер бетіндігі сулардың ластануы орын алады. Апаттық жағдайдың тууының негізгі себебі тасымалдау құбырларының коррозия процесіне ұшырап жарылуы (90,5%), сонымен қатар құрылыс техникасының осы құбырларды басып езіп кетуіне немесе технологиялық және құрылыстық ақаудың болуына да байланысты келеді.

Мұнай шығаратын өндірістер басқалармен салыстырғанда суды көп жұмсайтын болғандықтан олардың суаттарға жіберетін ластанған ақаба суларының көлемі де жеткілікті. Қоршаған ортаның мұнаймен ластануы инградиентті ластануға жатады.

Өнеркәсіптік энергоқондырғыларда, жылу электростанцияларында, т.с.с. мұнай өнімдерін жағу салдарынан ауа бассейнінің зиянды заттармен ластануы қауіптірек болады. Мұнай өнімдерінде кездесетін күкіртті және азотты заттар, жану кезінде күкірт оксидін түзеді, ондай оксидтер аппаратураны коррозияға ұшыратады, атмосфераға қосылып, ауа ағысымен таралады, олар барлық тіршілік атаулыға өте қауіпті болады. Мұндай элементтерді бөліп шығару мақсатымен мұнай өнімдеріне гидро тазалау қолданып өндейді – сутегіні қатыстырып, катализатор қосып, қыздырады. Бұл кезде күкіртті заттар мен азоты бар заттар айырылады да күкіртсутегі H_2S мен амиак NH_3 түзіледі. Ол заттарды бөліп алып падаланады. Көмірсутек өндірісте күкірт және күкірт қышқылын өндіру үшін жұмсалады. Өндіріс қалдығынан алынған күкірт

қышқылы, колчедан негізінде өндірілетін қышқылдан көп арзан болатын көрінеді.

Мұнай өңдейтін және мұнай газ зауыттарында айналадағы ортаны сақтаудың басқа да қорғаныс шаралар бар.

Адам табиғатты бүлдіруі туралы сөз еткенде ең алдымен мұнай – газ кешені кәсіпорындарын ауызға аламыз. Олар ауаға зиянды газдардың 90% таратуда. Зиянды өндірістік қалдықтар көлемінің үштен екі бөлігінен астамы солардың үлесіне тиеді. Ал олардың бейтараптану дәрежесі бір пайыздың ширегіне де жетпейді.

Жеріміздің мұнай өнімдерімен ластануы да халықты қатты алаңдатып отыр. Технологиялық, авариялық және басқа атаулыларды тағынған ондаған жер қоймалары (амбарлар) бар. Мұнай коллекторларының жарылып, істен шығуы да бізде жиі болып тұрады. Мұнай мен газға жүргізілетін бұрғылау жұмыстарының да қоршаған ортаға зиянды әрекеттері әзірге баршылық. Мұнда жердің беткі қабаты бұзылады, жер асты сулар ластанады. Ал скважиналарды сынау кезінде дизельдердің жұмысы жағдайында жер улы компоненттермен зақымданады. Табиғатта барынша аз салмақ келтіретін іздеу жұмыстарын жүргізудің бағдарламасы жоқ емес, бар. Скважиналарды тұрғызу жобаларында қоршаған ортаны қорғау мақсатында ең жаңа, қазіргі заманғы технологияны пайдалануда уақытылы қарастырылған.

Қоршаған ортаға кең көлемде және ұзақ мерзімде әсер ететін мұнай – газ кешенінің негізгі кәсіпорны – Теңіз. Осы Теңізді игеру кезінде атқаратын жұмысқа 2 млрд. доллор жұмсалған. Жобалар мен техникалық шешімдер кешенді іске қосуды қиындатты және экологиялық қауіпсіздік талаптарына сай келмеді. Ақыры айтарлықтай дәрежеде қайта жұмыс жасау керек болды. Экологиялық жағынан тереңірек қарастырылған өте күрделі және қиыншылықпен шешіледі.

Қоршаған ортаның жай күйін ғылыми тұрғыдан зерттеген академик В.И.Вернадский «адамның табиғатқа тигізетін әсерін геологиялық күшке пара-пар деп бағалайды және дүниенің бір пұшпағы бүлініп жатқанда, оның басқа тұстары да өзін қолайсыз сезінеді». Экологиялық апаткеңістігін мемлекеттік шекаралармен бөліп қою мүмкін еместігіне көз жеткізіп отыр. Сондықтан экология ең баста және қоғамның тұрақты дамуы мемлекетіміздің ең басты проблемасы болып отыр.

Мұнай – газ комплексінің қоршаған ортаға тигізетін әсері биосфераның тек ауа, су, жер ресурстарына ғана емес, барлық элементтерін қамтиды және оның техногендік ықпал етеді. Мұнай – газ кен орындарын игерудің қоршаған ортаға тигізетін зиянды әсерлері қоғамды – адамзатты табиғи ортаны қорғау мәселелеріне ерекше көңіл бөлуге, табиғатты сақтау және қалпына келтіру мәселелерімен жақсырақ

айналысуға, сондай-ақ оның ресурстарын үнемді пайдалануға итермелейді.

Еліміздің ұлттық экологиялық доктринасында Қазақстан Республикасы статус бойынша экологиясы әлсіз ел деп сипатталады. Осыған орай, Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздігі туралы ел Президенті 1997 ж. 30 сәуірде бекіткен мемлекеттік тұжырымдамада қазіргі және болашақ ұрпақтардың стратегиялық мүдделерін ескере отырып, табиғатты пайдаланудың кезең – кезеңімен экологияландыруға көшу стратегиясы белгіленді. Егеменді еліміздің тұрақты дамуына маңызы зор осы құжаттарда талап етілген, яғни экологиялық дағдарыс мәселесін шешу үшін – табиғатты қорғау шараларын мейлінше жетілдіру – жалпы мұнай – газ кәсіпшілігі оның ішінде Каспий жағалауындағы компанияларға қарағанда кейінгі қатардағы Жаңажал кенорны үшін күн тәртібінен түспейтін көкейтесті мәселелердің бірі.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Ақбасова, А. Ж. Экология: Жоғары оқу орындарына арналған оқу құралы / А.Ж. Ақбасова, Г.Ә.Саинова .-Алматы: Бастау, 2003. –292 б.
2. Диаров, М.Д. Экология и нефтегазовый комплекс/ М.Д. Диаров, Е.Г. Гиладжов, Л.А.Димеева и др. - Алматы: Ғалым, 2003. – Т. 2. – 340 с.
3. Фаизов, К.Ш. Современные проблемы загрязнения почв нефтепромыслов Прикаспия/ К.Ш.Фаизов, И.К. Асанбаев, А.М. Абдукаймова //Нефть и газ. – 2005. - № 1. – С. 64-68.

Кубанова Дана Байтоковна,
старший преподаватель, магистр
Актюбинский университет им. С. Баишева
Нурмаханова Айгуль Арыновна, магистрант
Актюбинский университет им. С. Баишева

ДОБЫЧА НЕФТИ ГАЗА И ВОЗДЕЙСТВИЕ НЕФТИ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В данной статье рассматриваются добыча нефти и газа в Республике Казахстан и влияние нефти на окружающую среду. Связи с этим, в последние годы в стране, ближнего и дальнего зарубежья уделяется большое внимание защите окружающей среды.

Ключевые слова: окружающая среда, ядовитые отходы, нефтехимия.

Kubanova D.B.-senior teacher, master
Aktobe University named after S. Baishev
Nurmahanova A.A. – master student
Aktobe University named after S. Baishev

OIL GAS OIL AND IMPACT ON THE ENVIRONMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SUMMARU

This article discusses the production of oil and gas in the Republic of Kazakhstan and the impact of oil on the environment, therefore, in recent years in the country and abroad given great protection of the environment.

Keywords: environment, toxic waste, petrochemistry.

УДК 336

*Курманкулова Р.Ж. к.э.н., доцент
Ергалиева А.М. магистрант
Актюбинский Университет им. С.Баишева*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация

Необходимость сочетания формализованных и неформализованных процедур в процессе принятия управленческих решений накладывает отпечаток, как на порядок подготовки документов, так и на последовательность процедур анализа финансового состояния.

Ключевые слова: Финансы предприятия, финансовый анализ, финансовые ресурсы.

Финансы предприятия – это экономическая категория, особенность которой заключается в сфере ее действия и в присущих ей функциях. Они функционируют в сфере материального производства, где создаётся совокупный общественный продукт и национальный доход.

В ходе финансирования хозяйственной деятельности предприятий возникают определённые финансовые отношения, связанные с организацией производства, реализацией продукции, формированием

финансовых ресурсов, распределением и использованием доходов.

Финансы предприятий – это экономические отношения, возникающие в процессе формирования производственных фондов, производства и реализации продукции, образования собственных финансовых ресурсов, а также, привлечения внешних источников финансирования, их распределения и использования [1].

По своему содержанию всю совокупность финансовых отношений предприятий можно систематизировать по следующим направлениям:

- связанные с формированием уставного капитала;
- связанные с производством и реализацией продукции, возникновением вновь созданной стоимости;
- между коммерческими организациями и предприятиями, связанные с эмиссией и размещением ценных бумаг;
- между хозяйствующим субъектом и его подразделениями, а также с вышестоящей организацией;
- между коммерческими организациями и отдельными работниками (например, выплата дивидендов);
- между хозяйствующими субъектами и финансовой системой государства при уплате налогов и других платежей в бюджет;
- между хозяйствующими субъектами и банковской системой в процессе хранения денег в банках, получения и погашения ссуд.

Финансы предприятия – это совокупность денежных отношений, связанные с формированием и использованием денежных доходов и накоплений предприятия. Финансы предприятия обеспечивают кругооборот основного и оборотного капитала и взаимоотношение с государственным бюджетом, налоговыми органами, банками, страховыми компаниями и прочими учреждениями финансово-кредитной системы. При этом они выполняют две функции: воспроизводственную и контрольную.

Воспроизводственная функция состоит в обслуживании денежными ресурсами круговорота основного и оборотного капитала в процессе коммерческой деятельности предприятия на основе формирования и использования денежных доходов и накоплений.

Финансовое состояние - это совокупность показателей, отражающих наличие, размещение и использование финансовых ресурсов.

Цель анализа состоит не только и не столько в том, чтобы установить и оценить финансовое состояние предприятия, но еще и в том, чтобы постоянно проводить работу, направленную на его улучшение.

Анализ финансового состояния показывает, по каким конкретным направлениям надо вести эту работу, дает возможность выявить наиболее важные аспекты и наиболее слабые позиции в финансовом состоянии предприятия [2].

Оценка финансового состояния может быть выполнена с различной

степенью детализации в зависимости от цели анализа, имеющейся информации, программного, технического и кадрового обеспечения. Наиболее целесообразным является выделение процедур экспресс-анализа и углубленного анализа финансового состояния. Финансовый анализ дает возможность оценить:

- имущественное состояние предприятия;
- степень предпринимательского риска;
- достаточность капитала для текущей деятельности и долгосрочных инвестиций;
- потребность в дополнительных источниках финансирования;
- способность к наращиванию капитала;
- рациональность привлечения заемных средств;
- обоснованность политики распределения и использования прибыли.

Финансовый анализ является частью общего, полного анализа хозяйственной деятельности; если он основан на данных только бухгалтерской отчетности - внешний анализ; внутрихозяйственный анализ может быть дополнен и другими аспектами: анализом эффективности авансирования капитала, анализом взаимосвязи издержек, оборота и прибыли и т.п.

Основу информационного обеспечения анализ финансового состояния должна составить бухгалтерская отчетность, которая является единой для организации всех отраслей и форм собственности.

Результаты финансового анализа позволяют выявить уязвимые места, требующие особого внимания, и разработать мероприятия по их ликвидации.

Не секрет, что процесс принятия управленческих решений в большей степени искусство, чем наука. Результат выполненных формализованных аналитических процедур не является или, по крайней мере, не должен являться единственным критерием для принятия того или иного управленческого решения. Результаты анализа – «материальная основа» управленческих решений, принятие которых основывается также на интеллекте, логике, опыте, личных симпатиях и антипатиях лица, принимающего эти решения.

Все это лишний раз свидетельствует о том, что финансовый анализ в современных условиях становится элементом управления, инструментом оценки надежности потенциального партнера [3].

Необходимость сочетания формализованных и неформализованных процедур в процессе принятия управленческих решений накладывает отпечаток, как на порядок подготовки документов, так и на последовательность процедур анализа финансового состояния. Именно такое понимание логики финансового анализа является наиболее соответствующим логике функционирования предприятия в условиях рыночной экономики.

Список литературы:

1. Об объявлении моратория на проверки субъектов малого и среднего предпринимательства: Официальное разъяснение постановления Правительства Республики Казахстан от 21 февраля 2008 года № 178
2. Об утверждении стандартов государственных услуг в сфере предпринимательства: Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 24 апреля 2015 года № 352. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 26 мая 2015 года № 11181
3. Об утверждении регламентов государственных услуг в сфере предпринимательства :Постановление акимата Актюбинской области от 22 мая 2015 года № 168. Зарегистрировано Департаментом юстиции Актюбинской области 22 июня 2015 года № 4368

*Курманкулова Р.Ж. к.э.н., доцент
Ергалиева А.М. магистрант
Актюбинский Университет им. С.Баишева*

НАРЫҚ ЖАҒДАЙЫНДА КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҮРАҚТЫЛЫҒЫН ТАЛДАУ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйін

Басқару шешімдерін қабылдау процесінде формалды және формалды емес әрекеттердің үйлесімділігінің қажеттілігі құжаттарды дайындау тәртібі бастап, кәсіпорының қаржылық жағдайын талдауға дейінгі барлық операцияларға әсер етеді.

Кілт сөздер: кәсіпорын қаржысы, қаржылық ресурстар, қаржылық талдау.

*Kyrmankylova R.Zh., the candidate of economical science,
Yergalieva A.M., magistant*

THE THEORETICAL BASIS OF THE ANALYSIS OF THE FINANCIAL STABILITY OF THE COMPANY IN THE MARKET

Summary

Financial companies in the production and sale of industrial assets arising from economic relations are forming their own financial resources, as well as to attract external financing, distribution and use.

Keywords : venture funds, financial resources, financial analysis.

УДК 76.006.5

*Медетова М.Т. Халықаралық Бизнес Университеті
Магистранты, «Экономика» мамандығы
Ғылыми жетекшісі Бердалиев Кенес Бердалиевич к.э.н., профессор*

ФИРМАНЫҢ ЖАРНАМАЛЫҚ САЯСАТЫ

АННОТАЦИЯ

Бұл жұмыста жарнама саясатының ұғымы және оның жүзеге асуының технологиясы қарастырылады. Жарнама технологиялары жарнама саласының дамуында басты қозғаушы күші болып табылады. Компанияның басты құндылықтары жарнаманың таратылуындағы ақша қаражаттарын басқаруды реттеуге бағытталған, бұл жерде субъектінің қызметі мен объекті арасындағы қатынасты құру мақсаты қарастырылған.

Кілт сөздер: жарнама, ынталандыру саясаты, жарнама технологиясы, маркетинг, жылжыту.

Заманауи фирмалардың маркетинг жүйесінде қызметті немесе өнімді жылжыту алдыңғы орындарды алады. Фирманы тиімді жылжыту көптеген факторлармен анықталады, олардың ішінде кәсіпорынды және оның шығаратын тауарларын дұрыс позициялау, өнім немесе қызмет бағытталған мақсатты аудиторияның қызығушылықтары мен ұнатуларын дұрыс түсіну жатады. Маңызды орынды мақсатты аудиториясы бар коммуникация арналары, коммуникацияның формалары мен коммуникация құралдары алады.

Жарнама маркетинг жүйесіндегі жылжыту кешенінің маңызды құраушыларының бірі болып табылады. Ең алдымен, жарнаманың әрқашан әртүрлі коммуникация арналарын қолданатын тұтынушылық аудиторияға, адамдар топтарына бағытталуымен шартталады. Тиімді

жарнамалық әрекет әлеуетті немесе бар тұтынушылардың жиынтығынан тұратын, сатып алу туралы шешім қабылдайтын немесе оған әсер ететін мақсатты аудиторияның бөлінуін болжамдайды. Мақсатты аудиторияның белгілерінің ерекшелігі олардың сатып алуға дайындығының әртүрлі кезеңінде тұруымен сипатталады:

- хабардылық,
- білім,
- көрсетілетін жақсы көңіл,
- ұнату,
- сенімділік,
- сатып алуды жасау.

Сәйкесінше, тауарлар немесе қызметтерді жылжытудың тиімділігі тұтынушының сатып алудың қандай деңгейінде тұрғанына байланысты, сонымен қатар, тауар немесе қызметтің өмірлік циклының нешінші деңгейінде тұрғанына байланысты болады. Берілген факторлар фирманың жарнамалық әрекетін жоспарлағанда және жүзеге асырғанда, тауарды немесе қызметті жылжыту кезінде және нарықта бәсекелестік бағдарын нығайту тиімділігінде анықтаушы мағынаға ие болады. Фирманың жарнамалық әрекеті фирманың жалпы саясатына сәйкес бекітілген жоспарлармен жүзеге асырылады.

Жарнамалық саясат - субъектіге қатысты жарнаманы тарату құралдарын басқаруды мақсатты реттемелегісі келетін, объектіге қатысты олардың арасындағы қарым-қатынасты түзу мақсатында компанияның негізгі құндылықтары негізіндегі ережелер мен идеялардың бекітілген жүйесі.

Жарнамалық саясаттың субъектісі болып фирма (кәсіпорын/компания) табылады. Жарнамалық саясаттың объектісі болып мақсатты аудиторияның уәкілі, жарнаманың тарату құралдары (баспа, телеарна, радио, интернет және басқа да ақпарат тарату құралдары) және бәсекелестер болып табылады.

Жарнамалық саясаттың мақсаты келесідей болып табылады:

- жарнамалық әрекетті ұйымдастырудың тұрақты шамасын анықтау;
- жарнамалық әрекетті ұйымдастырудың негізгі қағидаларын ұйымдастыру;
- жарнамалық әрекетті құрылымдау;
- жарнаманы тарату құралын таңдау жүйесін құру;
- жарнамалық бюджеттің құрылу амалдарын таңдау және бекіту;
- жарнамалық әрекеттің тиімділігін бағалаудың негізгі амалдарын құрау.

Әдеттегідей, жарнамалық саясат келесідей міндеттерді шешеді:

- жарнаманы таратудың қандай құралдарын таңдап алуға болады;
- жарнаманы тарату құралдарын таңдау қағидалары;
- мақсатты аудиторияны тарту үшін қандай құралдарды таңдау керек;

- мақсатты аудиторияға жарнамалық хабарламаны қандай түрде жеткізу керек;

- жарнаманы тарату әдісімен бәсекелестерден бөлек дамуға болатынын анықтау.

Жарнамалық саясат түсінігі жарнамалық стратегия және тактика ұғымымен тығыз байланыста. Жалпы, берілген түсініктер шығармашылық стратегиялардың құрылуы мен жүзеге асуымен, аудиторияға айналуымен және оны жүзеге асырумен, яғни хабарландыруды жіберуді жүзеге асыру формасымен байланысты болады.

Жарнамалық әрекетті жүзеге асыру және оның тиімділігін ұлғайту үшін фирмалар әртүрлі талаптарға жауап беретін жарнамалық хабарландыруларды жіберудің кең құралдарын және арналарын қолдана алады.

Қазақстандық жарнама нарығының дамуын қарастыра отырып фирмалармен әртүрлі коммуникация құралдарын кең пайдаланғанын, сонымен қоса БАҚ құралдары (газеттер мен журналдар, радио, телевидение), сыртқы жарнама көруге болады. Коммуникация арналарын таңдау әртүрлі факторлармен анықталады, олардың ішінде анықтауы мағынаны тауардың түрі және оған тұтынушылардың қарым-қатынасы анықтайды. Тауар немесе қызметке деген назар, еске салу, қызығушылық таныту деген сияқты міндеттерді еске ала отырып, фирмалар жарнамалық әрекеттің бюджетін құрайды, жарнамалық хабарландырудың мазмұнын құрастырып, оны жіберу арнасын таңдайды. Жарнама берушіге жарнамалық хабарды жіберу құралын таңдау өте маңызды болып табылады. Бұл жағдайда жарнамалық әсер етудің қамту кеңдігі, жарнамалық хабарландырулардың пайда болу жиілігі анықталады. Сонымен қатар жарнама тарату құралдары оның бағасына байланысты болады. Жарнамалау арналарын таңдау оның бағасына да байланысты болады.

Жарнамалау арналарын таңдаудың негізгі критерийлері болып келесілер табылады [1]:

- қамту, пайда болу жиілігі,
- әсер ету күші,
- тұрақтылығы,
- толыққандығы,
- ұсыныс мерзімі.

TNS компаниясының зерттеуі бойынша қазақстандық нарықтағы 2013 жылы телеарналарда жарнамаланған тауарлардың келесідей топтары көшбасшы болуда: салқындататын сусындар, жуатын-тазалағыш заттар, жеке бас гигиенасының құралдары, банктік қызметтер, шаш күтіміне арналғын тауарлар, ұялы байланыс қызметтері, шоколад және

шоколадтық бұйымдар, сүтті өнімдер, парфюмерия және басқа да азық-түлік тауарлары [2]. Бұл аталған тауарларды өндірушілер кейбір себептермен басқа коммуникация құралдарына қарағанда телевидениедағы жарнаманы көбірек таңдайды. Ең алдымен айта кететіні, телевидение ең көп аудиторияны қамтиды. Теледидардағы жарнама ең көрнекті және иланымды болып табылады. Телеарнадағы жарнаманың абыройларының ішінен өзектілік, сәттілік атмосферасын құру; фирмалар үшін салмақтылық әсерін, басқаларға қарағанда үлкен масштабтылығын жасап көрсете алады. Әдеттегідей, теледидардағы жарнамалар имидждік жарнамаға қаражат жұмсауды қолдап отыратын, сонымен қатар нарыққа жаңадан шығып жатқан немесе өзінің өнімі жайлы еске салып жатқан халықаралық компаниялармен пайдаланылады. Теледидардағы жарнаманың кемшіліктеріне қарамастан, теледидар барлық жарнама түрлерінің абсолюттік көп артықшылығын қамтиды деген пікір сақталып қалған.

Қазақстандағы жарнамалық хабарландырулардың көп тараған арналарының бірі деп басылымдық мерзімділіктерді айтуға болады. Баспа жарнамасын (газеттер және басқа да басылымдар) қазақстандық нарықта 2013 жылы пайдалануда алдыңғы орынды иеленуші фирмалардың ішінде банк қызметтерінің, құрылыс, дәрілік препараттар, автокөліктер өндірушілерімен басқа да қызмет және тауар түрлері. Мерзімдік баспаларды пайдалану тауарлар немесе қызметтер жайлы ақпараттарды жіберуде кең клиенттер тобымен қамтамасыз етеді, сонымен қатар сатылып жатқан тауардың бағалық шарттары, жеңілдіктері және сипаттамалары жайлы нақты ақпарат беруге ыңғайлы [3].

Сыртқы жарнама Қазақстан нарығындағы талап етілетін коммуникация құралдарының бірі болып табылады. Жарнама берушілердің сыртқы жарнамадағы алатын аумақтары бойынша алдыңғы орынды банктік қызметтер, салқындататын сусындар, ұялы байланыс қызметтері, сауда қызметтері және басқалар алады. Заманауи жағдайларда отандық және шетелдік фирмалардың заманауи ақпараттық және коммуникациялық технологияларды коммерциялық әрекетте жан-жақты, соның ішінде жарнамада да қолдануға деген қызығушылығының өсіп келе жатқанын атап өткен жөн. Бір шетінен, бұл ғылыми немесе жоғары технологиялардың заманауи шарттарында бөлек мемлекеттің немесе бүкіл әлемнің экономикасының жылжытушы күші екенін көрсетеді. Жарнамалық әрекет бұл жағдайда ерекшелік болып табылмайды және қатыгез бәсекелестікте бола отырып талдау және құрастыруда ақпараттық технологияларды пайдалана отырып дамып отырады. Екінші жағынан, отандық тәжірибеде жарнаманың дәстүрлі амалдарынан басқа инновациялық ақпараттық және коммуникациялық

технологиялардың амалдарын қолданатын (әсіресе Интернет) атап өтуге болады.

Ғаламтор желісінің қолжетімділігіне деген шектеулерге қарамастан Қазақстанда Ғаламтор-жарнамаға деген сұраныс ғаламтор-сегментіне өсуді қамтамасыз ете отырып өсіп келе жатыр. Сараптамалық бағалауларға сәйкес онлайн -сектор жыл сайын 50%-ға өсіп келе жатыр. Сәйкесінше ғаламтордағы жарнамаға да шыңындар өсуде. Ғаламтор -жарнама контекстік және медиялық жарнамаға екі негізгі сегментке бөлінген, Қазақстанда біріншісі жақсы дамыған. Баннерлік жарнама ертерек пайда болған және жақсы дамыған, сондықтан нарықтың 85%-ы баннерлік жарнамаға тиесілі [4]. Алайда контекстік жарнама тез жылдамдық алып жатыр, себебі ғаламторда көп бюджетке ие болмай-ақ кішігірім компанияларды жасаған ыңғайлы болып табылады.

Қазақстандық компаниялардың ішінде ғаламтор жарнамасында банктік мекемелер, сауда ұйымдары және басқалар белсенді шығып жатыр. Осы арнаны тек қана имидждік деп қана қарастырмай, сонымен бірге өсуге тұрақты үміті бар, ғаламтор аудиториясының жыл сайынғы өсуімен байланысты, Қазақстандағы ғаламтор ену масштабымен, сонымен қатар шетелдік тәжірибені қарастыра отырады.

Ғаламтордағы жарнаманың негізгі артықшылықтары сарапшылардың айтуынша салыстырмалы төмен шығындар, шығармашылық идеяларды жүзеге асыру үшін кең мүмкіндіктер, байланыстардың үлкен жиілігі және тағы басқалар. Берілген арнаның белсенді қолданушыларының ішінде берілген саланың ішінде тәжірибесі бар шетелдік компаниялар. Алайда, сарапшылардың айтуынша, ғаламторға көшу тез арада бола қоймайды, себебі Ғаламтордың жас бойынша бөлінушілігі бар, себебі жарнаманың көп бөлігі 25-44 жас аралығында кеңседе жұмыс жасайтындарға ғана келеді. Ғаламтордағы жарнаманың қазақстандағы нарықта дамуының шектеуші факторы болып мамандардың – маркетингтердің жетіспеушілігі және тапсырыс берушілердің тәжірибесінің аздығы болып табылады.

Сонда да, болашақта үміті бар және өзін инновациялық жарнаманың уәкілі етіп көрсеткен, сонымен қатар шетелдік нарықта жаңадан пайда болып отырған келесідей технологияларды атап айтуға болады: InDoor TV, X3D video, Just Touch, Ground FX, Free Format Projection, VideoClick [5].

Әдебиеттер тізімі:

1. Меркулов, Е.Ю. Основы бизнес администрирования : обучающий курс / Е. Ю.Меркулов , Н.В. Никитин . - М.: Логос, 2006. – 424 с.

2. TNS компаниясының ресми сайтының мәліметтері. [Электронды ресурс] - Режим доступа : <http://www.tns-global.kz>
3. Калабин, В. Рынок Интернет рекламы в ожидании миллионов. [Электронды ресурс] - Режим доступа: <http://vlast.kz/?art=68>
1. 6. Васильев Г.А. Основы рекламы : ЖОО арналған оқулық /Г.А. Васильев , В.А. Поляков .-М.:Юнти-Дана, 2009. – 342 б.

*Медетова М.Т. Университет Международного Бизнеса
Магистрант, специальность «Экономика»
Научный руководитель Бердалиев Кенес Бердалиевич к.э.н., профессор*

РЕКЛАМНАЯ ПОЛИТИКА ФИРМЫ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается рекламная политика, которую проводят все фирмы, заинтересованные в процветании своего бизнеса. Описано, насколько важно иметь рекламную политику и уметь ее реализовывать.

Ключевые слова: *рекламная политика, бизнес, процветание.*

*Medetova M.T. University of International Business
Master, specialty «Economic»
scientific director Berdaliev Kenes Berdalievich c.e.s., professor*

ADVERTISING POLICY OF FIRM

ABSTRACT

This article discusses the advertising policy pursued by all firms interested in the prosperity of your business. There tale us about importance of having advertising policy and be able to implement them.

Key words: *Advertising, motivating policy, advertising technologies, marketing, promotion.*

УДК 330.00

*Молдагулова Ж.А., магистр, ст. преп.,
Илесова Д. магистрант 2 курса
АУ им. С. Баишева*

ИНТЕГРАЛЬНЫЙ ПОДХОД К ОПРЕДЕЛЕНИЮ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Данная статья посвящена основным понятиям и показателям конкурентоспособности экономики.

Ключевые слова: конкурентоспособность, проблема, оценка уровня конкурентоспособности, иерархия

Конкурентоспособность – это способность «выстоять» в конкурентной борьбе. Речь может идти о конкурентоспособности товара, товарной марки, проекта, организации, региона, страны и.т.п.

Для Казахстана проблема повышения конкурентоспособности при динамичном развитии рыночных отношений имеет особое значение. Поскольку конкурентоспособность национальной экономики – это суммарная конкурентоспособность ее предприятий, товаропроизводителей, территорий, городов, регионов, соответственно, одним из путей экономического роста является стимулирование повышения конкурентоспособности на уровне отдельного предприятия, отрасли, региона.

Конкурентоспособность Республики Казахстан обеспечивается по иерархии, последовательно, начиная с конкурентоспособности отечественных товаров до конкурентоспособности страны в целом, при этом конкурентоспособность товаров формирует конкурентоспособность субъектов рынка – предприятий-производителей продукции, совокупная конкурентоспособность предприятий-производителей влияет в конкурентоспособность территориальную – регионов, страны.

Оценка конкурентоспособности отечественного товара осуществляется на основе измерения факторов конкурентоспособности: качества товара, его цены, затрат в сфере потребления, качества сервиса. Эти факторы по анализируемому товару должны сравниваться с соответствующими факторами основных конкурентов-импортеров либо со стандартами и нормами.

Оценка конкурентоспособности организации (предприятия) осуществляется на основе двух показателей: интегрального показателя конкурентоспособности товаров организации (предприятия) и устойчивости (эффективности) ее функционирования.

Конкурентоспособность организации – это способность субъекта хозяйствования на основе существующих технологий, кадров, организации производства и управления, обеспечения высокой деловой активности, достижения более выгодных условий производства и сбыта создавать конкурентоспособный товар или товарную марку и тем самым получать прибыль [1, с. 23].

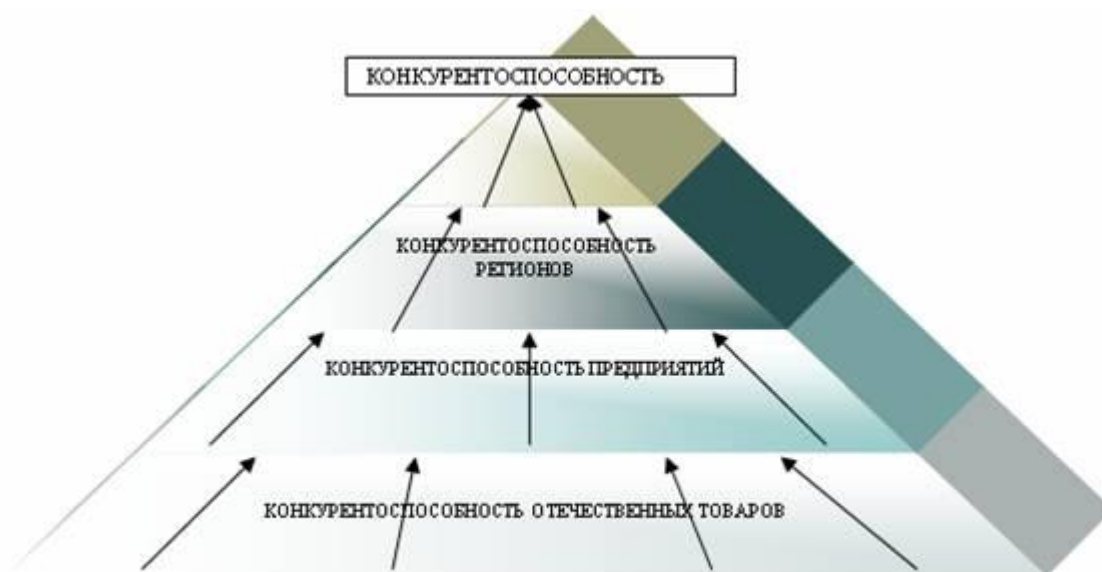

Рисунок 1 – Иерархия конкурентоспособности страны

Конкурентоспособность предприятий на мировом рынке зависит от многих факторов: экономических, институциональных, политических, культурных, человеческих и образовательных. Имеется взаимосвязь между получением прибыли и повышением международной конкурентоспособности предприятия. Чтобы ее оценить, целесообразно проанализировать факторы, присущие международной конкурентоспособности. Эти факторы можно разделить на внутренние и внешние. Внешние факторы – это государственная политика в отношении экспорта и импорта, социально-экономическая среда, находящаяся вне сферы непосредственного влияния предприятия, уровень экономического развития страны, государственная экономическая политика в странах-экспортерах и в странах-импортерах товаров. Важнейшими внутренними факторами являются: уровень качества управления (менеджмента), уровень производительности труда, технологический фактор и непосредственно технология производства [2, с. 13].

В настоящее время ведущие американские специалисты склонны считать, что конкуренция между предприятиями перешла из процесса сбыта в процесс управления.

Растет значение «невидимых» элементов конкурентоспособности, формируемых уровнем подготовки занятых (и, прежде всего, качеством бизнес-образования) менеджеров. Успех предприятий все меньше зависит от размеров используемого в производстве вещного капитала и все больше – от компетентности занятых, а, следовательно, от качества человеческих ресурсов.

При формировании конкурентных преимуществ предприятиям, в первую очередь, следует обратить внимание именно на человеческие

ресурсы, на уровень подготовки менеджеров, применять современные концепции менеджмента, быстро адаптироваться к новым условиям жизни. При соблюдении этих необходимых условий предприятие будет иметь конкурентные преимущества как на внутреннем, так и на внешнем рынке [2, с 16].

Наиболее важным при оценке конкурентоспособности региона является определение конкурентного преимущества региона – определенной ценности, присущей только этому региону, отличающей его от других регионов и позволяющей успешно конкурировать. Конкурентоспособность представляет собой способность региона выявлять, создавать и использовать конкурентные преимущества для удержания или улучшения своей позиции среди остальных регионов.

Рост конкурентоспособности Казахстана невозможен без устойчивого развития регионов. Именно эта идея является ключевой в утвержденной Указом Главы государства «Стратегии территориального развития Республики Казахстан до 2015 года».

По мнению экспертов ЦМАИ, для повышения конкурентоспособности Казахстану стоит уделять большее внимание развитию регионов, используя имеющиеся ресурсы для создания областных кластеров. Однако между казахстанскими регионами сегодня наблюдается огромный разрыв по многим социальным и экономическим показателям.

Большая часть регионов обладает низким уровнем конкурентоспособности, и ни одна из них не получила высокую оценку уровня производительности.

Укрепление полюсов роста надо интегрировать с формированием социально-предпринимательских корпораций (СПК). Запущены первые пилотные проекты СПК, с целью апробирования его необходимости и полезности, в частности, в Восточно-Казахстанской области в Аягозском районе в 2006 году создан первый СПК региона.

Успех стратегии развития национальной конкурентоспособности во многом зависит от стадии развития экономики.

В теории конкурентоспособности, предложенной Всемирным экономическим форумом (ВЭФ), предусмотрено выделение трех стадий экономического развития национальных экономик.

1 стадия. Факторная стадия, распространяющаяся на страны с самым низким уровнем развития, для которых мобилизация основных производственных факторов (земля, сырьевые ресурсы и неквалифицированный труд) является основным условием макроэкономического роста. На этой стадии основной работой правительства является обеспечение общей политической и макроэкономической стабильности и достаточно свободных рынков, чтобы позволить эффективную утилизацию сырьевых товаров и неквалифицированного труда как отечественными фирмами, так и через привлечение иностранных инвестиций. Для этой категории стран цена

является главным активом в глобальной конкуренции, а к возможностям продвижения их во вторую группу стран относятся ассимиляция технологий через импорт, прямые иностранные инвестиции и имитация.

2 стадия. Инвестиционная стадия касается стран, имеющих статус средней доходности, где рост зависит от инвестиций, а конкурентоспособность достигается через использование мировых технологий во внутреннем производстве. Прямые иностранные инвестиции, совместные предприятия и аутсорсинг позволяют интегрировать национальную экономику в мировую производственную систему. На этой стадии в целях повышения привлекательности правительству необходимо уделять все большее внимание физической инфраструктуре (порты, телекоммуникации, дороги) и правовой базе (таможня, налоги, законодательство о деятельности хозяйствующих субъектов), чтобы обеспечить более полную интеграцию экономики в глобальные рынки.

3 стадия. Инновационная стадия относится к странам с высоким уровнем экономического развития, которые совершили переход от экономики, импортирующей технологии, к экономике, создающей технологии. В этом случае, «существует критическая связь между конкурентоспособностью и высоким уровнем образования (особенно в сфере точных и естественных наук) и способностью быстро переходить к новым технологиям». Этот переход, однако, считается труднейшим, поскольку развитие, основанное на инновациях, требует непосредственного участия государства и поощрения высоких темпов инноваций через инвестиции, как частные, так и государственные, в научные исследования и разработки, высшее образование и совершенствование рынков капитала и правовой базы, поддерживающих открытие новых высокотехнологичных предприятий.

Оценку конкурентоспособности страны осуществляют на основе ряда принципов:

- 1) применение преимущественно количественных методов оценки. Число показателей должно быть минимальным, но достаточным для соблюдения принципа комплексности. Максимальный уровень конкурентоспособности должен быть равен или больше единицы;
- 2) использование статистических данных страны и международных организаций. Показатели по возможности должны быть одного уровня иерархии, а не «прыгать» с уровня на уровень;
- 3) применение к формированию показателей системного подхода (прежде всего с точки зрения изучения взаимосвязи объекта с внешней средой, ее интеграции с другими странами) и синергичности;
- 4) применение комплексного подхода, то есть оценка конкурентоспособности с точки зрения политического, социального, духовного, экологического, технического, экономического развития объекта;
- 5) применение показателей, отражающих прошлое, настоящее и будущее развитие страны.

Казахстан сдал позиции в рейтинге конкурентоспособности, по версии Всемирного экономического форума. Причем, больше всего пунктов Республика уступила в списке бизнес-климата, который, как считают эксперты ВЭФ, и определяет конкурентоспособность страны. Впрочем, отечественные исследователи связывают понижение рейтинга с тем, что в этом году в него вошло большее количество стран. Тем не менее, аналитики считают, что, наряду с профильными, Казахстану стоит развивать региональные кластеры.

Как подчеркивает ВЭФ, конкурентоспособность страны формируется именно на микроуровне, в анализе которого учитываются качество национальной бизнес-среды и качество работы компаний.

Слабыми звеньями в конкурентной цепи Казахстана аналитики называют плохо развитую инфраструктуру, недостаточное техническое оснащение и низкий уровень внедрения инноваций. Существенно портит картину и коррупция, которую аналитики интеллигентно называют «распространенностью неформальных платежей». При этом развитая железнодорожная сеть, снижение административных барьеров и уровень образования в стране, по мнению исследователей, можно считать конкурентными преимуществами.

В 2006 году в Республике Казахстан приняты целый блок законов, направленных на повышение конкурентоспособности экономики, прежде всего, несырьевого сектора.

Оценка уровня конкурентоспособности различных объектов представляет собой сложную работу, так как, во-первых, в конкурентоспособности фокусируются все показатели качества и ресурсоемкости работы всего персонала по всем стадиям жизненного цикла объектов; во-вторых, в настоящее время отсутствуют международные документы (по аналогии со стандартизацией) по оценке конкурентоспособности различных объектов; в-третьих, в РК техническая, экономическая, кадровая, социальная политика не ориентированы на обеспечение конкурентоспособности различных объектов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Коршунова Г.В. Структурные основы конкурентоспособности/Г.В. Коршунова//Экономический анализ: теория и практика.-2006.-№8. – С. 35-37.
2. Марковская Е.Н. Производительность труда как ключевой фактор успеха многоуровневой конкурентоспособности/ Е.Н. Марковская// Экономический анализ: теория и практика.- 2005.- С.18-19.
3. Портер М. Международная конкуренция/ М.Портер ;Под.ред. В.Д. Щетинина. – М.: Международные отношения, 2010.- С.78-81.

Молдагулова Ж.А., аға оқытушы, магистр,

Илесова Д.2 курс магистранті

ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ИНТЕГРАЛДЫ ТӘСІЛІН АНЫҚТАУ

Аннотация

Бұл мақалада бәсекеге қабілеттілігінің негізгі ұғымдары мен көрсеткіштері анықталған.

Кілт сөздер: бәсекеге қабілеттілік мәселе, иерархия, бәсекеге қабілеттілігінің деңгейін бағалау, иерархиясы

*Zh.Moldagulova, magister, lector,
D. Ilessova 2 course magistracy*

INTEGRAL GOING NEAR DETERMINATION OF COMPETITIVENESS OF ECONOMY OF KAZAKHSTAN

Resume

This article is sanctified to the basic concepts and indexes of competitiveness of economy.

Keywords: competitiveness, problem, estimation of level of competitiveness, hierarchy

УДК 336:Т52

*Тулеуова К.Ж учащаяся магистратуры
Актюбинский университет им.С.Баишева*

ЗНАЧЕНИЕ БЮДЖЕТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

АННОТАЦИЯ

Бюджет - важная предпосылка и средство осуществления воспроизводственного процесса. С его помощью разрабатываются бюджетная политика и системы управления бюджетным процессом.

Ключевые слова: бюджет, политика, процесс.

Государственный бюджет является главным в системе финансовых планов любой страны, поскольку объединяет их в единую систему, определяя на текущий год финансовые взаимоотношения государства с различными звеньями финансовой системы. Признание бюджета основным финансовым планом характеризует его важное место в перераспределении национального дохода, особую роль в общественном воспроизводстве. Так, через государственный бюджет перераспределяется около 50% национального дохода, примерно 3/4 всех денежных средств многих стран. Это позволяет государству не только удовлетворять общегосударственные потребности, но и активно влиять на всю жизнь общества, обеспечивать выполнение программы экономического и социального развития страны. Такое положение бюджета в жизни общества придает ему силу закона. Поэтому бюджет любой страны утверждается высшими законодательными органами — парламентами, а выполнение его доходной и расходной части становится обязательным для участников бюджетного процесса.

Сущность и значение бюджета наиболее полно проявляются в его функциях, важнейшими из которых являются распределительная (перераспределительная) и контрольная. Благодаря первой происходит концентрация денежных средств в руках государства и их использование с целью удовлетворения общегосударственных потребностей, а также для воздействия на различные стороны хозяйственной жизни: на повышение нормы накопления, ускорение темпов экономического роста, стимулирование научно-технического прогресса, развитие отдельных наиболее перспективных отраслей экономики, регулирование темпов обновления и расширения основного капитала.

Контрольная функция позволяет узнать, насколько своевременно и полно поступают финансовые ресурсы в распоряжение государства, как фактически складываются пропорции в распределении бюджетных средств, эффективно ли они используются. Ее смысл заключается в том, что бюджет объективно - через формирование и использование фонда денежных средств государства - отображает экономические процессы, происходящие в структурных звеньях экономики. Благодаря этому бюджет может "сигнализировать" о том, как поступают в распоряжение государства финансовые ресурсы, соответствует ли размер централизуемых средств государства объему его потребностей и т.д.

Основу контрольной функции составляет движение бюджетных ресурсов, отражаемое в соответствующих показателях бюджетных поступлений и расходных назначений.

Бюджет необходим каждому государству для удовлетворения его объективных потребностей в деньгах, необходимых для выполнения экономической, социальной и политической функций. Бюджет любого государства включает в себя одни и те же категории: налоги, займы, расходы и т.д., содержание которых не меняется при переходе от одной общественно-экономической формации к другой. Данное обстоятельство позволяет определить бюджет как экономическую категорию. Экономической сущностью бюджета, как и любой другой экономической категории, являются производственные отношения, выраженные в денежной форме (бюджетные отношения) и имеющие соответствующее им материально-вещественное воплощение.

Повышение эффективности бюджетной политики должно основываться на комплексных мероприятиях. В целях реформирования бюджетного процесса, на среднесрочную перспективу путем модернизации финансового менеджмента в Республике Казахстан предлагаются пути развития бюджетной реформы для создания в Республике Казахстан в обозримом будущем системы эффективного и ответственного управления общественными финансами, соответствующей мировым стандартам: какие конкретные шаги следует предпринять, почему эти шаги необходимо планировать в контексте ясно осознанных долгосрочных целей реформы и осуществлять в строгой последовательности.

Для достижения главной цели эффективного и ответственного управления общественными финансами – предоставления общественных услуг высокого качества при повышении эффективности и результативности бюджетных расходов – необходимо последовательно реформировать все фазы бюджетного цикла путем внедрения современных процедур и процессов финансового менеджмента в общественный сектор (налогоплательщиков), в целях удовлетворения общественных интересов.

Для дальнейшего совершенствования механизма формирования и исполнения бюджета необходимо:

1. Совершенствовать методику подготовки, обеспечить полную совместимость и взаимную увязку стратегического и операционного планов.
2. Создать все необходимые условия для начала внедрения современных процедур и процессов финансового менеджмента в практику исполнения бюджета.

В настоящее время экономика Казахстана испытывает негативное воздействие неблагоприятной ситуации на мировых финансовых и

товарных рынках. Эти факторы привносят значительные риски по нарушению макроэкономического баланса, поскольку усиливается опасность роста инфляции, происходят изменения валютного курса тенге к иностранным валютам, снижение конкурентоспособности несырьевых секторов экономики. В настоящее время гармонизация стратегического, экономического и бюджетного планирования осуществляется через государственные, отраслевые, региональные и бюджетные программы.

Таким образом, бюджетная система Казахстана направлена на усиление прозрачности бюджетного финансирования, выбор наиболее эффективных и результативных программ, повышение уровня исполнения бюджетных программ государственными учреждениями и развитие систем контроля за бюджетными средствами.

Модернизация бюджетной системы требует дальнейшего совершенствования системы государственного планирования, направленного на обеспечение устойчивого качественного экономического роста.

Список литературы:

1. Утибаев, Б.С. Бюджетное устройство и бюджетная система: Учебное пособие/ Б.С.Утибаев, Р.М.Жунусова. – Акмола, 1997. - 103 с.
2. Мельников, В.Д. Финансы: Учебник/ В.Д. Мельников., К.К.Ильясов. - Алматы: Каржы-каражат, 2001.-311 с.
3. Ильясов, К.К. Государственный бюджет: Учебник/ К.К.Ильясов., В.А.Саткалиева. - Алматы, 1994. - 268 с.

*Тулеуова К.Ж магистратура оқушысы
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БЮДЖЕТІНІҢ МАҒЫНАСЫ

АННОТАЦИЯ

Бюджет – өндірістік процессті жүзеге асырудағы маңызды алғышарт және құралы. Оның көмегімен бюджеттік процесспен басқарулар, бюджеттік саясат және жүйелері өндеп жатыр.

Кілт сөздер: бюджет, саясат, үдеріс.

*Tuleuova K.ZH study of magistracy
Aktobe university named after S. Baishev*

THE VALUE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN BUDGET

ANNOTATION

Budget - an important prerequisite for, and means of the reproduction process. Withitdevelopedfiscalpolicyandbudgetmanagementsystem.

Keywords: budget, policy, process.

УДК 334. 71: 330. 33

*Шукурова Б.М.э.ғ.к.
Дайрабаева А.Д.магистрант
С.Баишев атындағы Ақтөбе университеті*

АЙМАҚТАРДАҒЫ ШАҒЫН БИЗНЕСТІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ОНЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Аннотация

Ұсынған мақалада аймақтар бойынша шағын бизнестің дамуының қазіргі жағдайы мен даму болашағы көрініс тапқан.

Кілт сөздер: Инновация. Салық. Лизинг Бизнес.Кәсіпкерлік.

Экономика үшін шағын кәсіпорындардың толықтай қызметі оның икемділігін артыратын маңызды сұрақтар болып табылады. Тіпті, шағын бизнестің даму деңгейіне байланысты, мамандар елдердің өзгермелі экономикалық жағдайға бейімделу мүмкіндіктерін талдайды. Қазақстан үшін шағын бизнестің қалыптасуы жоғары дамыған қоғамға, жоғары дамыған экономикаға өтетін көпір болуы қажет. Қиыншылықтар мен сәтсіздіктерге қарамастан шағын бизнес даму үстінде, экономикалық, әлеуметтік, ғылыми-технологиялық мәселелерді шеше отырып қарқын алуда. Шағын кәсіпкерлік нарық қатынастарын ұдайы іске қосып отыратын орта. Экономиканың өтпелі кезеңіндегі шағын кәсіпкерлік ең алдымен рыноктың тауармен толығыуына және жаңа жұмыс орындарының құрылуына мүмкіндік береді. Жалпы алғанда, кәсіпкерлік экономикада

нақты белсенді, бәсекелес ортаны ғана қалыптастырып қоймайды, сонымен қатар, мемлекеттің экономикалық дамуында оның тұрақтылығының индикаторы есепті қоғамда орта тапты жасақтайды. Шағын кәсіпкерліктің әлеуметтік міндетіне:

- Халықты жұмыспен қамту және жұмыссыздық мәселесін шешу;
 - Тұрмыс деңгейін жоғары болуын қамтамасыз ету;
 - Адамның өмірге тың сеніммен қарауының мүмкіндіктерін арттыру;
- Ал шағын кәсіпкерліктің экономикалық міндеттеріне келесілерді

жатқызуға болады:

- Экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру;
- Жаңа жұмыс орындарын ашу;
- Рыноктағы сұранысқа және жалпы өзгерістерге тез бейімделу;
- Шектеулі ресурстарды тиімді пайдалану;
- Экономикалық активті халықты барынша ынталандыру;
- Инвестицияларды тиімді салаларға тарту;
- Инновациялық жаңалықтарды ашып оны өндіріске енгізу;
- Класстерлік жүйенің дамуы;
- Лизингтік қатынастардың дамуы;
- Өнімдердің сапалылығының жоғары болуы;
- Тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз етіп, ЖІӨ-нің өсуіне

үлесін қосады;

Дамыған елдердің тәжірибесі шағын кәсіпкерлік экономиканың даму қарқынын арттыра түсетінін көрсетеді. АҚШ-та барлық жұмыс күшінің 50%-ін кәсіпкерлікпен шұғылданушылар құрайды. Ішкі өнімнің 33%-і шағын кәсіпкерлік үлесінде. Жапонияда жұмыс күшінің 80% шағын кәсіпкерлікпен шұғылданады және жалпы өнімнің 55% үлесін алып отыр. АҚШ-та шағын кәсіпкерлік ғылыми зерттеу жұмыстарының 3% ғана жүзеге асырса да, өндіріске енгізілетін ірі жаңалықтардың экономикадағы елеулі үлесі 50% құрайды.

Шағын және орта кәсіпкерліктің қазіргі жағдайы - Елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың тұрақтылығы шағын және орта кәсіпкерліктің дамуына оң ықпал етті. Соңғы жылдары шағын және орта бизнесті дамыту мен кәсіпкерлік қызметті қолдау бойынша бірқатар шаралар әзірлеген болатын. Ол өзінің нәтижесін берді, статистиктердің айтуы бойынша, тіркелген кәсіпкерлердің санының артуы, жұмыспен қамтылған халықтың үлесіне де әсерін тигізген. Шағын кәсіпорындардың өнім өндірудің жалпы көлеміндегі үлес салмағы артып келеді. Шағын және орта бизнестің рөлінің артуына кәсіпкерлер форумының тұрақты жүргізілуі шағын кәсіпкерлікті дамыту қорының құрылуы, барлық екінші деңгейлі банктердің шағын кәсіпкерлік субъектілеріне несие берудің ең төмен мөлшерін тағайындауы (банктің несие қоржынының негізгі қарыздан 10 % - тен аз болмау), орта және шағын кәсіпкерлікті қолдау

Агенттігінің құрылуы, шағын кәсіпкерлікті қолдау бойынша әкімдердің қызметін қатаң қадағалау, шағын кәсіпкерлік субъектілерінің жұмыстарына жағдай жасау және жеңілдіктер беру ықпал етуде.[1, 1126]

ҚР Статистика жөніндегі Агенттігінің бизнес - тіркеу мәліметтерінің деректері шағын кәсіпкерліктің даму жағдайын 2015жыл деректеріне сүйене отырып қарастыратын болсақ ,келесідей мәліметтер алуға болады.

Шағын кәсіпкерлік қызметін белсендетудің негізгі нәтижелері 1 – кестеде көрсетілген.

Кесте 1. - 2015 жылға есептелген аймақтар бойынша шағын бизнес кәсіпорындарының саны

	тіркелгені	соның ішіндегі белсенділері		Жұмыс істеп тұрған шаруашылық жүргізушілер, барлығы	Белсенділер, барлығы, 2015ж
		қалалық жерде	ауылдық жерде		
Қазақстан Республикасы	1 577	1 263	314	628	415
Ақмола	49	37	12	20	20
Ақтөбе	51	35	16	26	15
Алматы	94	68	26	34	30
Атырау	20	20	-	10	6
Батыс Қазақстан	36	30	6	17	14
Жамбыл	90	66	24	27	10
Қарағанды	120	109	11	72	30
Қостанай	78	64	14	29	25
Қызылорда	77	45	32	49	37
Маңғыстау	22	20	2	7	4
Оңтүстік Қазақстан	263	210	53	94	63
Павлодар	43	39	4	26	21
Солтүстік Қазақстан	135	30	105	36	25
Шығыс Қазақстан	60	51	9	25	20
Астана қаласы	145	145	-	49	32
Алматы қаласы	294	294	-	107	63

Ескертпе - ҚР Статистика жөніндегі Агенттігінің мәліметтері

Жоғарыда айтып өткендей, республика бойынша 2015 жылы қараша айының 1 жұлдызына дейін шағын кәсіпкерлікпен айналысатын 1577 астам шағын кәсіпорын тіркелген, бұл көрсеткіш 2014 жылғы қаңтар айының 1 жұлдызындағы деңгейден 10,9 пайызға жоғары. Тіркелген кәсіпорындардың ішіндегі жұмыс жасап тұрғандардың саны 628мың (экономикалық қызметті жүзеге асырған немесе жүзеге асыра алатын) кәсіпорындар. Осы кәсіпорындардың әрбір екіншісі, яғни 415

мыңнан астамы белсенді жұмыс істейтін (экономикалық қызметін нақты жүзеге асырған) кәсіпорындар қатарын құрайды. Өңірлер бойынша белсенді кәсіпорындардың басым көпшілігі Оңтүстік Қазақстан облысымен Алматы қаласы үлесіне келеді. Яғни олардағы белсенді шағын кәсіпорындар саны 63 мың. Ең төмен көрсеткіш Маңғыстау мен Атырау облыстарында байқалады. Экономикалық қызмет түрлеріне қарай жұмыс істеп тұрған шағын кәсіпкерлік субъектілерінің саны деректер 2-кестеде берілген.

Кесте 2.- 2015 жылдың 1 сәуіріне сәйкес экономикалық қызмет түрлері бойынша жұмыс істеп тұрған шағын кәсіпкерлік субъектілерінің саны

	тіркелгені	соның ішіндегі белсенділері		Жұмыс істеп тұрған шаруашылық жүргізушілер, барлығы	Белсенділер, барлығы, 2015ж
		қалалық жерде	ауылдық жерде		
Қазақстан Республикасы	1 577	1 263	314	628	415
Ақмола	49	37	12	20	20
Ақтөбе	51	35	16	26	15
Алматы	94	68	26	34	30
Атырау	20	20	-	10	6
Батыс Қазақстан	36	30	6	17	14
Жамбыл	90	66	24	27	10
Қарағанды	120	109	11	72	30
Қостанай	78	64	14	29	25
Қызылорда	77	45	32	49	37
Маңғыстау	22	20	2	7	4
Оңтүстік Қазақстан	263	210	53	94	63
Павлодар	43	39	4	26	21
Солтүстік Қазақстан	135	30	105	36	25
Шығыс Қазақстан	60	51	9	25	20
Астана қаласы	145	145	-	49	32
Алматы қаласы	294	294	-	107	63

Ескертпе - ҚР Статистика жөніндегі Агенттігінің мәліметтері

Жоғарыдағы кестедегі мәліметтер бойынша 2015 жылдың 1 сәуіріне сәйкес экономикалық қызмет түрлері бойынша жұмыс істеп тұрған шағын кәсіпкерлік субъектілерінің саны бойынша жеке кәсіпкерлер бойынша көрсеткіш жоғары, әсіресе көтерме және бөлшек сауда; автомобильдерді және мотоциклдерді жөндеу саласы- 490007 бірлік, ал шаруа қожалығында ауыл, орман және балық шаруашылығы юойынша 181 633 бірлікті құраған.

Бүгінгі Республикамызда экономиканы нарықтық қатынаста қайта құру жолында оның негізі болып табылатын кәсіпкерлік қатынастарды дамытып, оны жандандыру және оларды мемлекеттік қолдау күн тәртібіндегі өзекті мәселелердің бірі.

Нарықтың өрлеп, өркендеуі кәсіпкерліктің қызметтеріне айтарлықтай тәуелді болады. Әсіресе, шағын кәсіпкерлік нарықтық экономиканың қайнар көзі болып табылады. Осы шағын кәсіпкерлік арқылы көптеген әлеуметтік – экономикалық мәселелерді шешуге болады. Шағын кәсіпкерлікті дамыту арқылы елдің тұрақты экономикалық өсуін қамтамасыз ету, халықтың негізгі бөлігін жұмыспен қамту, қоғамда орта тапты қалыптастыру қызметтерін атқарады.

Қазіргі кезде нарықтық экономиканың ерекше секторы ретінде шағын кәсіпкерлік қалыптасуының алғашқы қадамдары ғана жасалды.

Сондықтан шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау мен ынталандыру бүгінгі күнгі мемлекетіміздің алдындағы шешетін өзекті мәселелерінің бірі. Бұл тұлғыда негізгі мақсат-шағын кәсіпкерліктің экономикалық қызметін тиімді атқаруына мүмкіндіктер жасап, өмір сүру мерзімінің неғұрлым ұзаруына ықпал ету болып табылады.

ҚР-ның аса нараз аударып жатқан аясы кәсіпкерлікті дамыту мен оны басқару және материалдық, құқықтық қамтамасыз етудің өзекті проблемаларын шешу қажеттігі. Ол мемлекеттің көмегі керек:

1-ден, құқықтық реттеудің түрлері мен шегін белгілеу;

2-ден, кәсіпкерліктің қарқыны өсіру мәселесі;

3-ден, салық салу жүйесін шешу жолдарын дамыту;

4-ден, бақылау органдарының кәсіпкерлік субъектілерін тексеру жөніндегі қызметтерін бәсеңдеу.[2,28 б]

Сондықтан бұл мәселе ҚР-ның Президентінің «Қазақстан - 2030» бағдарламасында да көрініс тапқан: экономикалық өсу стратегиясының принципі ретінде шағын кәсіпкерлікті дамытудың мақсаты - оны дамыту үшін қолайлы жағдай жасау. Негізгі басымдылықтар:

1) мемлекеттік, қоғамдық және халықаралық ұйымдардың шағын кәсіпкерлікті қолдау жөніндегі өзара іс- қимылы;

2) несиелендіру тиімді және қол жеткізілетін жүйелерін қалыптастыру;

3) шағын кәсіпкерлікті қолдаудың инфрақұрылым дамыту;

Белгіленген шараларды іске асырудың нәтижесінде кәсіпкерлік субъектілері санының өсуі; жаңа жұмыс орындарының құрылуы; шағын бизнес саласында жұмыс істейтіндер санының артуы; нақты бәсекелестік орта құру; қоғамның орта негізі ретінде меншік иелерінің жаппай жігін қалыптастыру күтіліп отыр.

Қазақстан Президенті «Стратегия-2050»-де атап өткендей, халықаралық тәжірибені талдау кәсіпкерлердің палаталарға топтасуы -

экономиканың тиімділігінің маңызды факторының бірі, осылай істелген жерлерде «мықты бизнес - мықты мемлекет» қағидасы іс жүзіне асады. Жаңадан құрылып жатқан Кәсіпкерлердің ұлттық палатасы кәсіби-техникалық білім беру, шағын бизнеске, әсіресе ауылдық жерлер мен шағын қалаларда, сыртқы экономикалық қызметте, кешенді сервистік қолдау салаларында мемлекеттік органдардың өкілеттілігі мен қызметтеріне кеңінен құқық беретін болады.[3,226]

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Токсанова, А. Развитие систем управления малым бизнесом в Республике Казахстан: Докторская диссертация /А. Токсанова.- Кокшетау, 2000. – 268 с.
2. Есентугелов, А. Малый бизнес Казахстана: проблемы развития /А.Есентугелов, Г.Хубер, И.Дауранов. – Алматы:РГП"Институт экономических исследований", 2000. - 96 с.

Шукурова Бибигайша Максutowна- кандидат экономических наук.,академик МАИН
Дайрабаева Актоты Дайрабайқызы -магистрант,
университет им С.Баешова

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ МАЛОГО БИЗНЕСА В РЕГИОНАХ И ПУТИ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация

В представленной статье ортажены современное состояние и перспективы развития малого бизнеса в регионах.

Ключевые слова: Инновация. Налог. Лизинг.Предпринимательства. Бизнес.

*Shukurova B.M, candidate of economic sciences., academician of the
International academy of informatization
Dairabaeva A.D, master
S. Baishev Aktobe University*

THE MODERN STATE OF SMALL BUSINESS IS IN REGIONS AND WAY OF HIS PERFECTION

Resume

In the presented article of the modern state and prospects of development of small business are on regions.

Keywords: *Innovation. Tax. Лизинг. Предпринимательство. Business.*

УДК 334. 71: 330. 33

Шукурова Б.М.э.э.к.
Есенгулова Д.А. магистрант
С.Баишев атындағы Ақтөбе университеті

АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫНДА ШАҒЫН БИЗНЕСТІ ҚОЛДАУДЫҢ БІРІҢҒАЙ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫ Аннотация

Ұсынған мақалада Ақтөбе облысы бойынша шағын бизнесті мемлекеттік қолдау бағдарламасының жүзеге асырылу механизмі көрініс тапқан.

Кілт сөздер: Инновация. Франчайзинг. Лизинг Бизнес.Кәсіпкерлік. Аудан. Салық.Несие.

Шағын бизнес кәсіпорнының дамуы Қазақстан экономикасындағы жүзеге асырылған реформаларының бірі болып табылады. Үлкен мөлшердегі инвестицияны қажет етпейтін осы кәсіпорындар ғана әлеуметтік тұрақтылық кепілі, нарықтық кеңейту шаралары және елдегі бәсекеқабілеттілікті жоғарылату қайнар көзі болып саналады.

Шағын және орта бизнес мемлекетіміздің дамуындағы басым бағыттары санатына жатады және сәйкесінше мемлекеттік қолдау шараларымен қамтамасыз етілген, яғни салық мөлшерін төмендету, тексеруге мораториялар енгізу, жеңілдетілген қаржыландыруды ұсыну.

Шағын кәсіпкерлік субъектілері шаруашылық кешеннің барлық салаларында және республика өңірлерінде құрылып, қызмет етеді. Олардың көпшілігі тұтынатын әртүрлі тауарларды өндірумен айналысады, қызметтердің кең спекторын өсіреді, сауда делдалдық, коммерциялық және қаржылық қызметпен айналысады.

Қазіргі кезде шағын кәсіпорындар дамып, экономикадағы позицияларды жеңіп алуда, ірі бизнестің серіктері болды. Бұл инновациялық ұғым – кластерге тән. Сонымен қоса, барлық елдер мемлекеттері шағын кәсіпкерліктің дамуын қолдау мен ынталандыруда.

Экономикасы дамыған және дамушы елдерде шағын кәсіпкерлік ең алдымен экономиканың маңызды сфераларының бірі, ал қоғамда өтетін барлық процестермен кешенді дамуы, орташа және ірі кәсіпкерлікпен тығыз байланысты. Берілген елдер Үкіметі, әр түрлі формаларда және түрлерде көрінетін, шағын кәсіпкерліктің дамуына белсенді қолдау көрсетеді. Елде отандық кәсіпкерліктің тиімді дамуы үшін инновациялық қызметті енгізу мен, өнім экспортымен байланысты. ШКС жеңілдетілген несиелеу сияқты қолдау түрін әрі қарай дамыту және кейбір жағдайларды іске асыру механизмін құру қажет, франчайзинг, венчурлік бизнесті, субмердігерлік және лизингті белсенді қолдау үшін жағдайлар жасау керек. Осындай қолдаудың нәтижесінде шағын кәсіпкерлік ұлттық экономикада елеулі рольді атқара бастайды.

Қазіргі таңда шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып табылады. Ел басшылығы ол істі табысты жүзеге асырудың мемлекеттің одан әрі экономикалық және саяси дамуын айқындайтынын жақсы түсінеді. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Президентінің 2012 жылғы 14 желтоқсан айындағы «Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты атты Қазақстан халқына Жолдауында атап өтілгендей шағын және орта бизнеске қолдау көрсетудің жүйелі іс-қимылдары баяндала отырып, кәсіпкерлік ортаны одан әрі нығайтуға айрықша көңіл бөлінген. [1]

Кәсіпкерлікті қолдауға арналған бірнеше мемлекеттік ұзақ мерзімді несиелеу бағдарламалары жүргізілуде: «Бизнестің жол картасы - 2020», «Жұмыспен қамту - 2020», «Сыбаға». Біздің мақсатымыз - тұрғындардың өмірлік оң ұстанымын қалыптастыру, кәсіпкерлік санын арттыру, бір сөзбен айтқанда адамдарды еңбекке тарту.[2]

Кәсіпкерлікті дамыту және қолдаудың Біріңғай бағдарламасы аясында 2015 жылдың 29 сәуірінде Ақтөбе облысының Аймақтық үйлестіру кеңесі (АҰК) 7 жобаға субсидия ұсынуды мақұлдады.

Жеті жобаның әрқайсысы түрлі бағытта. АҰК –нен оң шешім алған жобаның бірі - Қандыағаш қаласының жеке кәсіпкері – Раушан Өтебаеваға тиесілі. «Сбербанк» АҚ арқылы алынған несиеге ол дәмхана ашуға қажет жабдық сатып алмақ. Мемлекеттік қолдау арқасында, кәсіпкер несиені небары 4% жылдық мөлшерлемемен өтейтін болады.

Естеріңізге сала кетейік, Ақтөбе облысында жыл басынан «Бизнестің жол картасы–2020» бағдарламасы аясында сомасы 2 млрд.теңгені құрайтын 26 жоба мақұлданды.

Жыл басынан Кәсіпкерлерге қызмет көрсету орталығында 490 әрекеттенуші және әлеуетті кәсіпкерлерге 2 525 кеңес беру қызметі көрсетілді.

Сәуір айының ортасынан бастап КҚКО-нда «Бизнестің жол картасы-2020» Бағдарламасының 4 –бағыты бойынша бизнеспен айналысушыларға сервистік қолдау көрсетілуде. «Кәсіпкерлік әлеуетті күшейту» бағытымен 8 сервистік компания айналысуда.

Сервистік компаниялар қызметтің келесі түрлерін жүзеге асырады: менеджмент жүйесін сапалы енгізуге кеңес беру; бухгалтерлік –салық есептерін жүргізу, есептілік құру; статистикалық есеп құру; кедендік рәсімдеу; заңгерлік көмек; маркетинг сұрақтары бойынша; ақпараттық технология саласында қызметтер көрсету; мемлекеттік сатып алу, ұлттық компаниялардан және жер қойнауын пайдаланушылардан сатып алу және менеджмент сұрақтары бойынша қызметтер көрсетеді.

Қазіргі таңда шағын бизнесте, кәсіпкерлерді және жалдамалы жұмысшыларды есепке алғанда 6087 адам жұмыспен қамтылып отыр, немесе 2013 жылдың деңгейіне 102,0 %.

Шағын және орта бизнес бойынша қалыптастырылған дерекқор негізінде кәсіпкерлік субъектілерінің саны 1269 бірлік, өткен жылдың есепті кезеңіне өсу қарқыны – 107,7 % (2013-1178). Шағын бизнестің құрылымында экономикалық қызмет түрлері бойынша ауыл шаруашылық қожалықтары алғашқы орында (41%), сауда – саттық саласы (16 %). 2014 жыл басынан бері шағын кәсіпорындармен және жеке кәсіпкерлермен өндірген өнім, ұсынған қызметтері мен атқарылған жұмыстар 13443,5 млн. теңге, өткен жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 102,2 % құрады.

Шағын және орта бизнестің кәсіпкерлік субъектілерінен бюджетке 148,6 млн.теңге түсім түсті немесе өткен жылдың есепті кезеңімен салыстырғанда 136,5 %.

Мартук ауданын алатын болсақ, аудан бойынша 2014 жылы 117 жеке кәсіпкерлік субъектілері тіркелді, тіркелген кәсіпкерлік субъектілерінің 43% сауды-саттықа, 40 % әр түрлі қызмет түрлеріне және 17 % жүк тасымалдау және такси қызметіне келеді. Ауданда кәсіпкерліктің дамуына ықпал ететін барлық негізгі құрылымдар құрылған және қызмет етуде, олар бизнес-инкубатор, үш шағын несие ұйымы, «Мартук» несие серіктестігі, үш заңдық кеңселер және үш нотариат, кәсіпкерлік құрылымдарына бухгалтерлік қызмет көрсететін үш кәсіпкерлік субъектілер. 2014 жылы кәсіпкерлердің құқығын қорғайтын және

барынша қолдау көрсететін екі құрылым ашылды олар: Өңірлік кәсіпкерлік палатасы және Кәсіпкерлікті қолдау орталығы.

Ағымдағы жылдың есепті кезеңіне «Мәртөк» несие серіктестігі арқылы 18 жоба 96,0 млн.теңге сомасына қаржыландырылды.

2014 жылы «Бизнестің Жол картасы 2020» бағдарламасының шеңберінде төрт жоба қаралды, оның ішінде:

- «Мәртөк құрылыс» ЖШС пластикалық бұйымдарды өндіруге құрылғыларды сатып алу үшін алған несие соммасы 4,8 млн. теңгенің пайыздық ставкасын субсидиялау бойынша;

- ЖК Кусниязов жол үстіндегі қызмет көрсету нысанына өндірістік инфрақұрылымның төрт түрін жеткізуге 56,5 млн.теңге;

- «Рад Агро» ЖШС өндірістік нысанына соммасы 6,4 млн. теңгеге инфрақұрылымды жеткізу.

- «Айс» ЖШС өндірістік нысанына инфрақұрылымды жеткізу, яғни суармалы жерлерге су тартқыш және су сорғыш станциясын орнатуға 410,7 млн. теңге.

Жұмыссыз тұрғындарды қолдауда және шағын бизнесті игеруде маңызды бағыттардың бірі - шағын несиелеу болып табылады.

«Жұмыспен қамту жол картасы-2020» мемлекеттік бағдарламасының бойынша өз кәсіптерін ашып немесе бизнестерін дамытушылар саны жылдан жылға артып келеді. 2011-2014 жылдар аралығында 68 адам 115,6 млн. теңгеге шағын несие алды, оның 37-сі бизнесін дамытып, 31 –і жаңадан өз кәсіптерін ашты, 124 жаңа жұмыс орыны ашылды.[3]

Қарғалы ауданына келетін болсақ 2014 жыл қорытындысы бойынша шағын және орта бизнес субъектілерінің жалпы саны – 749 бірлікті құрайды. Шағын және орта кәсіпкерлік саласында жұмыс істейтіндер саны өткен жылғы деңгеймен (4122 адам) салыстырғанда 103,0 пайыз.

Өндірілген өнім көлемі (7030,2 млн. теңге) өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 101,5 пайызға өсіп отыр.

Жыл басынан бері 133 субъекті тіркелген, оның ішінде 6 ЖШС, 9 шаруа қожалығы және 118 жеке кәсіпкер.

Тіркелген 749 субъектінің 602 бірлігі белсенді болып табылады. Шағын және орта бизнестің белсенді субъектілерінің үлесі – 97,5 пайыз. Шағын 50 мекеменің 26 бірлігі белсенді болып табылады немесе 52 пайызы.

Шағын және орта бизнес субъектілерінен түскен салық түсімдері 315,5 млн. теңгені құрайды, өткен жылғы деңгеймен салыстырғанда 80,0 пайыз құрайды.

Жыл басынан бері жаңадан бизнестің 10 нысаны ашылды, олар: жылыжай, шаштараз, 2 пластикалық бұйымдар жасау цехы, 2 кафе, 2 дүкен, контейнер типтегі АЗС. Жалпы бизнес субъектілермен 130 жаңа жұмыс орны құрылды.

Жыл басынан бастап ауданның бизнес субъектілерімен алынған несиелік қорының жалпы көлемі 247,5 млн. теңгені құрайды.[4]

Алдағы мақсат – аудандарға берілетін несиенің көлемін өсіру. Ол үшін сұраныс берген тұрғындардың кепілдіктеріне алдын ала зерттеу жүргізе отырып, несиелік қаржы көлемін алдын – ала жоспарлау қажет.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Президентінің жолдауы : «Қазақстан-2050» стратегиясы // 14 желтоқсан, 2012 .
2. Бизнесіміз қолдау мен дамытудың бірыңғай бағдарламасы. Бизнесіміз жол картасы - 2020
3. Мәртөк ауданы әкімінің 2014жыл қортындысы бойынша есебі/ Егемен Қазақстан, 2014.
4. Қарғалы аудан әкімінің 2014жыл қортындысы бойынша есебі/ Егемен Қазақстан, 2014.

Шукурова Бибигайша Максұтовна- кандидат экономических наук.,академик МАИИ

*Есенгулова Дина Акжоловна -магистрант,
университет им С.Баешова*

РЕАЛИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРОГРАММЫ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО БИЗНЕСА В АКТЮБИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В представленной статье рассмотрены проблемы реализации государственной программы поддержки малого бизнеса в Актюбинской области

Ключевые слова: Инновация. Франчайзинг. Бизнес,Лизинг. Предпринимательства. Район. Налог.Кредиты.

*Shukurova B.M, candidate of economic sciences., academician of the
International academy of informatization*

*Esengulova D.A, master
S. Baishev Aktobe University*

**REALIZATION OF GOVERNMENT PROGRAM SUPPORTS
SMALL BUSINESS IN АКТЮБИНСКОЙ AREA**

Resume

In the presented article the problems of realization of the government program of support of small business are considered in the Актюбинской area

Keywords: Innovations. Франчайзинг. Business, Leasing. Enterprise. District. Tax. Credits

«С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің Хабаршысы» ғылыми журналына мақалалар беру тәртібі:

«С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің Хабаршысы» ғылыми журналына (ҚР Ақпарат министрлігі бұқаралық ақпарат құралы несепке алу туралы 29.01.2004ж. №4645-Ж куәлігі берілген) қазақ, орыс және ағылшын тідерінде мақалалар қабылданады.

«С.Бәйішев атындағы Ақтөб университетінің Хабаршысы» ғылыми журналы авторларына қойылатын талаптар:

Журналға жарияланатын мақала дайындау алдынд авторлардың келесі ережелерді басшылыққа алуы-сұралады:

Авторлар жөнінде мәлімет (аты-жөні, ғылыми атағы, ғылыми дәрежесі, қызметі немесе мамандығы, жұмыс орны (ұйым немесе мекеме атауы және орналасқан жері; елінің атауы, мекен-жайы, телефоны, e-mail) үш тілде (қазақ, орыс, ағылшын) беріледі. *Ескерту. Автордың аты-жөні атау септігінде қолданылады.*

ӘОЖ индексі

1 интервалдан соң ӘОЖ индексі көрсетіледі. ӘОЖ индексі жарияланатын мәлімет тақырыбынан сол жағында бөлек жол мен орналасады. *Ескерту. ӘОЖ индексін ГОСТ 7.90- 2007 сәйкес есептеп немесе кітапханадан білуге болады.*

Аннотация және кілтсөздер

Аннотация және кілт сөздер арақашықтығы 1 интервал мен үш тілде беріледі (қазақ, орыс, ағылшын). Мәтін алдынд ааннотация мен кілт сөздер жарияланатын материал тілінде жазылады және әдебиеттер тізімінен кейін басқа екі тілде орналастырылады.

Мақаланы рәсімдеуге келесі талаптар қойылады:

Мақала көлемі әдебиеттер тізімі, кесте, сурет, сурет жазбалары және аннотациялармен қоса 5 беттен аспау керек. Баспаға басып шығарылған нұсқасымен толық сәйкес келетін электронды түрінде тапсыру керек. Файл атауы мақала авторының тегімен көрсетіледі. Мақала беттерін нөмірлеу керек. Мәтін Word бағдарламасының кез келген нұсқасымен теріліп, CD, басқада тасушы құралмен жеткізіледі немесе электронды поштаға жіберіледі. Мәтін А4 қағазына (210*297 мм) 14 пткегльдегі TimesNewRoman әрпімен жоларалық 1 интервал қалдыра отырып жазылады.

Кесте, сурет, формулаларда символ және белгілерге әр түрлі түсініктеме болмауы керек. Суреттер айқын әрі анық болуы тиіс. Мәтіндегі суреттер мен кестелерге сілтемелер көрсетілуі керек. Мәтінде формула саны аз болуы керек. Формулалар баспаға сәйкес (математикалық және химиялық формулалар үшін) болуы тиіс. Кестенің тақырыбы қойылып, бос бағандар болмауы тиіс.

Әдебиеттер тізімі жарияланатын материал мәтінінен кейін орналастырылады. Әдебиеттер тізімі 20-дан көп болмауы керек. Мақалада сілтеме нөмірлері әдебиеттер тізіміндегі дерек көздердің реттік нөмірлері бойынша қойылады. Мұрағаттық материалдар тізімге еңгізілмейді, оларға сілтеме мәтін ішінде жақшаға алу арқылы реттеледі. Дереккөз ретінде электронды ресурстарды қолданған жағдайда әдебиеттер тізімінде библиографиялық жазба және ғаламтордағы толық желілік адресіне сілтеме пайдаланған күнімен берілгені жөн.

Ескерту. Мақала ГОСТ 7.1 - 2003-ке сәйкес рәсімделуі керек. «Библиографиялық жазылым. Библиографиялық, сипаттама. Құрылымның жалпы талаптары мен ережелері». Мақала мәтініндегі дереккөздерге сілтеме тікжақшаға алынады.

Бір нөмірге бір автордың мақаласы 2-ден аспауы қажет. Мақалаға ұйым жетекшісінің қолы қойылған жолдама хаты мен пікірі жазылады. Баспаға түскен

барлық мақалаға пікір беріледі. Қажетті жағдайда толықтыру мен өзгертулер енгізу үшін мақала авторға қайтарылып беріледі. Баспа мақала мәтініне өзгеріс енгізуге құқылы.

Жарияланымға мақалалар келесі мекен-жай бойынша қабылданады

030000, Ақтөбе қаласы, Аг. Жұбановтар көшесі, 302 А. С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті. Тел.: 8(7132) 974081, e-mail: edu_ausb@mail.ru(С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің Хабаршысы)

Правила для публикации в журнал «Вестник Актюбинского университета имени С.Баишева»

В научный журнал «Вестник Актюбинского университета им. С.Баишева» (свидетельство о постановке на учет средства массовой информации №4645-Ж, выданный Министерством информации Республики Казахстан от 29.01.2004 г.) принимаются статьи на казахском, русском и английском языках.

Редакционная коллегия просит авторов при подготовке статей для опубликования в журнале руководствоваться следующими правилами в порядке расположения:

Сведения об авторах

Перед наименованием статьи указываются сведения об авторах: имя, отчество и фамилия; ученое звание, ученая степень, должность или профессия, место работы (наименование учреждения, организации, предприятия и место расположения; наименование страны, домашний адрес, телефон, e-mail) приводят на трех языках (казахский, русский, английский). Сведения об авторах излагаются на языке публикуемого материала и после списка литературы на двух других указанных языках.

Примечание. Имя автора приводится в именительном падеже.

Индекс УДК

Через 1 интервал указывается индекс УДК. Его располагают отдельной строкой слева перед заглавием публикуемого материала.

Примечание. Индекс УДК можно высчитать в соответствии с ГОСТ 7.90-2007 или узнать в библиотеке.

Аннотация и ключевые слова

Через 1 интервал приводят аннотацию и ключевые слова на трех языках (казахский, русский, английский). Перед текстом публикуемого материала аннотация и ключевые слова приводятся на языке публикуемого материала и после списка литературы приводятся на двух других указанных языках.

Статья

Через 1 интервал размещается статья. Объем статьи, включая список литературы, таблицы и рисунки с подрисуночными надписями, аннотации, не должен

превышать 5 страниц печатного текста. Текст должен быть набран в программе Word любой версии, представляется на электронном носителе, либо отправляется по электронной почте. Шрифт текста – Times New Roman, формат бумаги А4 (210*297 мм), размер кегля – 14 пт. Межстрочный интервал – одинарный. Выравнивание текста по ширине.

В таблицах, рисунках, формулах не должно быть разночтений в обозначении символов, знаков. Рисунки должны быть четкими. На рисунки и таблицы в тексте должны быть ссылки. В тексте число формул должно быть минимальным. Формулы должны быть набраны в соответствующем редакторе (для математических и химических формул). Таблицы должны быть озаглавлены, не допускается наличие в них пустых граф. Условные сокращения и символы следует пояснять в примечании.

Список литературы

Через 1 интервал список литературы помещают после текста публикуемого материала. Список литературы должен состоять не более чем из 20 наименований. Нумерация ссылок в статье производится по порядковому номеру источника в пристатейном списке литературы. Архивные материалы в список не включаются, ссылки на них помещаются в тексте в круглых скобках. При использовании в статье источников из электронных ресурсов или удаленного доступа (Интернета) в списке литературы приводится библиографическая запись источника и ссылка на сетевой ресурс с полным сетевым адресом в Интернете. Желательно указывать дату обращения к ресурсу.

Примечание. Список литературы оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1–2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Ссылки на источники в тексте статьи даются только в квадратных скобках [12].

В один номер принимаются не более 2 статей одного автора. В редакцию необходимо представить электронную версию статьи в полном соответствии с распечаткой. Имя файла должно начинаться с фамилии первого автора. Статья должна сопровождаться рецензией. Все статьи, поступившие в редакцию, рецензируются. При необходимости статья может быть возвращена автору на доработку. Редакция оставляет за собой право внесения в текст редакторских изменений, не искажающих смысла статьи.

Материалы для публикации принимаются по адресу: 030000, г.Актобе ул. бр.Жубановых, 302 а, Актюбинский университет им. С. Баишева. Тел.: 8 (7132) 974081. E-mail: edu_ausb@mail.ru (с пометкой для Вестника Актюбинского университета им С. Баишева). Сайт: www.vuzbaishev.kz.

**С.БӘЙІШЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК АКТЮБИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ С.БАИШЕВА

*Қазақ және орыс тілдерінде үш айда бір рет шығарылады
Выпускается один раз в три месяца на казахском и русском языках*

Формат А4	Көлемі 8,4 баспа табақ	Объем 8,4 печ.л.
	Таралымы 100 дана	Тираж 100 экз.

Басуға қол қойылды: 10.04.2016 ж.
Подписано в печать: 10.04.2016 г.

Редакцияның мекен-жайы: 030000, Ақтөбе қаласы, ағайынды
Жұбановтар көшесі, 302А
Адрес редакции: 030000, г. Актобе; ул. Братьев Жубановых, 302А
тел. 97-40-81, 52-36-00

С.БӘЙІШЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТІ

**® ЖУРНАЛ НАБРАН И СВЕРСТАН В РЕДАКЦИОННО-
ИЗДАТЕЛЬСКОМ ЦЕНТРЕ АКТЮБИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ С.БАИШЕВА**

**Жарияланған мақала авторларының пікірі редакция көзқарасын
білдірмейді.**

Мақала мазмұнына авторлар жауап береді.

Қолжазбалар өңделмейді және авторға қайтарылмайды.

**Опубликованные материалы авторов не отражают точку зрения
редакции.**

Авторы несут ответственность за выбор и представление фактов.

Рукописи не редактируются и не возвращаются.